

Itsenäisiä kansalaisjärjestöjä, ammattifeminismiä vai akateemista teoriaa?
Venäläisten feministien tavoitteet ja toiminta 1990-luvun alkupuoliskolla

Pro gradu -tutkielma
Laura Koskimies
Yleinen historia
Humanistinen tiedekunta
Helsingin yliopisto
Maaliskuu 2018

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty Humanistinen tiedekunta		Laitos – Institution – Department Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos	
Tekijä – Författare – Author Laura Koskimies			
Työn nimi – Arbetets titel – Title Itsenäisiä kansalaisjärjestöjä, ammattifeminismia vai akateemista teoriaa? Venäläisten feministien tavoitteet ja toiminta 1990-luvun alkupuoliskolla			
Oppiaine – Läroämne – Subject Yleinen historia			
Työn laji – Arbetets art – Level Pro gradu -tutkielma	Aika – Datum – Month and year Maaliskuu 2018	Sivumäärä– Sidoantal – Number of pages 90	
<p>Tiivistelmä – Referat – Abstract</p> <p>Tutkimuksessa selvitetään venäläisten feministien toimintaa, tavoitteita, ongelmia ja ristiriitoja 1990-luvun alkupuoliskolla. Primääri-materiaalina toimivat aikakauden tärkeimpien venäläisten feministien haastattelut, tekstit, puheet, esitelmät ja muut esilletulot, jossa he selvittävät tavoitteitaan, kertovat toiminnastaan ja erittelevät ongelmiaan. Lisäksi käytössä on merkittävimpien tapahtumien materiaaleja, järjestöjen lehtiä ja seminaarikertomuksia. Tutkimus keskittyy erityisesti Itsenäinen naisten forum- nimiseen löyhään verkostoon, jota feministit fasilitoivat. He pyrkivät sen avulla yhdistämään maan hajanaista naisliikettä. Tutkimuksen kontekstina on laajempi poliittinen ja yhteiskunnallinen tilanne Venäjällä, sen kehittymätön kansalaisyhteiskunta ja poliittinen sekavuus.</p> <p>Feministien tavoitteet, joita tutkimus käsittelee, liittyivät pitkälti naisliikkeen kehittämiseen, vahvistamiseen ja koordinoimiseen. Tämä tehtävä lankesi feministisille toimijoille, koska heillä oli muihin naisaktiiveihin nähden paremmat edellytykset tähän taloudellisesti, intellektuaalisesti, organisatorisesti ja institutionaalisesti. 1990-luvun ensimmäisiä vuosia kuvastaakin eräänlainen laajeneminen tässä suhteessa: feministit organisoivat tapahtumia, jotka saivat kasvavaa suosiota ja näkyvyyttä. Esiin nousi kuitenkin myös jatkuvasti kysymyksiä liikkeen poliittisen vaikuttavuuden kasvattamisesta, aseman virallistamisesta ja toiminnan struktuurien riittävydestä. Ongelma oli naisliikkeen hajanaisuus, ideologinen monimuotoisuus sekä kokemattomuus poliittisessa ja yhteiskunnallisessa toiminnassa. Nämä ongelmat kulminoituivat vuoden 1993 duuman vaaleihin, joihin osallistumisen epäonnistuminen osoitti entistä selkeämmin tarpeen muuttaa toimintaa.</p> <p>Toinen jakso tutkimuksessa käsittelee institutionalisoitumisen kauden alkamista 1990-luvun puoliväliä kohden. Aikakautta kuvaa ammattimaistuminen, feminististen toimijoiden eriytyminen ja laajat informaatio- ja koordinoitihankkeet, joiden tekijät olivat yhtä ja samaa pientä moskovaalaista ryhmittymää. Löyhä verkosto tai yhteisö ei ollut enää riittävä. Feministit perustivat Itsenäiselle naisten forumille tiukan strukturoidun koordinaatio- ja informaatiokeskuksen, joka otti liikkeen johtoaseman itselleen ja alkoi kehittää toimintaa. Tässä ammattiaktivistien piirissä liikkui paljon länsimaisten säätiöiden projektirahoitusta, minkä vuoksi heillä oli resurssit alkaa kontrolloida liikkeen toimia entistä enemmän. Tässä vaiheessa feministinen ryhmittymä oli jakautunut niihin, jotka olivat mukana tässä johtavassa ryhmässä ja niihin, jotka pyrkivät toisenlaiseen toimintaan. Feministien voimistuneet institutionalisoitumispyrkimykset aiheuttivat liikkeessä ongelmia.</p> <p>Merkittävimpiä teemoja, joita tutkimuksessa nousi esiin, oli feministien identiteetin jakautuneisuus; he olivat useasti samaan aikaan itsenäisiä aktivisteja, valtiolle työskenteleviä asiantuntijoita sekä akateemisia tutkijoita. Merkittävimmän yksittäisen feministisen järjestön, Moskovan sukupuolentutkimuksen keskuksen, asema kertoo tästä hyvin: se oli valtion tiedeakatemian alainen tutkimusyksikkö, mutta se identifioi itsensä voimakkaasti nimenomaan kolmannen sektorin järjestöksi, joka näki tehtäväkseen toimia naisliikkeen parissa. Samaan aikaan sen työntekijät tekivät tutkimusta niin valtiolle kuin muillekin tilaajille. Tämä aiheutti ongelmia niin akateemisessa maailmassa kuin muussa naisliikkeessäkin, jossa feministit koettiin elitistisiksi ja kaukaisiksi. Myös feministit itse kokivat tämän position yhä haastavammaksi 1990-luvun puoliväliä kohden, ja tutkimuksessa todetaankin eriytymisen alkaneen voimistua tämän seurauksena. Feministisistä toimijoista osa keskittyi voimakkaammin vain akateemiseen toimintaan ja osa taas naisliikkeen koordinointiin. Tutkimuksessa nousivat esiin myös feministien keskeiset ristiriidat ja se, että kyseessä ei ryhmän pienestä koosta ja samasta ideologisesta lähtökohdasta huolimatta ollut homogeeninen ryhmittymä. Monet sisäiset ristiriidat liittyivät siihen, miten feminismiä tulisi toteuttaa naisliikkeessä, millainen tulisi akateemisen toiminnan ja poliittisen aktivismin suhteen olla, oliko feministien liikkeen johtoasema hyväksyttävää vai ei, ja mitkä sen taustalla oleviksi motiiveiksi nähtiin. Feministien liike ei siis ollut yhtenäinen ja ristiriidat korostuivat ajan myötä.</p> <p>Feministien pyrkimykset koota naisliike yhdeksi vaikuttavaksi voimaksi epäonnistuivat 1990-luvun alkupuoliskolla. He eivät onnistuneet muodostamaan tavoitteidensa mukaista vahvaa naisliikettä, vaan pikemminkin feministien oma ammattimainen, erillinen ryhmittymä päätyi tekemään johtoasemastaan käsin parhaaksi katsomiaan asioita länsimaisten säätiöiden tuella. Sukupuolentutkimuksen kehitys kulkee koko tutkimuksen läpi yhtenä sivujuonena: sen kehittäminen oli osa feministien toimintasuunnitelmaa. Tässä he onnistuivatkin paremmin: sukupuolentutkimus sai akateemisen legitimitetin, ja ensimmäistä kertaa maan historiassa venäläiset naiset tekivät tutkimusta venäläisten naisten tilanteesta.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Venäjä, feminismi, feministinen liike, naisliike, kansalaisyhteiskunta, sukupuolentutkimus, politisoituminen, aktivismi			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Helda (Keskustakampanin kirjasto)			
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information			

Sisällysluettelo

1.	Johdanto	1
1.1.	Tutkimuksen aihe ja tutkimuskysymykset	1
1.2.	Lähteet, metodit ja tutkimuskirjallisuus	4
1.3.	Naisliikkeen ja feminismin käsitteet	7
2.	Feminismin esiinnousu	10
2.1.	Naiskysymys Neuvostoliiton aikana	10
2.2.	Ensimmäisten feminististen järjestöjen perustaminen	12
3.	Laajeneminen vuosina 1990–1993	18
3.1.	Pyrkimys yhdistymiseen ja vahvistumiseen – Itsenäisen naisten forum	18
3.2.	Feminististen järjestöjen toiminta ja erot	30
3.3.	Duuman vaalit ja politisoitumisen ongelman realisoituminen	40
4.	Institutionalisoituminen vuosina 1993–1995	49
4.1.	Itsenäisen naisten forumin informaatiokeskus käännekohtana	49
4.2.	Naisliikkeen koordinoinnin ongelmat	58
4.3.	Kysymys liikkeen akateemisuudesta	63
4.4.	Feministien omat arviot toiminnastaan	66
5.	Johtopäätökset	71
	Käytetyt lyhenteet	76
	Lähdeluettelo	77

1. Johdanto

1.1. Tutkimuksen aihe ja tutkimuskysymykset

Kun Neuvostoliitto alkoi osoittaa muuttumisen merkkejä 1980-luvulla ja erityisesti sen lopullisen hajoamisen jälkeen, monien epäkohtien oletettiin luonnostaan poistuvan. Vapaata ja monimuotoista kansalaisyhteiskuntaahan pidetään yhtenä demokraattisen valtion peruselementeistä. Neuvostoliitossa ja Venäjällä kansalaisyhteiskuntakehitys alkoikin lupaavasti, mutta neuvostoajan perintö ja uuden yhteiskuntarakenteen keskeneräisyys haittasivat sen kehitystä. Myös sukupuolten tasa-arvoa ja ihmisten toimintamahdollisuuksien oikeudenmukaisuutta pidetään kehittyneen oikeusvaltion tunnusmerkkeinä. Tasa-arvossa ei päästy Venäjällä vielä 1990-luvun puoliväliin mennessä tyydyttävälle tasolle. Näistä seikoista huolimatta 1990-luvun alkua voi maassa pitää toiveikkaana ajanjaksona. Vuosikymmenen loppua kohden toiveet poliittisesti avoimesta, vapaasta, demokraattisesta, tasa-arvoisesta ja suvaitsevaisesta valtiosta olivat kuitenkin näivettyneet.

1990-luvun alussa Venäjällä oli mahdollisuus kehittyä kohti demokratiaa, kansalaisyhteiskuntaa ja feministisiä ideoita. Valitettavasti meillä ei ollut tarpeeksi aikaa, tietoa ja ihmisresursseja tähän. Nyt olemme kaukana noista unelmista ja tavoitteista.¹

Näin Olga Lipovskaja, pietarilainen feministi ja aktivisti, kuvasi ajatuksiaan haastattelussa pari vuotta sitten. Hän oli ensimmäisten joukossa perestroikan aikaan 1980-luvulla käynnistämässä muutosliliikettä maassaan.

Tarkastelen tässä pro gradu -tutkimuksessa 1990-luvun taitteen ja alkupuolen venäläistä feminismiä yhteiskunnallisena liikkeenä. Tutkimukseni pääkysymys on: Mitkä olivat tuon ajan venäläisten feministien agendat, strategiat, toimintatavat ja ongelmat? Pyrin luomaan kuvan ajanjaksosta ja sen kontekstin ongelmista nimenomaan feministien näkökulmasta. Olen jakanut tutkimukseni kolmeen käsittelylukuun. Tarkastelen ensimmäisessä käsittelyluvussa feministisen liikkeen lähtöasetelmaa neuvostoajan lopussa. Miten keskeisimmät ryhmät syntyivät, ja mitkä olivat niiden toimintaperiaatteet ja ideologiset raamit? Toisessa luvussa paneudun feministisen liikkeen laajenemispyrkimykseen. Millä tavoin feministit yrittivät vuosina 1990—1993 vahvistaa ja laajentaa naisliikettä, ja miten he siinä toivat esille feminististä ohjelmaansa? Kolmannessa luvussa tarkastelen vuosina 1993—1995

¹ Lipovskaja 1. Viittaan nimellä ja numerolla haastatteluihin, joita tein Olga Lipovskajalle ja Olga Voroninalle. Ks. lähde-
luettelon haastattelumateriaalit.

korostunutta feministisen liikkeen institutionalisoitumispyrkimystä. Miten feministinen liikehdintä kehittyi näinä vuosina, ja mitä ristiriitoja ja ongelmia tästä aiheutui?

En paneudu tässä tutkimuksessa tarkemmin feministien ideologisiin kannanottoihin tai yhteiskuntakritiikkiin. Tutkimukseni käsittelee siis venäläistä feminismiä kansalaisyhteiskunnan ja poliittisen vaikuttamisen kentän kautta. Mitä feministinen politiikka olisi edellyttänyt feministiseltä liikkeeltä voidakseen toteutua? Miten sekava poliittinen tilanne vaikutti liikkeen politisoitumiseen? Miten kehittyvät kansalaisyhteiskunnan tila vaikutti heidän toimintaansa?

Katson, että länsimaisen feministisen teorian muuttuminen käytännön toiminnaksi kansalaisyhteiskunnassa edellyttää, että tämän kaikkein patriarkalisimmat rakenteet ovat jo valmiiksi osittain murtuneet. Tämähän tapahtui lännessä suurelta osin 1960- ja 1970-luvuilla, mikä sitten tasoitti tietä akateemiselle ja poliittiselle feminismille. Neuvostoliitossa 1980-luvun lopulla näin ei ollut käynyt eli siinä kontekstissa feministeillä oli vaikeammat lähtökohdat toiminnalleen ja teorialleen. Yleisenä huomiona voi sanoa, että taloudelliset ja poliittiset teemat olivat venäläisillä Neuvostoliiton lopun ja 1990-luvun alun feministeillä ja naisliikkeessä vahvemmin esillä kuin seksuaalisuuden teemat. Länsimaissahan naisten seksuaalinen objektisoinnin teema on aina kuulunut feminismiin. 1990-luvun Venäjällä ei ollut päästy vielä sinne saakka: taloudellinen ja poliittinen objektisointi ja diskriminaatio olivat vuorossa ensin.² En kuitenkaan käsittele tässä tutkimuksessa feministien sisällöllisten teemojen sinänsä kiinnostavia nyansseja.

Tutkimukseni aikarajaus on alkupäästä hieman häilyvä, mutta alkaa noin vuodesta 1988, johon ajoittuvat feministien ensimmäiset järjestäytymiset ja esiintulot. Tutkimukseni kannalta merkittävä feministinen järjestö, Moskovan sukupuolentutkimuksen keskus, perustettiin vuonna 1990, jolloin tehtiin myös feministien ensimmäinen yritys muodostaa yleistä naisten koalitiota. Rajaan tutkimukseni vuoteen 1995, johon mennessä feministien toiminnan voi katsoa pysyvämmiin muuttuneen institutionaaliseksi ja ammattimaiseksi.

Toimijoiden ja järjestöjen osalta rajaus perustuu siihen, mitkä tosiasiallisesti olivat liikkeen muodostamisen, järjestäytymisen ja toisaalta myös feminismin esiintuomisen kannalta merkittävimmät järjestöt ja henkilöt. Tutkin vain kourallista ihmisiä ja muutamaa järjestöä. Tämä ei johdu niinkään siitä, että olisin tehnyt radikaaleja rajauksia, vaan siitä, että feministisiä toimijoita oli 1990-luvun alun Venäjällä hyvin vähän. Rajaamani toimijat olivat kokoaan tai lukumääräänsä suuremmissa roolissa.

² Ks. esim. NeŽDI-manifesti; Waters (Posadskaja & Konstantinova) 1993, 295; Cockburn 1991, 144–145.

Näistä feministiaktivisteista on mainittava erityisesti Pietarissa toiminut Olga Lipovskaja sekä Moskovassa toimineet Anastasia Posadskaja, Tatjana Klimenkova, Valentina Konstantinova ja Olga Voronina.

Olga Lipovskaja oli aktivisti ja toimittaja, joka johti 1990-luvulla Pietarissa feminististä Pietarin sukupuolikysymysten keskusta. Hän oli tutkimani feministiaktivistien ryhmästä luultavasti ainoa, joka ei varsinaisesti ollut akateeminen. Hän oli aktiivisesti mukana 1990-luvun ensimmäisten vuosien naisliikkeen koalitionmuodostamisyrittämissä, mutta koki myöhemmin liikkeen tilanteen turhauttavaksi ja kritisoi monia kanssatoimijoitaan.

Moskovalaiset Posadskaja, Klimenkova, Konstantinova ja Voronina taas muodostivat ja olivat tärkeimpiä toimijoita Moskovon sukupuolentutkimuksen keskuksessa, joka oli sekä tutkimuslaitos että kolmannen sektorin feministinen järjestö. Moskovon keskus oli merkittävin ja vaikutusvaltaisin toimija venäläisessä feministisessä ryhmässä, ja sen ympärille muodostettiin akateemisten ja ammattimaisten feministiaktivistien toimintakenttää. Erityisesti Anastasia Posadskajan rooli Moskovon sukupuolentutkimuksen johtajana sekä aktiivisena naisliikkeen toimijana nousee voimakkaasti esiin. Kaikilla näillä naisilla oli tohtorin tutkinto: Posadskajalla taloustieteestä, Klimenkovalla ja Voroninalla filosofiasta ja Konstantinovalla historiasta. Neuvostoliiton loppuvaiheessa he työskentelivät Neuvostoliiton tiedeakatemiassa, Konstantinova Sosiaalitieteiden akatemiassa. Heidän tutkimusaiheensa käsittelivät muun muassa naisten työllisyyttä Neuvostoliitossa ja feminististä liikettä Iso-Britanniassa. Perestroikan aikana oli tullut mahdolliseksi väitellä tohtoriksi, vaikka ei ollut puolueen jäsen.³

Toinen Moskovassa toiminut ryhmittymä, joka kuitenkin jäi hieman erilleen Moskovon sukupuolentutkimuksen keskuksen piiristä, oli Falta-niminen järjestö ja sen aktiivit Marina Regentova ja Natalia Abubikirova. Kaikki edellä mainitut feministit olivat kuitenkin yhdessä rakentamassa heti 1990-luvun taitteesta alkaen naisliikkeen verkostoa ja yhteisöä, josta he käyttivät nimitystä Itsenäinen naisten forum. Näiden henkilöiden lisäksi tutkimuksessani esiintyy monia muita erityisesti Moskovon feministisen piirin ympärillä toimineita feministejä. Osa näistä, kuten Jelizaveta Božkova, ei kuitenkaan ollut mukana toiminnan alkuvaiheessa, mutta aikakauden loppupuolella heidän roolinsa nousee esiin. Božkovasta tuli Moskovassa perustetun taloudellisesti vaikutusvaltaisen ja ammattimaisesti naisliikettä koordinoivan Itsenäisen naisten forumin informaatiokeskuksen (INFIK) johtaja.

³ Posadskaja 1994a, 189–191; Voronina 1; Konstantinova 1995c, 41; Klimenkova 1995b.

Tutkimukselleni on ominaista se, että tässä pienessä feministisessä ryhmittymässä perustettiin useita järjestöjä, projekteja ja verkostoja. Näihin liittyvä diskurssi oli toisinaan jossain määrin hankalasti hahmotettavaa, sillä esimerkiksi tapahtumasta, verkostosta ja järjestöstä saatettiin puhua samalla nimellä. Pitkien järjestöjen nimien vuoksi käytän myös lyhenteitä sujuvoittamaan tekstiä. Itsenäinen naisten forum-nimeä käytettiin kahdesta feministien järjestämästä tapahtumasta, mutta samalla nimellä tarkoitettiin myös äsken mainitsemaani näissä tapahtumissa syntynyttä löyhää verkostoa ja yhteisöä tapahtumien jälkeen. Siksi puhun tapahtumista ”forum-tapahtumina” ja verkostosta Itsenäinen naisten forum (INF)-nimellä. On myös huomattava ero tämän verkoston ja sille myöhemmin perustetun informaatiokeskuksen (Itsenäisen naisten forumin informaatiokeskus, INF- FIK) välillä. Rajaan tutkimukseni spesifistä käsittelystä pois kaksi 1990-luvun alun feminististä ryhmää, joiden rooli kysymysteni kannalta keskeisissä toimissa ei ollut niin suuri tai näkyvä. On kuitenkin tärkeää huomioida, että myös nämä kyseiset ryhmät ja henkilöt toimivat akateemisessa maailmassa ja ne olivat tieteellisesti orientoituneita.⁴

Maantieteellisesti käsittelyni rajautuu pääasiassa Moskovaan ja Pietariin. Tämä johtuu siitä, että ensimmäiset tunnetut esiintulot feminismin suhteen tapahtuivat näissä kaupungeissa, ja samat henkilöt olivat suurimmissa rooleissa myös ensimmäisissä järjestäytymispyrkimyksissä. Näihin kaupunkeihin perustettiinkin kaksi Venäjän tuon ajan merkittävintä feminististä organisaatiota. Näistä kahdesta kaupungista kuitenkin Moskovan rooli korostuu, koska sinne keskittyi enemmän vaikutusvaltaisia feministisiä toimijoita. Tutkimuksessani käsittelen siis ensinnäkin Moskovan sukupuolentutkimuksen keskuksen piirissä tapahtuvaa toimintaa. Toiseksi käsittelen tärkeänä sivujuonteena Olga Lipovskajaa osallisena sekä Moskovan että Pietarin tapahtumissa.

1.2. Lähteet, metodit ja tutkimuskirjallisuus

Tutkimukseni primäärilähteinä toimivat aikarajaustani käsittelevät venäläisten feminististen tekstit, puheet, esitelmät, artikkelit, lehtijutut ja haastattelut, joissa he kritisoivat yhteiskuntaa, refleктоivat omaa toimintaansa ja erittelevät tavoitteitaan. Lisäksi olen käyttänyt feminististen järjestöjen lehtiä,

⁴ En tule käsittelemään tarkasti Feministisen suuntautumisen keskusta (*Feministski orientatsionnyj tsestr*), joka perustettiin vuonna 1991 Marina Liborakin toimesta. Tämä järjestö oli sekä itsenäinen kolmannen sektorin järjestö, että Venäjän kulttuurintutkimuksen instituutin alainen tutkimusyksikkö (Liborakina 1998; tutkimuskirjallisuutta aiheesta esim. Rotkirch 2001, 286). Lisäksi Muutos (*Preobraženie*) -niminen kulttuurisesti ja tieteellisesti orientoitunut keskusteluryhmä perustettiin myös vuonna 1990 Neuvostoliiton tiedeakatemiassa. Ks. lisää järjestöstä esim. Medman & Guseva 1998.

seminaariraportteja ja tapahtumaraportteja. Olen myös tehnyt joitain haastatteluja. Primäärilähteinä toimivien henkilöiden valinta tapahtui luonnostaan olemassa olevan materiaalin perusteella. Mielestäni pystyn heidän kauttaan saamaan uskottavan kuvan 1980-luvun lopun ja 1990-luvun venäläisten feministien tavoitteista ja toiminnasta. Nämä henkilöt olivat järjestöjen johdossa tai merkittävässä aktiivisessa roolissa ja heillä oli ensi käden tieto asioista ja tapahtumista. Tärkeimpinä feministisinä järjestöinä tutkimuskirjallisuudessa mainitaankin juuri ne, joiden perustajat tai johtohenkilöt toimivat tutkimukseni lähteinä. He myös itse mainitsivat tämän joukon yleisesti ottaen merkittävimpänä tai yksinkertaisesti koko feministisenä liikkeenä 1990-luvun alkupuolella.⁵ Luonnollisesti henkilöt valikoituivat lähteikseni osin myös siksi, että he ovat julkaisseet tutkimukseni kannalta kiinnostavaa materiaalia.⁶

Mielenkiintoisen tason tutkimukseeni tuo se, että naisliikkeessä toimivat feministit itse tutkivat, kirjoittivat ja analysoivat koko sitä naisliikettä, jonka osa he itsekin olivat. Siksi tutkimuksen lähdetilanne on poikkeuksellinen. Venäläisten feministien laatimat tekstit, seminaariesitelmät ja tutkimukset toimivat primäärilähteinäni, kun kysyn niiltä feministien toimintamalleja ja näkemyksiä heidän tavoitteistaan. Toisaalta ne toimivat myös tutkimuskirjallisuutena teemoissa, joita feministit tutkivat, esimerkiksi koskien naisliikkeen muiden järjestöjen poliittisia mielipiteitä tai hallituksen toimenpiteitä naisia kohtaan. Toisaalta taas jotkut heidän diskurssinsa ovat samaan aikaan sekä primääri- että sekundaarilähteitä: esimerkiksi erilaisista heidän tekemistään luokitteluista ja kuvailuista naisliikkeestä kokonaisuutena saa sekundääriä tutkimustietoa naisliikkeestä ja sen erilaisista ideologisista suuntauksista, mutta samalla myös primääristä tietoa siitä, miten he itse kokevat roolinsa ja positionsa olleen tässä kokonaisuudessa – olivathan he myös osa tätä tutkimuskohdetta.⁷

Käsittelen tutkimuksessani kokonaisuutta, jota ei aiemmin ole näin tarkasti ja tästä näkökulmasta selvitetty – nimenomaan feministien oman artikulaation ja heidän oman arvointinsa ja onnistumisen kokemusten kautta. Kokonaiskuva heidän toiminnastaan ja tavoitteistaan on jäänyt epäselväksi

⁵ Ks. alkuperäisestä 1990-luvun taitteen ja ensimmäisten vuosien järjestökentästä esim. Lipovskaja 3; Voronina 1.

⁶ Primääriaineistoni on laaja, mutta hyvin pirstaleinen. Lisäksi materiaali on osittain melko epätavallista, joten katsoin parhaaksi lisätä lähdeluetteloön lyhenteet eri lähteille. Näin luettelo on hahmotettavampi, ja viitteitä on helpompi etsiä siitä. Lisäksi julkaistuista haastatteluista päädyin käyttämään lyhennettä, jossa näkyy tekijän nimen lisäksi haastateltavan nimi (esim. Molyneux (Posadskaja) 1991 tarkoittaen Molyneuxin tekemää haastattelua Posadskajalle).

⁷ Neuvostoajan jälkeistä venäläisen yhteiskunnan tilaa naisten näkökulmasta pohtiessani apua on ollut tutkimieni feministien kirjoittamasta teoksesta *Women in Russia* (Posadskaja, Anastasia (toim.). 1994. Verso: Lontoo). Laaja-alaista kuvaa Neuvostoliiton ja 1990-luvun Venäjän yhteiskunnasta, sukupuolen merkityksestä ja naisten toiminnasta antavat myös monet länsimaalaiset tutkijat, esimerkiksi Mary Buckleyn toimittama artikkelikokoelma *Perestroika and Soviet Women* (1992, Cambridge University Press: Cambridge) oli hyödyllinen.

ja vajavaiseksi, ja feministien ristiriidat ovat jääneet vähälle huomiolle. Feministit eivät olleet lainkaan homogeeninen ryhmä, vaikka taustalla olikin sama ideologinen lähtökohta. Lisäksi se, että feministinen liike oli muutakin kuin akateemisuutta ja teoriaa, ja että akateemisuus ei ollut heidän ainoa pyrkimyksensä, ei ole mielestäni tullut riittävästi esiin aiemmassa tutkimuksessa. Aihetta käsittelevässä kirjallisuudessa on huomattavissa ristiriitaisuutta ja yleistä epämääräisyyttä järjestö- ja toimijakentän terminologiassa. Tämä osoittautui mielenkiintoiseksi seikaksi jo itsessään.

Venäjän 1990-luvun feminismiä on käsitelty jonkin verran tutkimuskirjallisuudessa, jossa aiheena on naisten järjestäytyminen ja kansalaisaktivismi tuona aikana. Siinä kontekstissa asiaa tarkastellaan usein feministien ja muun naisliikkeen välisen suhteen kautta – eli siitä käsin, miten muu naisliike koki heille vieraan feminismin ja länsimaihin tiiviisti yhteydessä olevat feministiset toimijat tai miten naisliike kokonaisuudessaan oli jakautunut erilaisiin ryhmittymiin, kuten feministisiin ja ammatillisiin ryhmiin. Tutkimuksissa käsitellään usein naisliikettä siten, että naisten järjestöt olivat ikään kuin kahden naisliikkeen – feministien johtaman ja valtakoneistoon kytköksissä olevan virallisen naisliikkeen – välimaastossa ja joutuivat valitsemaan näistä kahdesta, mutta usein tuntematta kuuluvansa kumpaankaan. Naisliikettä käsitellään siis usein kokonaisuutena, josta feminismi oli yksi osa.

Tämän valintatilanteen kaltainen asetelma on nähtävissä esimerkiksi Rebecca Kayn teoksessa *Russian women and their organizations – Gender, discrimination and Grassroots women’s organizations, 1991–1996*.⁸ Linda Racioppi ja Katherine O’Sullivan See käsittelevät myös naisliikettä sen erilaisten ryhmittymien ja näiden tärkeimpien toimijoiden vertailun kautta teoksessaan *Women’s activism in contemporary Russia*.⁹ Valerie Sperlingin teos *Organizing Women in contemporary Russia – Engendering transition*¹⁰ antaa erittäin laajan kokonaiskuvan 1990-luvun puolivälin aikaan tehdyn kenttätönnä kautta venäläisestä naisliikkeestä ja sen erilaisista ryhmittymistä, näiden välisistä suhteista, ristiriidoista ja ideologioista sekä yhteiskunnallisista teemoista, jotka vaikuttivat naisiin.

Myös feminismiä Venäjällä eksplisiittisesti käsittelevää tutkimuskirjallisuutta on, mutta niissä ei paneuduta esittämiini kysymyksiin yksityiskohtaisesti. Feministisistä yhteiskuntakritiikistä myös tutkimukseni kohteena olevat venäläiset feministit kirjoittivat paljon, ja näiden tekstien pohjalta aihetta

⁸ Kay, Rebecca. 2000. *Russian women and their organizations – Gender, discrimination and Grassroots women’s organizations, 1991–1996*. Macmillan Press LTD: Lontoo.

⁹ Racioppi, Linda; O’Sullivan See Katharine. 1997. *Women’s activism in contemporary Russia*. Temple University Press: Philadelphia.

¹⁰ Sperling, Valerie. 1999. *Organizing Women in contemporary Russia – Engendering transition*. Cambridge University Press: Cambridge.

on kirjallisuudessa käsitelty lisää. Feminismiä Neuvostoliiton loppuajan ideologiana ja yhteiskuntakritiikkinä käsittelee muun muassa venäläinen tutkija Jelena Zdravomyslova.¹¹ Lisäksi länsimaiden rahoituksen vaikutuksia naisliikkeessä ovat tutkineet James Richter ja Julie Hemment.¹² He keskittyvät erityisesti ajanjaksoon 1990-luvun puolivälistä eteenpäin, ja juuri feministiset toimijat tulevat usein esille. Rahoitus on myös oman tutkimuskohteeni toiminnassa yksi vaikuttavista tekijöistä, mutta ei itsessään oman tutkimukseni kohde.

1.3. Naisliikkeen ja feminismin käsitteet

Erottelen terminologisesti toisistaan naisliikkeen ja feministit siten, että naisliikkeellä tarkoitan yleisempää kokonaisuutta, jonka muodostavat kaikki naisten yhteiskunnalliset liikkeet niiden ideologisista suuntauksista tai tavoitteista riippumatta. Vaikka Neuvostoliiton loppuvaiheen synnyttämät laajat kansanliikkeet olivat kuihtuneet valtakunnan hajoamiseen mennessä, Venäjälle jäi niiden seurauksena erilaisia järjestöjä, liikkeitä ja aktivistiryhmiä, jotka ajoivat omia tavoitteitaan. Naisliike jatkoi elämäänsä, tosin marginaalisena ja sirpaloituneena.¹³ Naisliike ja naisten aktivismi olivatkin alusta alkaen hyvin jakaantuneita sekä sisäisesti ristiriitaisia.

1990-luvun naisliikkeet voidaan jakaa karkeasti viralliseen ja epäviralliseen eli itsenäiseen. Neuvostoliiton hajoamisen myötä virallisessa asemassa olleen Neuvostonaisten komitean¹⁴ tilalle tuli Venäjän naisten unioni, joka oli virallisesti kolmannen sektorin järjestö, mutta todellisuudessa se oli hyvin lähellä hallitusta ja vanhaa ”nomenklatuuraa”¹⁵.¹⁶ Tämä suuri kattojärjestö edusti virallista naisliikettä, jonka rinnalle oli syntynyt itsenäinen eli valtiosta riippumaton naisliike, joka suhtautui varauksellisesti Venäjän naisten unioniin.¹⁷ Monesti näiden kahden pääsuuntauksen välinen raja ei

¹¹ Zdravomyslova, Jelena. 2014. ”Perestroika and feminist critique”, teoksessa: Saarinen, Ekonen, Uspenskaja (toim.). *Women and Transformation in Russia*. Routledge: Lontoo.

¹² James Richter pohtii artikkelissaan ”Promoting civil society? Democracy Assistance and Russian Women’s Organizations” (*Problems of Post-Communism*, 2002, 49:1, s. 30–41) kysymystä siitä, miten suurimittainen länsimainen rahoitus vaikutti naisliikkeen kehitykseen 1990-luvun loppupuolella. Samankaltaisia kysymyksiä käsittelee myös Julie Hemment artikkelissaan ”Gender mainstreaming and the NGO-ization of Russian Women’s activism” (Saarinen, Ekonen, Uspenskaja (toim.). 2014. *Women and Transformation in Russia*. Routledge: Lontoo). Lisa McIntosh Sundstrom käsittelee teoksessaan *Funding Civil Society – Foreign Assistance and NGO Development in Russia* (2006, Stanford University Press: Kalifornia) yleisesti Venäjän kansalaisyhteiskunnan rahoitusta, jossa naisliike oli yksi merkittävimmistä kohteista.

¹³ Zdravomyslova 2014, 112–114.

¹⁴ *Komitet Sovetskikh Ženštšin* oli Neuvostoliiton aikana virallinen naisten järjestäytymistä ja toimintaa johtava järjestö, jonka alaisuudessa toimi *žensovetjien* eli naisten neuvostojen verkosto. Muu naisten organisoituminenhan ei ollut sallittua. Ks. aiheesta esim. Kay 2000, 166–167; Racioppi & O’Sullivan See 1997, 72–79.

¹⁵ Termillä tarkoitetaan yleisesti puolueen keskeisiä henkilöitä, jotka Neuvostoliitossa johtivat kaikenlaisia osa-alueita, kuten hallintoa, koulutusta ja maataloutta.

¹⁶ Ks. esim. McIntosh Sundstrom 2006, 80.

¹⁷ Salmenniemi 2014, 301–302.

kuitenkaan ollut täysin selkeä ”tavallisille” naisten järjestöille, jotka saattoivat toimia kummankin parissa.¹⁸

Itsenäisyys kuulostaa itsestään selvältä, mutta vuosikymmeniä toiminut valtion kontrolli mielipiteisiin, kokoontumiseen, aktivismiin toi itsenäisyydelle ja riippumattomuudelle vielä lisäarvoa. Itsenäisen naisliikkeen voi jakaa useisiin ryhmiin niin ideologian, toimintatapojen kuin tavoitteidenkin perusteella. Yhdistävänä tekijänä oli kuitenkin riippumattomuuden pyrkimys, joka oli voimakas kaikilla pienilläkin naisten järjestöillä, ja ne olivat epäileviä kaikkia naisliikkeessä johtoroolia ottaneita kohtaan. Tähän vaikutti Neuvostoliiton perimä: valtio oli aina dominoinut naisten organisoitumista.¹⁹ Tutkimuksessani käsittelen itsenäisessä naisliikkeen konseptin viitekehyksessä tapahtuvaa toimintaa, ja tutkimukseni varsinaisena kohteena on tässä laajassa joukossa pieni feministinen toimijaryhmä. Muita järjestötyyppejä olivat esimerkiksi erilaiset naisten ammatilliset ryhmät, naisten työllistymiseen keskittyvät järjestöt, poliittiset järjestöt sekä perheen ja äitiyden konseptien ympärille muodostuneet ryhmät.²⁰

Feminismin käsittelyyn tässä aikakaudessa liittyy eräs mielenkiintoinen piirre. Feminismihän ei ollut lainkaan yleinen näkökulma naisliikkeessä, pikemminkin päinvastoin. Suurin osa naisten järjestöistä suhtautui epäillen feministiseen terminologiaan ja ideologiaan. Naisten oloja haluttiin kyllä parantaa, mutta feministisessä merkityksessä kysymys sukupuoliroolien haastamisesta ja naisen roolin kyseenalaistaminen jäivät joko toissijaisiksi tai täysin vieraiksi. Naisten liikehännässä ei käsitelty myöskään sukupuolisyrjinnän teemoja. Feministisen ymmärryksen taso naisten keskuudessa oli ylipäätään alhainen, feministisiä ajatuksia ei tunnettu tai ymmärretty. Kun feministit tutkivat naisten ryhmiä ja näiden mielipiteitä, he huomasivat, että niiden ajattelumallit olivat pitkälti vanhanaikaisia.²¹

Sotilaiden äidit (*Sojuz komitetov soldatskih materej Rossii*) oli itsenäisen naisliikkeen järjestöistä kenties tunnetuin esimerkki ja se olikin tunnetuin venäläinen naisjärjestö. Se oli Venäjän armeijan

¹⁸ Ks. esim. Racioppi & O’Sullivan See 1997, 187.

¹⁹ Racioppi & O’Sullivan See 1997, 219.

²⁰ Ks. naisten järjestöistä yleisesti esim. Marsh 1996a, 288–299; Lipovskaja 1992, 72–79. Naisten järjestöistä työllisyyteen keskittyvät järjestöt muodostivat suuren osan. Toinen suuri ryhmä oli äitiyden teemojen ympärille muodostuneet ryhmät, joista monet olivat erilaisia hyväntekeväisyysjärjestöjä (Sperling 1999, 26–27). Ks. hyväntekeväisyysjärjestöistä myös Henderson 2003, 96.

²¹ Konstantinova 1994, 65–8. Ks. naisten järjestöistä yleisesti esim. Marsh 1996a, 288–299; Lipovskaja 1992, 72–79.

ihmisoikeuksiin keskittyvä järjestö, joka keskittyi perheen ja lasten tukemiseen.²² Sotilaiden äidit oli noussut vastustamaan valtion politiikkaa ja Jeltsiniä, mutta feminismin kanssa oli vaikea sovittaa yhteen sen ideologiaa, jossa äidit automaattisesti uhrautuvat muiden vuoksi.

Feministit kuitenkin kokivat naisliikkeen tästä huolimatta kanssaan samaksi liikkeeksi. Termi ”itsenäinen” oli alun alkaen avaintermi myös feministeille termin ”feminismi” käytön sijaan. Kuten jäljempänä tulen toteamaan, feministiset ryhmät ja toimijat lähtivät kehittämään tai jopa johtamaan alkavaa itsenäistä naisliikettä, jonka hajanaisissa riveissä suurin edustus oli jossain määrin traditionalististen naisten järjestöjen kaltaisilla ryhmillä.²³ Feministinen ”liike” ei pyrkinyt luomaan feminististä liikettä, vaan se pyrki luomaan, voimistamaan ja koordinoimaan itsenäistä naisliikettä. Taustalla oli pyrkimys pikkuhiljaa muuttaa ajattelumalleja feministisemmiksi eri keinoin. On myös tärkeää muistaa, minkä kokoisesta ryhmästä puhumme. Feministisiä ryhmiä oli vuonna 1991 Moskovassa ja Leningradissa kaksi tai kolme, vuonna 1996 Venäjällä niitä oli yhteensä hieman yli 10.²⁴ Tämä mitta-kaava on mielenkiintoinen ottaen huomioon feministien aseman itsenäisessä naisliikkeessä.

²² Ks. esim. Sperling 1999, 27. Myös Lipovskajan mielestä kyseinen järjestö sai eniten tunnettavuutta naisliikkeessä. Hän piti tätä positiivisena, koska järjestö teki tärkeää työtä, mutta toisaalta taas siksi osin negatiivisena, koska järjestön ideologia asettaa naiset uhrautuvaan asemaan (Lipovskaja 2; Lipovskaja 3). Sotilaiden äidit -järjestö vastusti myös voimakkaasti valtion politiikkaa. Ks. tästä esim. Leppänen (Posadskaja & Konstantinova) 1995.

²³ Voi kysyä, miksi juuri feministit saivat tai joutuivat johtoasemaan tässä naisten itsenäisessä järjestäytymisessä. Tähän kysymykseen vastaan tutkimuksessani siltä osin, miten feministit perustelivat tätä itse.

²⁴ Rimaševskaja 1993, 48; Lipovskaja 1997, 190. Samansuuntaisen lukumäärän antaa myös tutkimuskirjallisuudesta Henderson 2003, 99. Itsenäisen naisliikkeen järjestöjen lukumäärästä ei ole tarkkoja arvioita, koska määritelmä ei ollut järjestöille selkeä, monet niistä eivät rekisteröityneet, ja tutkimieni feministien toiminnan piiri keskittyi maantieteellisesti melko rajatulle alueelle. Sperlingin mukaan yleisesti naisten järjestöjä oli rekisteröitynyt Venäjän oikeusministeriöön vuonna 1994 noin 300, ja paljon enemmän toimi lisäksi epävirallisesti (Sperling 1999, 18–19). Ensimmäisten ”itsenäisten naisten järjestöjen” organisoitumistapahtumien perusteella voi sanoa, että jossain määrin itsenäiseksi itsensä luki vuoden 1991 aikana ainakin noin 50 naisten järjestöä Moskovan lähialueella, ja tämä sisältää vain tapahtumiin tulleet järjestöt. Lukumäärä oli siis suuri verrattuna feminististen järjestöjen määrään.

2. Feminismin esiinnousu

2.1. Naiskysymys Neuvostoliiton aikana

Neuvostoliiton aikana naiskäsitys ja naisten rooli olivat olleet hyvin kaksijakoiset. Stalin oli 1930-luvun lopulla julistanut, että naiskysymys on ”ratkaistu” ja että Neuvostoliitossa vallitsi täysi sukupuolten tasa-arvo. Näennäisesti joillain osa-alueilla Neuvostoliitto olikin aikaansa edellä. Naisethan olivat jo kesällä 1917 saaneet helmikuun vallankumouksen seurauksena täyden äänioikeuden, vaikka tällä ei ollutkaan olennaista sisältöä Neuvostoliiton kontekstissa. Poliittinen valta kuului miehille, ja vaikka naisilla oli määrätty osuus edustajistossa, se oli vain muodollinen.²⁵

Naiset olivat olleet Neuvostoliitossa yleisesti työelämässä jo 1920-luvulta alkaen. Päivähoitosysteemi oli kehittynyt, ja se osaltaan mahdollisti naisten osallistumisen työelämään. Lisäksi työnantajat joutuivat maksamaan samasta työstä samaa palkkaa miehille ja naisille.²⁶ Todellisuudessa naisten mahdollisuudet työelämässä olivat kuitenkin rajallisia. Heidät haluttiin töihin ja tuottamaan, mutta tyyppillisesti nimenomaan tekemään mekaanista, raskasta ja vaarallista työtä. Miehet olivat johtotehtävissä sekä luovuutta ja kykyä vaativissa töissä samoin kuin politiikan kärkipaikoilla.²⁷

Naisille kuului työnsä lisäksi täysi vastuu lasten ja kodin hoidosta, koska miehet oli yhteiskunnan asenteissa eristetty kokonaan perheen ja siihen liittyvän vastuun piiristä. Tähän ilmiöön kytkeytyy neuvostoajan naista koskevassa tutkimuksessa käytetty termi naisten ”kaksoistaakka”.²⁸ Naiset osallistuivat yhtä paljon yhteiskunnalliseen tuotantoon kuin miehetkin, mutta miesten tehtävät eivät lisääntyneet vastaavalla lailla kotona.

Perestroika ja glasnost²⁹ käynnistivät vuodesta alkaen 1985 Venäjällä ja muissa Neuvostoliiton osissa voimakkaan yhteiskunnallisen heräämisen ja liikehdinnän aikakauden. Perestroikan aikana pelko valtion harjoittamaa kontrollia, väkivaltaa ja terroria kohtaan väheni, ja yhteiskunnallisen

²⁵ Tosiasiallista äänioikeuttahan Neuvostoliitossa ei ollut kenelläkään. Naisten 33,3 %:n kiintiö korkeimmassa neuvostossa oli hyvin muodollinen: edustajat olivat pikemminkin tottelevaisia puolueelle uskollisia naisia, kuin todellisia naisten intressejä esiintuovia naisia. Ks. esim. Molyneux (Posadskaja) 1991, 136; Savkina 2014, 243–248.

²⁶ Naisten laajasta työelämään osallistumisesta ks. esim. Sargeant 1996, 269–270; Hotkina 1994, 85–98. Palkkauksesta ja päivähoidosta ks. esim. Gerber & Mayorova 2006.

²⁷ Ks. lisää esim. Sargeant 1996, 269–70; Hotkina 1994, 85–98. Naiset olivat vähemmistönä kommunistisessa puolueessa, ja tämä näkyi myös heidän saamissaan työmahdollisuuksissa perheenhoitajan roolin tuoman ongelmallisuuden lisäksi (Gerber & Mayorova 2006, 4).

²⁸ Zdravomyslova 2014, 113.

²⁹ Perestroika, eli uudelleenrakentaminen, tarkoittaa 1980-luvun puolivälissä aloitettua prosessia, jossa tarkoituksena oli tehdä taloudellisia ja poliittisia uudistuksia Neuvostoliitossa. Glasnost, avoimuus liittyi tähän: tavoitteena oli tehdä maan hallinnosta läpinäkyvää, ja keskustelu ongelmista sallittiin.

muutoksen tavoittelemisen tuli mahdolliseksi. Perestroikan alkaessa Neuvostoliiton johtaja Gorbatsšov otti myös pitkästä aikaa kantaa ”naiskysymykseen” ja naisten asemaan. Diskurssi valtamediassa sekä poliittisessa retoriikassa oli kuitenkin konservatiivinen, ja naiset nähtiin jo lähtökohtaisesti ongelmana, joka miesten oli jotenkin ratkaistava. Oli kuitenkin tärkeää, että aiheeseen otettiin yhteiskunnallisen keskustelun ja kritiikin vapautuessa kantaa, ja vaikka Gorbatsšov:n näkemykset olivat tyypillisen essentialistisia³⁰ ja konservatiivisia, aiheen esilletuonti palveli Neuvostoliiton naisliikkeen tarkoituksia. Se antoi feministiselle sosialismin ajan kritiikille ja naisliikkeelle laillisen statuksen ja oli kontekstissaan vapauttava.³¹

Vapautumisen alku oli täynnä intoa ja toivoa tulevasta ja uskoa omiin mahdollisuuksiin vaikuttaa asioihin pitkän repression jälkeen. 1980-luvun loppupuolta kuvasi ihmisten liikkeellelähtö ja eräänlainen herääminen: järjestöjä, puolueita ja liikkeitä perustettiin, lehtiä julkaistiin ja epäkohdista puhuttiin. Myös feminististä kritiikkiä Neuvostoliittoa ja sen näennäistä tasa-arvoa kohtaan esitettiin.³² Naiset, jotka olivat kokeneet ahdistusta maansa tilanteesta ja tunteneet olevansa yksin ajatustensa kanssa, perustivat ensimmäisiä pienen piirin feministisiä keskustelukerhoja, klubeja ja lehtiä.

1990-luvulle tultaessa perestroikan synnyttämien laajojen kansanliikkeiden voima alkoi heikentyä. Feministit huomasivat perestroikan olevan kuitenkin vain miesten projekti. Vanhalla sen enempää kuin uudellakaan demokraattisella oppositiolla ei ollut naisten oikeuksia ja asioita agendallaan.³³ Sukupuolta oli alettu politisoida, mutta kehityskulku olikin päinvastainen kuin lännessä: sukupuoleen liittyvä järjestelmä nähtiin huonona, mutta tämä tyytymättömyys oli kohdistettu sosialistista valtiota kohtaan – sen vääristynyt sosiaalinen malli oli aiheuttanut miesten veltostumisen ja naisten yliemansipoitumisen.³⁴ ”Naiskysymys” ja naisten ”kaksoistaakan” ongelmallisuus ratkaistiin siis kehittämällä naisia palaamaan kotiin, siirtämään työt ensisijaisesti miehille ja palauttamaan naiset ”luonnolliseen” rooliinsa. Feministit kritisoivat perestroikan ajan diskurssia naiskysymyksen hoidosta ja ratkaisusta, yhteiskunnan patriarkalisuudesta sekä mieskeskeisyydestä. Feministit olivat

³⁰ Essentialismilla tarkoitan tässä yhteydessä käsitystä, jonka mukaan sukupuolilla olisi jonkinlainen sisäänrakennettu, luonnollinen olemus.

³¹ Zdravomyslova 2014; Hemment 2014, 135.

³² Esimerkkinä kritiikistä ks. Posadskaja, Rimaševskaja, Zaharova 1989. Tutkimuskirjallisuudesta koskien feminististä kritiikkiä perestroikan aikana ks. esim. Zdravomyslova 2014.

³³ Perestroikan kritiikki: demokraateilla oli sama näkemys naisen paikasta kuin konservatiiveillakin. Ks. tästä näkemyksestä esim. Kotškina (Posadskaja) 1994, 364 sekä Racioppi & O’Sullivan See 1997, 208.

³⁴ Hemment 2014, 132. Yliemansipoitumisella tarkoitetaan tässä yhteydessä käsitystä siitä, että naisten emansipaatio eli vapautuminen oli mennyt jo liian pitkälle.

Neuvostoliitossa myös ensimmäisiä, jotka toivat julkiseen keskusteluun kysymyksen miesten epätasa-arvosta. Myös lännestä tuontitavarana tulleet kauneusbisnes ja pornografia olivat kritiikin kohteena.³⁵

Tässä tilanteessa voimme siis hahmottaa feministisen toiminnan alun. Sen hahmottuminen selkeästi feministiseksi liikkeeksi on tässä tutkimuksessa itsessään jo tutkimuskysymys: miten tämä neuvostojen lopun kritiikki ja pienimuotoinen kerhotoiminta kehittyivät liikkeeksi, jota voi kutsua feministiseksi liikkeeksi?

2.2. Ensimmäisten feminististen järjestöjen perustaminen

LOTOS³⁶ perustettiin Moskovassa pienenä vertaistuen keskustelukerhona feministiseen ideologiaan perehtyneiden naisten toimesta vuonna 1989, siis Neuvostoliiton aikana. Tällöin feministeille oli jo tullut melko selväksi, että perestroika oli miesten projekti, ja myöskin demokraatit olivat kääntäneet selkänsä naisille.³⁷ LOTOS:in jäsenet olivat akateemisesti aktiivisia tutkijoita, joilla oli kontakteja myös vaikutusvaltaisiin ihmisiin. LOTOS oli pieni epävirallinen ryhmä, mutta sen toiminta ei ollut varsinaisesti ruohonjuuritason aktivismia, vaan pikemminkin akateemista toimintaa. Sen jäsenet loivat kontakteja länsimaisiin tutkijoihin, joilta saatiin kirjallisuutta, he esiintyivät seminaareissa ja kirjoittivat lehtiin näkemyksistään. Heidän saamansa huomio oli kuitenkin vähäistä niin yhteiskunnassa kuin akateemisessa maailmassakin.³⁸ Tähän vaikutti yleisen konservatiivisen ajattelumallin lisäksi kenties myös se, että järjestön tärkeimmät toimijat eivät olleet kommunistisen puolueen jäseniä.³⁹

Perestroikaan liittyi valtava yhteiskunnallinen myllerrys ja muutosaalto, joka tuntui itsensä tukahduttaneista feministeistä aluksi suurenmoiselta. Vaikka LOTOS ei järjestönä saavuttanut juurikaan näkyvyyttä, saivat naisasioihin perehtyneet tutkijat toimeksiantoja, kun naisten asemasta huolestuttiin valtionjohdossa. Heille aukesi pääsy aiemmin salassa pidettyyn informaatioon, ja he saivat konsultoida valtaapitäviä. Jo elokuussa 1988 oli feministejä pyydetty ministerineuvoston uuteen naisosastoon esittämään ideoitaan naisten aseman parantamisesta. Tästä kehittyi heidän *Kommu-*

³⁵ Alkuperäislähteitä kritiikistä ovat mm. Posadskaja, Rimaševskaja, Zaharova 1989; Lipovskaja 1991. Tutkimuskirjallisuudesta ks. esim. Zdravomyslova 2014, 120–121.

³⁶ *Liga za osvoboždenie obščestva ot stereotipov* eli Yhteiskunnan stereotyyppioista vapauttamisen liiga.

³⁷ Posadskaja 1994b, 3.

³⁸ Konstantinova & Voronina 1995, 9–11. Huomion vähäisyydestä kertoi Posadskaja (Kotskina (Posadskaja) 1994, 365).

³⁹ Voronina 1; Posadskaja 1994a, 189; Konstantinova 1995c, 41.

nist-lehdessä julkaistu artikkelinsa, jossa he esittelivät ehdotuksiaan ”naiskysymyksen” ratkaisemiseksi. Tutkimusta feminismistä ja tasa-arvosta oli aiemmin ollut pakko tehdä negatiivisesta näkökulmasta, kritiikkinä.⁴⁰

Kommunist-lehdessä vuonna 1989 julkaistua *Kak my rešaem ženski vopros* -artikkelia⁴¹ voi pitää merkittävänä virstanpylväänä Venäjän feminististen ajatusten historiassa.⁴² LOTOS-ryhmän Anastasia Posadskajan ja Natalija Zaharovin sekä Väestön sosioekonomisten ongelmien tutkimuksen instituutin (VSOTI)⁴³ johtajan professori Natalija Rimaševskajan artikkeli eritteli ongelmallisia lähestymistapoja naisten asemaan Neuvostoliitossa. Lisäksi kirjoittajat avasivat omaa egalitaristista⁴⁴ lähestymistapaansa kysymykseen ja toimintaehdotuksiaan. Kirjoitus ei saanut kuitenkaan suurta huomiota.⁴⁵

Kuitenkin tämä artikkeli, feministien suhteet ministerineuvostoon ja Natalija Rimaševskajan henkilökohtainen suhde Mihail Gorbatšoviin tuottivat feministeille merkittävän työtehtävän – Neuvostoliiton korkeimmalta neuvostolta tuli pyyntö laatia ideapaperi hallituksen ohjelmalle naisten aseman parantamiseksi ja perheen ja äitiyden suojelemiseksi⁴⁶. Valtionjohdon tasolla oli toisin sanoen huomattu naisten yhteiskunnalliseen tilanteeseen liittyvät moninaiset ongelmat. Ideapaperissa ja jo sen ajattelumallia pohjustaneessa *Kommunist*-lehden artikkelissa feministit nostivat esiin tiedon levittämisen sekä tarpeen kehittää *gender*⁴⁷- ja tasa-arvoasioiden tutkimusta. Tämä johti pian feministisen toiminnan kenties vaikuttavimman toimijan, Moskovan sukupuolentutkimuksen keskuksen (MSTK) syntymiseen.⁴⁸

⁴⁰ Posadskaja 1994a, 190–1.

⁴¹ Posadskaja, Rimaševskaja & Zaharova 1989; suomeksi: ”Kuinka ratkaisemme naiskysymyksen”.

⁴² *Kommunist* oli tärkeimpiä yhteiskunnallisia lehtiä Neuvostoliitossa, kommunistisen puolueen lehti.

⁴³ *Institut sotsialno-ekonomičeskij problem narodonaselenija*. Olen koonnut lyhenteet tutkimuksen loppuun. Instituutti toimi siis Neuvostoliiton tiedeakatemiassa.

⁴⁴ Egalitarismi tarkoittaa kaikkien ihmisten tasa-arvoa.

⁴⁵ Posadskaja, Rimaševskaja & Zaharova 1989. Artikkelista ja sen saamasta huonosta huomiosta ks. Rimaševskaja 1992, 119–120.

⁴⁶ *Kontseptsija gosudarstvennoi programmy uluštšeniya položeniya ženštšin, semji, ohrany materinstva i detstva*; suomeksi: ”ideapaperi hallituksen ohjelmasta naisten ja perheen aseman parantamisesta ja äitiyden ja lapsuuden suojelemisesta”. Käytän tästä termiä ”ideapaperi”.

⁴⁷ Nämä feministit ottivat käyttöön jo *Kommunist*-lehden artikkelissa termin ”gender”, joka lausutaan venäjäksi kovalla g:llä. Se oli siis uusi sana venäjän kielessä. Syynä tähän oli se, että sana ”pol” eli sukupuoli oli heidän kielellään assosioitunut vain fyysiseen puoleen, eikä muuta termiä ollut (Posadskaja 1994a, 191). Englanninkielellä käytetään sanoja *sex* ja *gender*.

⁴⁸ *Moskovski tsentr gendernyh issledovani*. Tästä prosessista: Rimaševskaja 1992c, 3; MSTK 1995, 10; Posadskaja 1994a, 190–191. Posadskaja mainitsi myös, että Rimaševskajan asema instituutin johtajana oli tärkeä asia MSTK:n syntymiselle ja sen aseman turvaamiselle (Posadskaja 1994a, 192).

Se, että ideapaperin pyyntö tuli korkeimmalta neuvostolta, kuvaa feministien asemaa: ideologisesta ulkopuolisuudesta huolimatta he olivat jo tässä vaiheessa tieteellisesti melko institutionalisoituneessa asemassa, ja feministiaktivismiin määritelmä täytyykin ajatella uudelleen tähän kontekstiin. Se ei ollut kaduilla marssimista, kansalaistottelemattomuutta ja poliittisia runoja, vaan toimintaa valtion struktuureissa ja niiden säännöillä. Ideapaperi vaikutti Neuvostoliiton korkeimman neuvoston politiikkaan: feministien ehdotuksen pohjalta muun muassa äitiysvapaa muutettiin vanhempainvapaaksi. Feministitutkijat korostivat tätä tärkeänä saavutuksenaan.⁴⁹

Tuloksena tästä prosessista perustettiin keväällä 1990 lisää tutkimuspaikkoja Rimaševskajan alaisuuteen tiedeakatemiaan, ja niiden varaan perustettiin Venäjän ensimmäinen sukupuolentutkimuksen laitos, Moskovan sukupuolentutkimuksen keskus. Ideapaperia pidettiin keskeisenä MSTK:n ideologian ja organisaation muotoutumisessa.⁵⁰ Pohja tälle feministiselle tutkimuskeskukselle oli siis yhtäältä pienessä epävirallisessa⁵¹ feministisessä akateemisessa klubissa, toisaalta hallituksen tilaamassa tieteellisessä konsultaatiossa ja kolmanneksi tutkijoiden työskentelyssä Neuvostoliiton tiedeakatemiassa.⁵² Lähtökohta oli samanaikaisesti epävirallinen ja tieteellinen, ja toisaalta valtiolähtöinen.

LOTOS-ryhmän merkitys korostui siinä, että sen kautta tapasivat toisensa ne henkilöt, jotka olivat sekä kiinnostuneita että kykeneviä osoittamaan päättävälle vallalle tarpeen yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisemiseksi suhteessa naisiin ja tasa-arvoon. LOTOS:in ideologinen pohjatyö oli MSTK:n ideologian taustalla.⁵³ Ideologian keskeisiä ajatuksia olivat sukupuolentutkimus ja itsenäisen naisliikkeen muodostaminen. Tämä kaksijakoinen agenda korostuu läpi tutkimani ajanjakson. MSTK itse kuvasi aloittaneensa ”pienenä akateemisena tieteellisenä laboratoriona”, mutta tulleen sitten ”tasa-arvoiseksi itsenäisen naisliikkeen subjektiksi”.⁵⁴ Moskova-keskeisyyden, *Kommunist*-lehden artikkelin ja hallitukselle tehdyn ideapaperin suuremman yleisen vaikuttavuuden vuoksi, MSTK:n

⁴⁹ Occasional newsletter 1991, 2–3. Ks. myös korkeimman neuvoston politiikan muutoksesta feministien kritiikin ansiosta esim. Caiazza 2002, 77. Caiazza kuitenkin huomauttaa, että lain käytännön implikaatiot olivat minimaalisia johtuen kulttuurisesta ilmapiiristä.

⁵⁰ MSTK 1995, 12.

⁵¹ LOTOS:han ei koskaan rekisteröitynyt virallisesti. Ks. tästä esim. Occasional newsletter 1991, 3; Kotškina (Posadskaja) 1994, 365. Virallinen rekisteröityminen aiheutti yleisesti epäilyksiä: taustalla oli kokemukset kommunistisen systeemin voimakkaasta kontrollista. Ks. tästä esim. Kotškina (Posadskaja) 1994, 365.

⁵² Sen perustamisessa korostui akateemisuus ja valtiovalta, ei ruohonjuuritason aktivismi tai radikaalimpi poliittisuus: Tiedeakatemian johtaja antoi heille viisi tutkijanpaikkaa, ministerineuvosto puhelinliittymän ja professori Rimaševskaja toimiston.

⁵³ Perustajajäseniä olivat kaikki LOTOS-ryhmän henkilöt lukuun ottamatta Zaharovaa. Posadskajasta tuli MSTK:n johtaja. LOTOS-ryhmästä MSTK:n pohjana ks. esim. Konstantinova & Voronina 1995, 9–10; MSTK 1995, 8.

⁵⁴ Klimenkova & Lunjakova 1998.

syntyä ja sitä edeltänyttä LOTOS-järjestöä pidetään niin tutkimuskirjallisuudessa kuin moskovalaisten omissa lausunnoissa tämän feministisen aallon merkittävimpinä alkuhetkinä ja sitä myötä usein koko tarinan keskipisteenä.

Leningradissa dissidentti ja toimittaja Olga Lipovskaja tutustui feminismiin itsenäisesti 1980-luvulla lukemalla käsiinsä haalimiaan länsimaaisia feminismin klassikoita. Hän aloitti perestroikan aikana toiminnan demokraattisessa oppositiossa ja oli aktiivinen Demokraattisessa unionissa.⁵⁵ Vaikka hän oli osa epävirallista dissidenttiyhteisöä, koki hän sielläkin lähinnä huvittuneisuutta, jopa vihamielisyyttä feminismiä kohtaan.⁵⁶

Lipovskaja julkaisi maanalaisena omakustanteena⁵⁷ vuodesta 1988 alkaen feminististä *Ženskoe Tštenie*⁵⁸-lehteä. Hänen tavoitteenaan oli saada feministisiä ajatuksia levitettyä, ja hän myös pyrki herättelemään feminististä liikettä. Lipovskajan lehti oli luultavasti ainoa 1980-luvun lopun feministinen lehti Neuvostoliitossa.⁵⁹ Lehden merkitys oli pääasiassa siinä, että se edisti verkostoitumista ja länsimaisten feministien tapaamisia, ei niinkään yhteiskunnallisessa vaikuttavuudessa, sillä sen levikki jäi hyvin pieneksi.⁶⁰ Lehdessä oli esimerkiksi hänen kääntämiä tekstejä, naisten historiaa käsitteleviä artikkeleita, naisrunoilijoiden runoja ja hänen omia yhteiskuntakritiikkejään.⁶¹

Olga Lipovskaja oli myös perustamassa feminististä järjestöä SAFO:a⁶² toukokuussa 1990. Se oli ensimmäinen ”feminismi”-sanaa nimessään käyttänyt järjestö Neuvostoliitossa, mikä erottaa sen muista alkuaikojen järjestäytymispyrkimyksistä. LOTOS:in tapaan myös SAFO laati julistuksen naisten asemasta Neuvostoliitossa ja ongelman ratkaisuehdotuksista. Sitä voi sen toimintakentän ja aseman perusteella sanoa ruohonjuuritason toimijaksi. SAFO:n tavoitteena oli tietoisuuden kasvattaminen nimenomaan niin, että yksilöt voimaantuvat ja ymmärtävät oman intellektuaalisen ja luovan

⁵⁵ Engel (Lipovskaja) 1989, 7. Demokraattinen unioni eli *Demokratitišeski Sojuz*.

⁵⁶ Engel (Lipovskaja) 1989, 10.

⁵⁷ *Samizdat*-lehdet eli omakustanteiset pienet maanalaiset lehdet olivat tyypillisiä Neuvostoliitossa. Lipovskaja kertoi, että kaikki julkaiseminen oli kuitenkin haasteellista: ei ollut esimerkiksi kuin vanhanaikaisia kirjoituskoneita, ei ollut tietokoneita tai tulostimia. Kirjoittamistyötä vaikeutettiin auktoriteettien toimesta tarkoituksella (Engel (Lipovskaja) 1989, 8).

⁵⁸ Suomeksi: ”Naisten lukemisto”.

⁵⁹ Hän sanoo näin itse (Engel (Lipovskaja) 1989, 10).

⁶⁰ Lipovskaja 1.

⁶¹ Julkaistiin esimerkiksi käännös tunnetusta länsimaisten feministien Susie Orbachin ja Luise Eichenbaumin teoksesta *What do women want* sekä Lipovskajan omia tekstejä, kuten ”*Ženštšina kak objekt potreblenija*” (”Naiset kulutuksen objekteina”). Lipovskaja kirjoitti lehteen myös esimerkiksi seksuaalivähemmistöjen asioista ja abortista.

⁶² *Svobodnaja assotsiatsija feministskih organizatsii*; suomeksi: ”Feminististen järjestöjen vapaa yhteenliittymä”.

potentiaalinsa.⁶³ SAFO ei tässä olomuodossaan elänyt kauan, eikä siitä nimestään huolimatta muodostunut assosiaatiota.⁶⁴ SAFO:n lyhyt elinkaari, joka alkoi mahtipontisesti assosiaation perustamisella ja julistuksella, heijastaa perestroikan optimismin ja kenties naiiviudenkin mielentilaa: realiteetit tulivat kuitenkin vastaan. SAFO:sta muodostui myöhemmin Falta-niminen organisaatio⁶⁵, jota tulen käsittelemään lisää, ja jolla on osansa tässä tarinassa.

Olga Lipovskaja on yksi tunnetuimmista tämän aallon venäläisistä feministeistä. Hänellä oli monimuotoinen rooli. Vaikka hän ei ollut itse akateeminen tutkija, hän kuitenkin edusti niin omassa maassaan kuin lännessäkin feminismiä, naisliikettä ja myös feminististä tutkimusta ja sen kehitystä yhdessä Moskovan sukupuolentutkimuksen keskuksen tutkijoiden kanssa. Lipovskajan merkittävä rooli sekä läntisessä että Venäjän kontekstissa on mielenkiintoinen. Sen täytyy akateemisten saavutusten puuttuessa perustua puhtaasti hänen äärimmäisen intensiiviseen mukanaoloonsa 1980-luvun lopulta lähtien niin feministisen toiminnan kehityksessä kuin muussa itsenäisen naisliikkeen kehityksessä.⁶⁶

Tulen jäljempänä osoittamaan, että toisinaan on vaikeaa muodostaa rajaa, joka erottaa yhtäältä akateemisen tutkimuksen tekemisen ja paradigman kehittelyn ja toisaalta liikkeenomaisen ja poliittisen feminismin. Sukupuolentutkimus luo oman suhteensa sekä poliittiseen feminismiin että muuhun naisliikkeeseen toimiessaan samanaikaisesti näiden kummankin sisällä, ulkopuolella, välittäjänä ja tutkijana. Aivan kaikki feministit eivät olleet tutkijoita, mutta kaikki merkittävät feministit olivat jollain tasolla mukana tutkimuksen kehittämisessä ja sen välittämisessä suurelle yleisölle ja naisjärjestöille. Feministit kokivat olonsa mukavaksi länsimaalaisen teoreettisen ja käytännöllisen feministisen tutkimuksen ja kirjallisuuden parissa, ja tämä olikin koko ”liikkeen” pohja. Suhde tutkimukseen oli siis merkittävä.

⁶³ Lipovskaja 1992, 77–78. Lisäksi järjestössä olivat mukana muun muassa liikkeen järjestäytymisen myöhemmissä vaiheissa esille tulevat Natalija Abubikirova ja Marina Regentova.

⁶⁴ Lipovskaja 3; FEMINF 2-1.

⁶⁵ *Feministskaja alternativa* eli Feministinen vaihtoehto.

⁶⁶ Lipovskajan rooli oli erityinen myös MSTK:ssa: hän kirjoitti keskuksen ensimmäiseen ulkomailla julkaistuu tieteelliseen teokseen artikkelin. Kaikki muut tekstit olivat MSTK:n työntekijöiden kirjoittamia. Ks. lisää Posadskaja 1994d. Lipovskajasta tehtiin myös jo alkuvaiheessa haastatteluita läntisiin julkaisuihin. Lipovskaja kirjoitti usein myös akateemisissa englanninkielisissä aihepiiriä käsittelevissä teoksissa. Myös mainitaan erityisen tunnettuna feministinä myös tutkimuskirjallisuudessa; ks. esim. Noonan 2001, 289). Oma huomioni on sama: ”feminismi”-termiin 1990-luvun Venäjällä liitetään aina Lipovskaja, LOTUS ja MSTK.

Patriarkalisuus hallitsi yleistä tietoisuutta myös akateemisessa maailmassa, ja erityisesti toimintansa alkuvaiheessa feministien ajatukset olivat sielläkin vaikeuksissa. *Kommunist*-lehden naiskysymystä käsittelevä artikkeli ei aiheuttanut olennaista reaktiota myöskään tutkijapiireissä. VSOTI:n johtaja Rimaševskaja uskoi tämän johtuneen siitä, että akateemisessa yhteisössä ei hyväksytty radikaaleja ajatuksia – artikkelihan pohjautui ajatukseen jokaisen ihmisen emansipaatiosta. Myöskään Moskovan sukupuolentutkimuksen keskusta ei otettu hänen mukaansa kovin vakavasti. Tiedeakatemian osana toimiminen oli kuitenkin tärkeää: Professori Rimaševskaja näki MSTK:n roolin merkittäväksi siksi, koska se pakotti valtion toimielimet katsomaan ongelmia eikä lakaisemaan niitä maton alle, ja tiedeakatemian auktoriteetilla oli tässä suuri merkitys.⁶⁷ Lisäksi MSTK oli, kuten tulen myöhemmin toteamaan, luonteeltaan myös itsenäinen aktivistijärjestö. Tämä oli jossain määrin ristiriitainen positio, mutta Rimaševskajan mielestä itsenäisen aktivistijärjestön valtion alaisuudessa sijaitseminen olikin nimenomaan voimavara ja etu, ei ristiriita.

MSTK:n rooli oli objektiivisesti tärkeä sukupuolentutkimuksessa. Neuvostoliitossa tai Venäjällä ei ollut tehty perustavanlaatuista tutkimusta naisten oloista, oikeuksista, tasa-arvosta tai *gender*-teemoista. Marxismi-leninismen rinnalle tarvittiin uutta tutkimusta ja teoriaa.⁶⁸

⁶⁷ Rimaševskaja 1992b, 120–21.

⁶⁸ Rimaševskaja 1992b, 121

3. Laajeneminen vuosina 1990–1993

3.1. Pyrkimys yhdistymiseen ja vahvistumiseen – Itsenäinen naisten forum

Neuvostoliiton hajoamisen aikaa ja uuden Venäjän federaation ensimmäisiä vuosia leimasi samanaikaisesti sekä innostus ja uudistusmielisyys että monenlaiset poliittiset ja taloudelliset ongelmat ja kriisit. Mary Buckley onkin kuvannut, että tämän muutosvaiheen yksi ominaisimmista piirteistä oli epävarmuus tulevasta. Venäjä vaikutti kärsivän aina taas uudesta ”kriittisestä hetkestä”.⁶⁹

Toimintamahdollisuuksien laajenemisen innostamana itsenäisiä naisjärjestöjä oli syntynyt tavoittelemaan naisten aseman parantamista, vertaistukea sekä turvaa muuttuvassa tilanteessa. Naisten itsenäisten ryhmien ensimmäisen järjestäytymispyrkimyksen organisoivat feministit. Juuri perustetussa Moskovian sukupuolentutkimuksen keskuksessa järjestettiin vuoden 1990 keväällä kaikille avoin seminaarisarja naisista ja politiikasta. Yhdessä seminaarissa perustettiin itsenäisille naisjärjestöille eräänlainen kattojärjestö NeŽDI^{70, 71}

Taustalla NeŽDI:n muodostamisessa oli MSTK:n aktivistien huoli siitä, että heidän toimintansa suuntautui vain valtaapitäviin. Tätä tärkeämmäksi toiminnan suunnaksi muotoiltiin jo tässä vaiheessa epävirallisen naisliikkeen kehittyminen, minkä vuoksi he juuri alkoivat pitää tätä seminaarisarjaa naisten ryhmille. Toinen tavoite seminaarisarjan pitämisessä oli se, että feministit halusivat naiskysymykseen liittyvää keskustelua ja mielipiteitä myös akateemisen miljööön ulkopuolelta. Lisäksi he katsoivat kattojärjestön muodostamisen avulla naisten ryhmien erottautuvan siitä liikkeestä, jota virallinen Neuvostonaisten komitea (NNK) edusti.⁷² Feministit pyrkivät siis heti muodostamaan yhteyden myös ei-akateemisiin naisten ryhmiin. He katsoivat ensiarvoisen tärkeäksi sen, että nämä ryhmät identifioituvat nimenomaan feministien organisoimaan liikkeeseen eivätkä viralliseen naisliikkeeseen. He tuottivat tätä diskurssia nimenomaan NNK:n toiseuden kautta – NNK oli yhteinen vihollinen.⁷³

⁶⁹ Buckley 1997b, 5.

⁷⁰ *Nezavisimaja ženskaja demokratitšeskaja initsiativa* eli Itsenäinen naisten demokraattinen aloite.

⁷¹ Occasional newsletter 1991, 8. MSTK:n henkilöt kutsuivat paikalle opiskelijoita, journalisteja, eläkeläisiä, feministejä, opettajia, lääkäreitä ja insinöörejä Moskovasta ja muista kaupungeista (Occasional newsletter 1991, 8). Lipovskaja oli myös kokouksessa paikalla, ja hänen mukaansa siellä oli paljon erään raskaan teollisuuden tehtaan naistyöntekijöitä, jotka olivat alkaneet järjestäytyä (Lipovskaja 1992, 78). Perustamiskokouksessa julkaistiin samalla manifesti.

⁷² Molyneux (Posadskaja) 1991, 136–7.

⁷³ NeŽDI:n periaatteissa itsenäisyyden ja demokraattisuuden käsitteitä voidaankin pitää jossain määrin Laclau’n diskursusiteorian mukaisina tyhjinä merkitsijöinä, joiden kautta järjestöt identifioivat ja yrittivät saada aikaan yhteistä rintamaa. Ks. Palonen 2008, 215–217.

Yhteisen identifikaation tärkeys näkyi myös siinä, kuinka tämä ensimmäinen kattojärjestöyritys nimettiin ”itsenäiseksi” ja ”demokraattiseksi” ”feministisen” tai ”egalitaarisen” sijaan. Feminismia ideologiana ei käsitelty myöskään lainkaan järjestön manifestissa, eikä termiä ”feminismi” käytetty. MSTK:n johtaja Posadskajan mukaan syynä tähän oli se, että termi herätti vääristyneitä konnotaatioita, ja koska suurin osa tähän järjestöön kuuluvista ja siihen mahdollisesti liittyvistä naisista ei ymmärtänyt käsitteen todellista sisältöä, sillä olisi vaikea saada ihmisiä mukaan. Lisäksi ”itsenäinen” ja ”demokraattinen” olivat tärkeitä sanoja tässä neuvostoajan lopun kontekstissa.⁷⁴ Myöhemmin Posadskaja ilmaisi kuitenkin, että he onnistuivat hänen mielestään tuomaan NežDI:ssä esiin feminististä ohjelmaa.⁷⁵

Kattojärjestön muodostaminen näin alkuvaiheessa johtui siitä, että MSTK:n feministit eivät halunneet, että MSTK jäisi ”suojelijan” asemaan suhteessa muihin seminaariin osallistuneisiin naisten ryhmiin.⁷⁶ Kysymys oli siis alusta alkaen eräänlaisesta identiteettikriisistä: feministit eivät halunneet vain puhtaan akateemista ja hallitusta konsultoivaa asemaa, vaan halusivat muodostaa jonkinlaisen ruohonjuuritasolta ylöspäin vaikuttavan liikkeen. Huoli suojelija-asemasta oli myös taustalla siinä, miksi löyhään yhteenliittymään perustunut horisontaalinen järjestömalli tuntui parhaalta ratkaisulta.⁷⁷ Horisontaalisuus liittyi antihierarkkisuuteen ja itsenäisyyteen – horisontaalisessa mallissa ei olisi tiukkaa keskusjohtoa, tiukkoja hierarkioita eikä valta-asemia.

NežDI:n perustamiskokouksen yhteydessä julkaistun manifestin tekemisestä oli vastuussa MSTK:n johtaja Anastasia Posadskaja, ja se oli jo tehty valmiiksi ennen kokousta.⁷⁸ Siinä muotoiltiin poliittisia kannanottoja, jotka koskivat esimerkiksi naisten koulutuksen tukemista ja politiikkaan osallistumista. Lisäksi siinä nostettiin esille tarve kehittää naisten informaatioverkosto ja yhteinen toimintasuunnitelma sekä perustaa erilaisia tutkimuskeskuksia. Voi perustellusti kysyä, nousiko tarve näihin naisten järjestöiltä vai MSTK:n toimijoilta, jos manifesti oli muotoiltu ennen kokousta. Informaatioverkoston tarve syntyi varmasti hajanaisuuden kokemuksesta. Erilaisia naisten järjestöjä, pääasiassa

⁷⁴ Molyneux (Posadskaja) 1991, 137.

⁷⁵ Posadskaja-Vanderbeck 1997, 378. Sisällöllisiä ongelmia ideologisessa määrittelyssä nousi esiin jo NežDI-manifestin aikaan. Posadskaja oli LOTOS-naisten piirissä vähemmistössä keskusteltaessa siitä, minkä asenteen he ottaisivat pornografian kohtaan. Hän oli sitä mieltä, että valtion kontrolli ja sensuuri olivat vielä pahempi uhka kuin pornografia itsessään. Kiintoisaa on myös se, että manifestin suunnitellut Posadskaja ei ollut ottanut lainkaan seksuaalivähemmistöjen asiaa esille manifestissa. Hän kertoi kyllä kuulleensa, että lännessä homomiehet ovat usein feministien liittolaisia, mutta sanoi, että heillä ei ole tällaisia kontakteja (Molyneux (Posadskaja) 1991, 137–139). Tämä kertoo realistisesti kulttuuri-sesta tilanteesta.

⁷⁶ Molyneux (Posadskaja) 1991, 136.

⁷⁷ Konstantinova 1995b, 14.

⁷⁸ Konstantinova 1995b, 15.

ei-feministisiä, oli syntynyt perestroikan aikana, mutta koska kyseessä ei ollut massaliike, eikä se ollut saavuttanut vaikutusvaltaa poliittisella kentällä, siitä olivat jääneet puuttumaan keinot koordinoituun ja vaikuttavaan toimintaan.

On huomion arvoista, että Olga Lipovskaja ja muut SAFO-ryhmän⁷⁹ jäsenet osoittivat jo tässä vaiheessa epäluottamusta MSTK:n toimintaan: ollessaan Neuvostoliiton tiedeakatemian alaisuudessa toimiva MSTK ei voisi olla riippumaton hallituksesta ja valtaeliitistä. Tämä epäluottamus koettiin MSTK:n aktivistien keskuudessa odottamattomana, koska heidän näkemyksensä mukaan valtio ei ollut rajoittanut heidän toimintaansa.⁸⁰

NežDI:n rooli jäi hyvin pian olemattomaksi.⁸¹ MSTK:n aktivistit päättivät muuttaa koko idean kattojärjestöstä pelkäksi manifestiksi ja konseptiksi.⁸² Vaikka Posadskaja oli korostanut NežDI-liittoutumisen aikaan naisten järjestöjen itsenäistä, omaehtoista järjestäytymistä NežDI:ssä, ja vaikka Moskovan keskuksen edustajat kokivat perustamiskokouksen demokraattiseksi ja näkivät horisontaalisuuden NežDI:n vahvuudeksi, nämä eivät olleet toteutuneet käytännön tasolla. MSTK:n aktiivit organisoivat NežDI:n valmiiksi muille naisjärjestöille. Jälkikäteen MSTK:n Posadskaja myönsikin, että NežDI:n valmisteluvaiheessa ei ollut otettu tarpeeksi mukaan muita toimijoita. Perustamiskokouksessa oli paikalla ollut kuitenkin yli 60 naista kymmenestä eri järjestöstä. Hän myös sanoi, että järjestöön ylipäänsä oli kutsuttu vain hyvin rajoitettu määrä naisten ryhmiä.⁸³ Tarve koota naisliikettä yhteen, saada vaikutettua siihen ja muodostaa sille yhteisiä toimintaperiaatteita oli syntynyt hyvin nopeasti. NežDI:ä valmistelleen ryhmän toiminta oli siis ristiriitaista periaatteiden ja toiminnan välillä. Mielestäni tämä kertoo siitä, että vaikka demokraattisuus ja horisontaalisuus olivat heille ehdottoman tärkeitä arvoja, he eivät käytännössä kyenneet toteuttamaan niitä. Tämä vaikuttaisi johtuvan siitä, että heillä ei ollut kokemusta demokratian periaatteiden toteuttamisesta. Weiglen mu-

⁷⁹ Kyseessä on edellisessä luvussa esitelty Feminististen järjestöjen vapaa assosiaatio.

⁸⁰ Konstantinova 1995b, 15. Samaa teemaa sivuaa myös Posadskaja (Kotškina (Posadskaja) 1994, 371).

⁸¹ NežDI jäi täysin pois diskursseista ja toiminnasta. Ks. aiheesta esim. Kotškina (Posadskaja) 1994, 365; Occasional newsletter 1991, 2; Posadskaja-Vanderbeck 1997, 377.

⁸² Occasional newsletter 1991, 2. Eri kaupungeissa perustetut naisten järjestöt omaksuivat NežDI:n nimen ja manifestin. Se jäi toimimaan ikään kuin konseptina, jonka järjestöt saivat ottaa käyttöönsä. Esimerkiksi Naberežnye Tšelnyssä perustettiin itsenäinen NežDI-assosiaatio. Ks. esim. Konstantinova 1995b, 15; Occasional newsletter 1991, 2.

⁸³ Molyneux (Posadskaja) 1991, 137; Konstantinova 1995b, 14–15. Syistä assosiaation epäonnistumiseen ks. Posadskaja-Vanderbeck 1997, 377–378.

kaan Venäjän koko historiassa ei ole perustaa toimivalle kansalaisyhteiskunnalle, ja koska Neuvostoliiton aikana kaikki vähäinenkin tuhottiin, järjestöillä oli 1990-luvulla paljon ongelmia, kuten organisatoristen taitojen puutetta.⁸⁴

Vaikka NežDI epäonnistui, feministit jatkoivat pyrkimyksiään kehittää naisliikettä. NežDI-yrityksen jälkeen tärkeimpiä tapahtumia itsenäisen naisliikkeen järjestäytymisessä olivat kaksi itsenäiseksi naisten forumeiksi kutsuttua kokoontumista, jotka järjestettiin Dubnan kaupungissa lähellä Moskovaa vuosina 1991 ja 1992. Forum tarkoittaa tässä konferenssia, joka kesti useamman päivän.⁸⁵ Ensimmäinen itsenäinen naisten forum -tapahtuma maaliskuussa 1991 oli virstanpylväs niin itsenäisen naisliikkeen kehityksessä kuin feministien toiminnassakin – myös feministit itse korostivat sitä yhtenä merkittävimmistä.⁸⁶ Kyseessä oli ensimmäinen itsenäisten naisten järjestöjen laaja kokoontuminen, jota ei dominoinut virallinen Neuvostoliiton naisten komitea, ja siksi se oli Neuvostoliiton ja Venäjän historiassa yleisestikin merkittävä tapahtuma. Tapahtuman järjestäjäkomiteaan kuului valtaosin MSTK:n ja SAFO:n feministejä sekä joitakin edustajia muista naisten ryhmistä.⁸⁷ Tapahtumaan osallistui lähes 200 ihmistä 48:stä järjestöstä. Ideana oli koota yhteen erilaisista taustoista ja ideo-
logioista nousevat pyrkimykset parantaa naisten asemaa. Ensimmäinen itsenäinen naisten forum -tapahtuma järjestettiin ruohonjuuritason toimintaperiaatteilla, ja Neuvostoliiton perestroikasta huolimatta ahdasmielinen poliittinen konteksti toi omat haasteensa sen toteutumiseen.⁸⁸

Tapahtuman järjestäminen oli pitkälti feminististen ryhmien toiminnan tulos, mutta tapahtuman tärkein sanoma oli nimenomaan itsenäisen naisliikkeen olemassaolon osoittaminen.⁸⁹ Ensimmäisen forum-tapahtuman tunnuslause oli ”Demokratia ilman naisia ei ole demokratiaa”: niin sotilaiden

⁸⁴ Weigle 2002, 124–125.

⁸⁵ Itsenäinen naisten forum oli alun perin siis nimi kyseiselle tapahtumalle vuonna 1991 ja myös seuraavalle tapahtumalle vuonna 1992. Ensimmäisestä tapahtumasta alkaen feministit alkoivat kuitenkin puhua myös tapahtumaan osallistujista ja heistä itsestään tällä nimellä – ”Itsenäinen naisten forum” tai ”Itsenäisen naisten forumin verkosto”. Käytän siksi selkeyden vuoksi tapahtumista puhuttaessa ”tapahtuma”-tarkennetta.

⁸⁶ Ks. esim. MSTK 1995, 17; Voronina 1995b, 19; Lipovskaja 1999; Lipovskaja 1. Tapahtumasta kirjoitettiin myös ulkomailla. Ks. esim. Cockburn 1991; Steele 1991.

⁸⁷ MSTK 1995, 17; 1. forum-tapahtuman materiaalit. Järjestäjäkomiteaan kuului naisia esim. erään trukкитеhtaan naisten assosiaatiosta.

⁸⁸ Tapahtuma järjestettiin pitkälti vapaaehtoisvoimin. Paikalle tulijoille hankittiin rahaa matkakuluihin (MSTK 1995, 18). Sitä sponsoroivat MSTK:n ja SAFO:n lisäksi vain pari pientä venäläistä järjestöä, kuten Dubnan ydintutkimuksen instituutin naisneuvosto (1. forum-tapahtuman materiaalit). Tapahtuman toteutuminen oli vähällä kaatua viime metreillä, kun *Moskovski komsomolets* -lehti julkaisi artikkelin väittäen, että Dubnassa järjestetään feministien ja homojen kokoontuminen (Moskovski Komsomolets 57, 1991). Ks. myös ensimmäistä juttua korjaava uutinen (Moskovski Komsomolets 59, 1991). Dubnan ydintutkimuksen instituutin hallinto kielsi tapahtuman järjestämisen tiloissaan peläten AIDSin leviämistä feministeistä ja homoista. Järjestäjäkomitean kontaktit kotimaiseen ja ulkomaiseen lehdistöön sekä vaikutusvaltaisiin tutkijoihin pelastivat tilanteen. KGB kuitenkin tarkkaili konferenssia, ja tämä aiheutti pelkoa. Voronina 1995b, 18.

⁸⁹ Posadskaja 1996, 298.

äidit, työttömiksi jääneet insinöörit, maanviljelijät, poliitikot ja suurperheiden äidit kuin feministitkin kokivat, että heidän ongelmiaan ja tarpeitaan ei otettu vakavasti päätöksenteossa. Yhteiskunnassa vallitsi ilmapiiri, jossa heidän olemassaoloon rajoitettiin, heitä syrjittiin tai heidän elämää kurjistettiin. Järjestäjät tahtoivat luoda tilan, jossa kuka tahansa nainen tai naisten järjestö pystyisi omista lähtökohdistaan käsin pohtimaan ongelmia ja etsimään ratkaisuja muuttuvassa ja epävarmassa yhteiskunnallisessa tilanteessa. Myös vertaistuki ja verkostoituminen olivat tärkeitä.⁹⁰

Feminismi ideologiana tai terminä ei ollut keskeinen ensimmäisessä forum-tapahtumassa. Olga Lipovskajan johtamassa keskustelutilaisuudessa feminismillä oli jonkin verran roolia. Hän katsoikin, että feminismin esittely sitä tuntemattomille naisille oli tärkeä kohta forum-tapahtuman ideassa.⁹¹ Feministien ideologiset kannanotot vaikuttivat olevan ylipäänsä vielä kesken: Lipovskajalla ja MSTK:n feministeillä oli tapahtuman järjestämiseen liittyviä ristiriitoja koskien muun muassa homoseksuaalisuuden esiintuomista tapahtumassa. Lipovskaja näki seksuaalivähemmistöt ehdottomana osana feminismin tematiikkaa, kun taas MSTK:n feministit näyttivät edustavan varovaisempaa linjaa, joka oli lähempänä vallanpitäjien ajatusmaailmaa.⁹² Hahmotan tässä jonkinlaista aatteellista diversiteettiä feminismin luonteessa – jos joka tapauksessa toimi ja ajatteli vallalla olevaa tendenssiä vastaan, niin miksi joitain teemoja täytyi välttää? Vaikuttaa siltä, että nämä teemat ylittivät kynnyksen, johon valtiovallan leivässä kiinni olevat MSTK:n feministit eivät kyenneet. Sisällöllisten teemojen keskeneräisyys osoitti, että pieni feministinen järjestäjäryhmä ei ollut yhtenäinen, eikä se ollut ehtinyt tai kyennyt muotoilemaan ideologiaansa. Feministisestä liikkeestä ei näin ollen tässä vaiheessa voinut puhua. Poliitiikan sisältöjä ei ollut päästy muotoilemaan, vaan ensin piti luoda itse liike sekä tapa, jolla tämä toimisi. Koko poliittisen vaikuttamisen logiikka oli vielä hahmottumaton.

⁹⁰ MSTK 1995, 17.

⁹¹ Lipovskaja 1999.

⁹² Olga Lipovskaja oli kutsunut lesbojärjestön edustajat forum-tapahtumaan. MSTK:n henkilöt vastustivat heidän osuutensa sisältämistä loppudokumenttiin Ks. Lipovskaja 2. Lesboedustajien kontribuutiot eivät olleet mukana ensimmäisen forumin materiaaleissa, eikä teemaa ollut otettu mukaan sen loppudokumenttiin. Tapahtumaan osallistunut Cynthia Cockburn kertoo, että konferenssissa puhuivat neuvostoliittolainen lesbotutkija Olga Žuk ja USA:lainen lesboaktivisti Julia Dorf, mutta aiheesta ei järjestetty virallista tilaisuutta. Asian tärkeys kyllä mainittiin organisointikomitean puolesta lyhyesti. Cockburn 1991, 145. Aiheeseen liittyvää ristiriitaa korostaa myös se, että Voronina ja Posadskaja taistelivat oikaistakseen *Moskovski Komsomolets* -lehden edellä mainitun valeuutisen. Voisi kuvitella, että feministit olisivat taistelleet tuomalla esiin seksuaalivähemmistöjen oikeuksia, eikä kieltämällä teeman olemassaoloa tapahtuman asialistalla, kuten tässä tapauksessa näytti käyneen. Ks. tästä Voronina 1995b, 18; Moskovski Komsomolets 59, 1991. Lipovskajalla oli yleisestikin tavoitteena yhdistää seksuaalivähemmistöt ja feministit yhteiseen taisteluun. Ks. esim. Žukova, Lipovskaja, Popova, Jukina 1996, 304–306.

Yleinen poliittinen tilanne ja naisten näkökulmat siihen olivat merkittävimpiä teemoja forum-tapahtuman ohjelmassa. Vuoden 1991 poliittinen tilanne oli hämmentävä ja sekava: Neuvostoliiton loppuvaiheessa uusia poliittisia puolueita ja ryhmiä epämääräisillä linjavedoilla ja motiiveilla syntyi yhtenään, puolueet sulautuivat yhteen, hajosivat tai katosivat, ja puoluekenttä eli ja muuttui jatkuvasti. Yhteistä kaikille puolueille oli kuitenkin se, että niiden ohjelmiin eivät kuuluneet naisten asiat.⁹³ Neuvostoliiton aikana käytössä olleesta, joskin näennäisestä, poliittisten elinten kiintiösystemistä oli luovuttu. Naisten osuus Korkeimmassa neuvostossa oli pudonnut rajusti heti vuoden 1989 ensimmäisissä vapaissa vaaleissa, ja naisten intresseillä ei ollut siellä puolustajia. Uudet poliittiset päätökset tehtiin lähes täysin ilman naisten osallistumista: naiset olivat siis edelleen poissa kaikista päätöksenteon ja vallankäytön tasoilta.⁹⁴

Feministien ongelmallinen tai ristiriitainen suhde politiikkaan ja valtioon on kiinnostava teema koko itsenäisen naisliikkeen muodostumisessa jo aivan alusta alkaen. Ongelmallinen suhde näkyi myös ensimmäisessä forum-tapahtumassa, jonka järjestäjät asemoivat itsenäisen naisliikkeen ainoaksi todelliseksi ja mahdolliseksi keinoksi vaikuttaa, kun hallituksen toimet naisten aseman parantamiseksi⁹⁵ eivät olleet osoittautuneet tyydyttäviksi. Tapahtuman politiikka-osion keskusteluissa eriteltiin erilaisia toimia naisten poliittisen subjektiviteetin toteuttamiseen.⁹⁶ Kiivasta keskustelua aiheuttivat itsenäisen naisliikkeen osallistuminen vaaleihin, sen järjestäytyminen yhdeksi suureksi järjestöksi ja erilaiset poliittisen toiminnan muodot, joita sen tulisi harjoittaa. Tiukan yhdistymisen ongelmallisuutta korosti muun muassa MSTK:n Jelena Kotškina⁹⁷. Yhdistymisen idea vaihtuikin tämän ehdotuksen pohjalta suunnitelmaan kahdesta yhteisestä elimestä: informaatioverkostosta ja koordinaatiokeskuksesta, jotka tukisivat eri ryhmien toimintoja.⁹⁸ Vaikka itsenäinen naisliike vaikutti osittain haluavan tätä järeämpää yhdistymistä, feministit vastustivat sellaista.

Politiikkaan lähtemisen kysymykset ovat kiintoisia, koska feministit pitivät poliittista kenttää osittain ongelmallisena toiminnan kenttänä: ajanjakson teksteissä poliittisen systeemin ja myös uuden de-

⁹³ Ks. naisten asioiden puuttumisesta puolueiden ohjelmista esim. Racioppi & O'Sullivan See 1997, 208. Ks. yleisestä puoluekentästä esim. Kirkinen 1999, 524.

⁹⁴ Ks. tästä esim. Buckley 1997a, 161–162; Voronina 1994a, 49.

⁹⁵ Tässä viitataan nimenomaan niihin hallituksen toimiin, joita varten feministit laativat ideapaperin.

⁹⁶ 1. forum-tapahtuman materiaalit.

⁹⁷ Voi olettaa, että MSTK:n tutkijan ja forum-tapahtuman organisointikomiteaan kuuluvan henkilön mielipiteet tässä tapahtumassa edustivat jossain määrin yleisesti MSTK:n aktivistien näkemystä.

⁹⁸ 1. forum-tapahtuman materiaalit.

mokraattisen liikkeen ja puolueiden ongelmallisuus nousevat esiin. Näihin tahdottiin luoda pesäeroa, eikä politiikkaintoa ollut.⁹⁹ Pyrittiin etäämmäksi perinteisestä politiikasta ja sen toimintatavoista. Samaan aikaan kuitenkin tarve yhdistäytyä ja osallistua politiikkaan oli selvästi esillä. Tässä oli varmasti kysymys Neuvostoliiton jättämistä traumaista: puolue ja valtio olivat kontrolloineet naisten organisoitumista.

Vaikuttaa siltä, että ensimmäisessä forum-tapahtumassa olivat äänessä pääasiassa akateemiset feministit, jotka pitivät eri aiheista esitelmiä. Esitelmien jälkeen oli tosin vuorossa keskustelua, mutta voi kysyä, kuinka helppo kouluttamattomilla, politiikkaa ja tiedettä tuntemattomilla naisilla oli osallistua siihen tasavertaisesti. Lopputulemana muotoiltiin poliittisia vaatimuksia sisältävä dokumentti, johon kaikki osallistujat yhtyivät. Ensimmäisestä forum-tapahtumasta jäi elämään myös löyhä informaatioverkosto ŽiSet¹⁰⁰. Posadskaja kuvaili ŽiSet:iä kompromissiksi, kun kunnollista kattojärjestöä ei tahdottu perustaa.¹⁰¹ Sen tavoite oli luoda kontakteja naisten järjestöjen ja naisten välille.¹⁰²

Eräänä seurauksena forum-tapahtumasta oli myös epävirallinen järjestö Itsenäinen naisten forum (INF). Kuten myöhemmin totean, se vaikuttaa toimineen lähinnä feministien diskurssin tasolla tai hyvin löyhänä ja määrittelemättömänä yhteydenpitoverkostona. Minkäänlaista virallista tai epävirallistakaan Itsenäistä naisten forumia ei kuitenkaan perustettu, vaikka ensimmäisestä forum-tapahtumasta lähtien siihen viitataan yhtenäisenä toimijana ja liikkeenä. Puhun tästä eteenpäin Itsenäisestä naisten forumista tarkoittaen tätä häilyvällä tasolla olevaa ryhmää. Tätä problematiikkaa käsittelem jäljempänä erikseen.

Vaikka ensimmäisen forum-tapahtuman merkitys oli suuri ja tapahtuman onnistumisesta iloittiin, pienen feministisen ryhmän kesken oli ristiriitaisuuksia jo sen aikana.¹⁰³ Lipovskaja sanoi jälkikäteen,

⁹⁹ 1. forum-tapahtuman materiaalit; Cockburn 1991, 144–145; Rimaševskaja 1993, 46–47; Kotškina (Posadskaja) 1994, 364. Feministithän myös tutkivat poliittisen aktiivisuuden laskua naisten parissa yleisesti, ja heidän organisoimansa naisliikkeen toiminta oli omalta osaltaan ratkaisu tähän. Toisaalta samalla turhautuminen yleiseen politiikkaan näkyi heilläkin selvästi. Naisten poliittisen osallistumisen tutkimuksesta ks. Rimaševskaja 1993, 44–45.

¹⁰⁰ Nimi on lyhenne sanasta *Ženskaja Informatsionnaja set*; suomeksi: Naisten informaatioverkosto.

¹⁰¹ Kotškina (Posadskaja) 1994, 366.

¹⁰² Kotškina (Posadskaja) 1994, 366.

¹⁰³ Voronina ilmaisi, että vaikka forum-tapahtumassa oli iloinen tunnelma, surullinen pettymys oli se, että feministeillä oli hyvin erilaisia näkemyksiä (Voronina 1995b, 19). Vaikka myös Lipovskaja piti ensimmäistä forum-tapahtumaa tärkeimpänä yksittäisenä tapahtumana liikkeen historiassa, hän sanoi jälkikäteen, että aidon solidaarisuuden henkeä ei forum-tapahtumissakaan saavutettu (Lipovskaja 2).

että tapahtumassa laadittu loppudokumentti oli kutsu solidaarisuuteen: yritettiin jollain lailla saavuttaa yhteisymmärrystä, vaikka organisointikomitean huoneessa oli juuri riidetty.¹⁰⁴ Feministit eivät siis olleet aluksikaan yhtenäinen ryhmä.

Naisliike laajemmassakaan mielessä ei ollut ongelmaton. Feministien mielestä neuvostoajan loppuvaiheessa ja Venäjän valtion alkuvaiheessa naisliikkeeltä puuttuivat ideologinen taustatyö, informaatioverkostot ja toimivat organisatoriset rakenteet. Ongelmiksi nähtiin naisliikkeen hajanaisuus, naisten yhteiskunnallisen tietoisuuden puutteellisuus ja näistä johtuva liikkeen polarisaation herkyys.¹⁰⁵ Tämä ongelmallisuus yhteistyön kannalta myönnettiin yleisesti tapahtuman jälkeen ja se nousi feministeillä yhdeksi ratkaistavista asioista.¹⁰⁶ Neuvostoliitto oli vuonna 1991 muutenkin epävarmassa ja polarisoituneessa tilassa: kesällä 1991 Neuvostoliiton lopun häämöttäessä tehtiin vanhoillisen kommunistisen yläluokan toimesta vallankaappausyritys Gorbatšovia kohtaan.¹⁰⁷ Feministit huokaisivat helpotuksesta vallankaappausyrityksen epäonnistuttua, ja he tukivat tässä vallanjaon tilanteessa Jeltsiniä ja demokraatteja – paluu Neuvostoliiton aikaan olisi ollut pahin vaihtoehto.¹⁰⁸

Jeltsinin ja muiden uudistusmielisten toimesta tehty seuraava vallankaappaus onnistui, Neuvostoliitto hajosi ja feministit saivat jatkaa toimintaansa Jeltsinin johtamassa valtiossa. He järjestivät toisen naisliikkeen strategioita työstävän forum-tapahtuman marraskuussa 1992. Ensimmäisessä forum-tapahtumassa feministeillä oli ollut pyrkimyksenä yhdistää hajanainen liike mutta suurin osa osallistujista oli vastustanut yhteisen kattojärjestön perustamista.¹⁰⁹ Feministeille ratkaistavana haasteena oli ensimmäisestä tapahtumasta alkaen ollut ennen muuta se, kuinka samanaikaisesti onnistuttaisiin tavoittelemaan yhteisiä päämääriä niin, että kukin organisaatio säilyttäisi myös itsenäisyytensä.¹¹⁰ Samat ongelmat olivat edessä toisessakin forum-tapahtumassa. Toinen tapahtuma oli osallistujamäärältään suurempi kuin ensimmäinen, ja järjestöjä oli perustettu lisää. Se oli myös edellistä tapahtumaa organisoituneempi, ja ulkomaalaisia vieraita ja sponsoreita oli runsaasti.

¹⁰⁴ Ažgihina (Lipovskaja) 2008, 214.

¹⁰⁵ Konstantinova 1993, 102; Waters (Posadskaja & Konstantinova) 1993, 292–293; Lipovskaja 1992, 79–81. Myös Voronina pohti heidän ensimmäisen forum-tapahtumansa järjestämisen taustaa: syy järjestämiselle oli, että naisten järjestöt, jopa ne, jotka työskentelivät saman tavoitteen eteen, olivat usein eristyneitä (Voronina 1994a, 51).

¹⁰⁶ Tämän ilmeisen asian vahvistaa esimerkiksi Posadskaja pari vuotta ensimmäisen forum-tapahtuman jälkeen (Kotškina (Posadskaja), 366). Tietämyksen taso yhteiskunnassa oli yleisesti ottaen alhaisella tasolla. Ks. tästä Leppänen (Posadskaja) 1992.

¹⁰⁷ Luukkanen 2009, 436.

¹⁰⁸ Posadskaja 1994b, 1–2.

¹⁰⁹ Kotškina (Posadskaja) 1994, 366.

¹¹⁰ Ks. esim. Occasional newsletter 1991, 9.

Jotain oli muuttunut tapahtumien välillä: vuonna 1991 MSTK ja SAFO järjestivät vielä pieninä feministisinä järjestöinä ensimmäistä forum-tapahtumaa, mutta vuonna 1992 SAFO:sta muodostunut Falta-järjestö oli jäänyt pois toiminnasta, mutta sen sijaan paljon uusia henkilöitä oli tullut mukaan. MSTK alajärjestöineen oli käytännössä pääjärjestäjänä, ja niiden henkilökunta koordinoi useiden osa-alueiden toiminnan. Lisäksi mukana oli joitakin edustajia muista naisjärjestöistä, muun muassa Olga Lipovskaja.¹¹¹

Ensimmäisen forum-tapahtuman järjestämisen konteksti oli ollut hyvin erilainen kuin toisen. Neuvostoliitto oli nyt hajonnut, ja Boris Jeltsinin johtaman uuden Venäjän valtion ideologiaan kuuluivat demokratia, vapaus, länsimaistuminen ja uudistuminen.¹¹² Sen lisäksi, että Neuvostoliiton konteksti ja poliittinen ilmapiiri olivat olleet tiukemmat, olivat myös itse liike ja feministien toiminta olleet hyvin alkuvaiheessa. Toimijoita oli ollut vähän, toteutuminen veitsen terällä, paikalle oli saapunut vain muutamia ulkomaalaisia tarkkailijoita ja tapahtuman rahoitus oli saatu pääasiassa venäläisiltä toimijoilta. Toinen forum-tapahtuma oli laajemmin ja länsimaisemmin sponsoroitu.¹¹³ Toisen tapahtuman institutionaalinen asema vaikuttaa muutenkin vahvemmalta: Ensimmäiseen tapahtumaan ei ollut kutsuttu virallisen naisliikkeen edustusta, mutta toisen tapahtuman yhtenä taustatukijana näytti olleen Jekaterina Lahova, joka oli Jeltsinin neuvonantaja ja läheisessä yhteydessä viralliseen naisliikkeeseen.¹¹⁴ Feminististen toimijoiden suhde valtioon tulee näkyviin, tämä sekoittuu valtiosta erilliseen protestiliikkeeseen ja näiden välinen raja hämärtyy.

Toisen forum-tapahtuman tunnuslause oli ”ongelmista strategioihin”, eli tavoitteena oli kehittää konkreettisia ratkaisuehdotuksia naisten asemaan liittyviin ongelmiin. Markkinatalousjärjestelmän raju alkua oli ajanut koko maan talouden huonoon tilaan, ja ihmisten mielenkiinto alkoi kohdistua jokapäiväisen elämän välttämättömyyksiin. Naisia koskeva julkinen diskurssi muuttui entistäkin konservatiivisemmaksi. Työttömyys yleisesti ja naisten työttömyys erityisesti nousivat rajusti, ja vuonna 1992 työministeri Melikian lausui julkisesti, että taloudellisen huonon tilanteen vuoksi naisille ei

¹¹¹ Ks. tarkemmin 2. forum-tapahtuman materiaalit (erityisesti ”*my blagodarim*” otsikon alta).

¹¹² Ks. tästä esim. Luukkanen 2009, 436–7.

¹¹³ Ensimmäisen forum-tapahtuman rahoituksesta ks. Lipovskaja 1999; 1. forum-tapahtuman materiaalit. Toisen forum-tapahtuman sponsoreita oli todella paljon: ulkomaalaisia olivat esimerkiksi Ariadna-säätiö, brittiläinen hyväntekeväisyysäätiö ”Charity Know How”, saksalainen ”Frauenastiftung” (2. forum-tapahtuman materiaalit).

¹¹⁴ Waters (Posadskaja & Konstantinova) 1993, 294; 2. forum-tapahtuman materiaalit.

pitäisi antaa työpaikkoja niin kauan kuin Venäjällä on työttömiä miehiä.¹¹⁵ Näille ongelmille strategioita työstävän toisen forum-tapahtuman järjestäjät olivat vakuuttuneita siitä, että itsenäisen naisliikkeen olemassaolo Venäjällä oli jo tosiasia, mutta ongelma oli se, että järjestöt tiesivät toisistaan vähän, eikä myöskään suuri yleisö tuntenut niitä.¹¹⁶ Feministien tavoitteena oli muokata forum-tapahtumasta jokavuotinen ja koko konseptista johtava voima naisliikkeessä ja naisten aseman parantamisessa.¹¹⁷

Organisointikomitean puheenjohtaja, MSTK:n johtaja Anastasia Posadskaja puhui forum-tapahtumassa verkostoitumisen ja solidaarisuuden tärkeydestä koko itsenäisessä naisliikkeessä, ja feminismi oli melko taka-alalla. Edellisessä tapahtumassa muodostettua löyhää verkostoa oli vakiinnutettava ja institutionalisoitava, ja sen toimintamalleja tuli kehittää tuloksellisiksi ja selkeyttää sääntöjä, jäsenyyttä ja rahoitusta. Tuli myös kehittää keinoja sen vaikutuksen ulottamiseksi verkoston ulkopuolellekin. Edellisessä tapahtumassa perustetun ŽiSet-verkoston nähtiin siis olevan vain ensimmäinen askel. Sen oli huomattu olevan liian löyhä ja liian sisäänpäin kääntynyt. Sen toiminta olikin jäänyt pitkälti yhteydenpitolinkkinä toimimiseksi toista forum-tapahtumaa suunnittelevien kesken.¹¹⁸

Itsenäisyys oli tärkeää myös toisessa forum-tapahtumassa – se ja poliittinen sitoutumattomuus olivat avaintermejä. Nyt yleisessä retoriikassa nostettiin kuitenkin esille feminismiin liittyminen naisliikkeeseen ja tarve rakentavasti keskustella asiasta.¹¹⁹ Tämä on muutos edelliseen tapahtumaan nähden. Feminististä ideologiaa ei hegemonisoitu, vaan pikemminkin pyrittiin näyttämään osallistujille, että se ei tarkoita siihen stereotyyppisesti neuvostoaikana liitettyjä asioita, kuten mies- ja perhevastaisuutta.¹²⁰ Selvästi tavoitteena oli myös laajempi spektri järjestäjäkomiteassa, vaikka

¹¹⁵ Kay 2000, 42. Neuvostoliiton hajoamisen ja markkinatalouteen siirtymisen aikana naisten taloudelliset olot olivat entistä haastavammat. Syitä tähän olivat niin Neuvostoliiton perimä työelämässä kuin myös länsimaisella tavalla patriarkaaliset kulttuurissosiaaliset ajattelusuuntaukset. Neuvostoaajan perimästä oli jäänyt voimakas sukupuolten segregatio työelämään: naiset olivat matalapalkkaisilla, vähän taitoa tai teknologiaa vaativissa töissä, ja siirtymätalouden aikaan palkat näillä aloilla pysähtyivät. Naiset olivat myös keskittyneet voimakkaasti palvelualoille, ja naisten perinteiset alat (koulutus, terveydenhuolto) jäivät kehityksestä ja palkkakehityksestä jälkeen. Lisäksi naiset olivat 1990-luvulla keskimäärin enemmän töissä julkisella sektorilla, jossa palkat olivat yleensä pienemmät kuin yksityisellä sektorilla. Edellä mainitut seikat vaikeuttivat myös naisten etenemistä ja työmahdollisuuksia (Gerber & Mayorova 2006, 4).

¹¹⁶ Posadskaja 1996, 289.

¹¹⁷ MSTK 1995, 17–18.

¹¹⁸ MSTK 1995, 17–18; Posadskaja 1996, 299; Kotškina (Posadskaja) 1994, 366.

¹¹⁹ Feminismille järjestettiin oma keskusteluosio (2. forum-tapahtuman materiaalit). Posadskaja sivusi aihetta tapahtuman avauspuheessaan (Posadskaja 1996, 301).

¹²⁰ Keskusteluosiossa pyrittiin keskustelemaan ihmisten epäilyksistä feminismiin liittyen (2. forum-tapahtuman materiaalit).

MSTK ja sen lähipiiri olivatkin enemmistönä.¹²¹ MSTK:n tavoitteena tämänkin tapahtuman järjestämisessä oli ollut se, että muutkin kuin feministiset naisten järjestöt kokoontuvat yhteen – näin he toteuttivat tavoitteitaan pitää yhteyttä muunlaisiin naisjärjestöihin ja tarjota näille koulutusta.¹²² Feministijärjestöihin oli vain kourallinen, kun taas potentiaalista voimaa oli aktiivisissa naisissa paljon.

Politiikkakeskusteluissa yksi käsiteltävistä teemoista oli kysymys siitä, pitäisikö muodostaa erityinen poliittinen naisten liittouma. Keskustelua käytiin siitä, mitä on ”naisten politiikka”, ja millainen olisi naisten puolue. Epäilyksiä nousi naisten liittymisestä tällaiseen puolueeseen, mutta kaikki keskusteluun osallistuneet pitivät tarpeellisena liittoutua ja yhdistyä jollain lailla. Osallistujien keskuudesta nousi esiin huoli siitä, että forumin osanottajilla ei ollut kokemusta politiikasta ja demokratiasta, ja siitä, että forum saisi tarpeettomasti poliittisen toiminnan luonteen.¹²³ Tämä kuvastaa hyvin uuden poliittisen systeemin luomaa epävarmuutta ihmisissä: se nähtiin pelottavana, kaukaisena ja politiikka ongelmia aiheuttavana toimintakenttänä.

Naisjärjestöjen yhdistymisestä ja yhteistyön kehittämisestä tehtiin keskustelun aikana erilaisia ehdotuksia. Esille nousivat muun muassa puolueen, naisten asiantuntijuuden verkoston sekä ”äitiyden ja lapsuuden komitean” perustaminen.¹²⁴ Näkemykset toiminnan suunnasta vaihtelivat siis suuresti. Kysymys oli siitä, millä lailla naisten yhteiskunnallinen toiminta olisi mahdollisia nykyisen Venäjän kontekstissa. Keskustelun lopputulos oli, että on välttämätöntä muodostaa naisten yhteiskunnallinen organisaatio, joka nimettäisiin tällä kertaa virallisesti ”Itsenäiseksi naisten Forumiksi” (INF). Sen tehtävänä olisi varmistaa naisliikkeen toiminta ja sen ”eloonjääminen”.¹²⁵ Forumin toimintatapaa kuvaa se, että vaikka politiikkakeskustelussa päätettiin INF:n virallisen perustamisen välttämättömyydestä, sitä ei kuitenkaan kirjattu viralliseen loppudokumenttiin. Tähän vaikutti luultavasti pelko siitä, että virallisen kattojärjestön perustaminen ajaisi liikkeen hierarkisuuteen ja poliittisen valtapelin uhriksi. Informaatioon painottuvan keskustelun johtopäätös taas oli ”informaatiokeskuksen” perustaminen. Tämän tarkoituksena olisi parantaa ja tieteellisesti prosessoida venäläisen naisliikkeen tasoa ja luoda erityinen tietokanta informaationvälitykseen. Myöskään informaatiokeskusta ei kirjattu viralliseen loppudokumenttiin. Vaikuttaisi siltä, että tämän forum-tapahtuman järjestäjät

¹²¹ Järjestäjäkomiteassa oli nyt paljon enemmän naisia eri järjestöistä ja myös maantieteellisesti laajemmalta alueelta (Kotškina 1995b, 26–27).

¹²² Tämän agendan Posadskaja toi ilmi toisen forum-tapahtuman järjestämisen aikaan konferenssissa Helsingissä (Posadskaja 1993a, 269).

¹²³ 2. forum-tapahtuman materiaalit (politiikka-osio).

¹²⁴ 2. forum-tapahtuman materiaalit (politiikka-osio).

¹²⁵ 2. forum-tapahtuman materiaalit (politiikka-osio). ”Eloojäämisestä” puhuminen vaikuttaa siltä, että kaikki oli vaakaaludalla.

olivat kuitenkin jollain tasolla jo päättäneet, mitä haluavat tehdä, sillä he lähtivät myöhemmin toteuttamaan näitä tavoitteita, vaikka ne jäivätkin pois yhteisestä loppudokumentista.¹²⁶

Toisen forum-tapahtuman virallisessa kaikkien osallistujien hyväksymässä loppudokumentissa esitettiin yleisen tason yhteiskunnallisten toimintavaatimusten lisäksi pitkä lista organisatorisia toimia, muun muassa maanviljelijänaisten järjestön, naisten kustantamon ja elokuvateatterin perustamista.¹²⁷ On erittäin huomionarvoista, että yhteistä kattojärjestöä, poliittista liittoumaa tai liikettä koordinoivaa keskusta ei mainita. Monet päätetyistä toimenpiteistä liittyivät naisten taloudellisen aseman parantamiseen esimerkiksi yrittämiseen liittyvän koulutuksen kautta. Venäjän nopea syösyminen markkinatalouteen olikin aiheuttanut huolta: kapitalistinen talousmalli ei näyttänyt toteutuvan tavallisen kansan toiveita paremmasta elintasosta, vaan päinvastoin aiheutti työttömyyttä ja hintojen nousua.¹²⁸ Taloudelliset ja demokraattiset reformit osuivat pahiten naisiin: naiset menettivät sekä työnsä että rakenteellisten muutosten vuoksi myös sosiaalietuutensa. Lisäksi koska naiset huolehtivat pääasiassa myös kodista ja lapsista, katastrofaalisen taloustilanteen seuraukset olivat pitkälti heidän harteillaan.¹²⁹

Tapahtuman yhdistymistä käsittelevillä keskusteluilla oli kuitenkin vaikutuksia. Pian tapahtuman jälkeen, joulukuun lopulla 1992 Moskovon sukupuolentutkimuksen keskuksessa järjestettiin forum-tapahtuman kolmenkymmenen osallistujan kokoontuminen. Siinä keskusteltiin konkreettisista toimita liittyen Itsenäisen naisten forumin muuttamista jatkuvasti toimivaksi järjestöksi. Kokouksessa päätettiin myös sääntöluonnoksen tekemisestä, joka sitten esitettäisiin kaikille forum-tapahtumien osallistujille keskusteltavaksi.¹³⁰ Nämä suunnitelmat eivät kuitenkaan käytännössä toteutuneet. Yhteistä järjestöä ei koskaan perustettu, eikä muutakaan onnistunutta yhteistä toimintaa enää järjestetty.¹³¹

¹²⁶ Koska näitä molempia verkostoitumiseen ja yhdistymiseen painottuvia keskusteluja koordinoivat ne naiset (Jelizaveta Božkova, Larisa Fedorova, Jelena Kotškina ja Tatjana Troinova), jotka myöhemmin hoitivat informaatioprojektit ja liikkeen koordinaatiokeskukset, heillä vaikuttaa olleen jo tässä forum-tapahtumassa ajatuksena toteuttaa ne.

¹²⁷ 2. forum-tapahtuman materiaalit (loppudokumentti).

¹²⁸ 2. forum-tapahtuman materiaalit. Ks. taloudellisesta tilanteesta esim. Luukkanen 2009, 440–441.

¹²⁹ Hemment 2014, 135. Myös feministi Olga Voronina kommentoi, että naisia pyrittiin eliminoimaan töistä konservatiivisen mielialan mukaisesti, ja siksi suurin osa työttömistä oli naisia (Voronina 1994b, 168).

¹³⁰ 2. forum-tapahtuman materiaalit.

¹³¹ Tämä tulee ilmi tutkimuksestani. Lipovskaja myös vahvisti tämän (Lipovskaja 1997, 188; Lipovskaja 3).

Kolmatta forum-tapahtumaa ei siis enää järjestetty, vaikka vielä syyskuussa 1993 Posadskaja sanoi sen olevan suunnitteilla.¹³² Kukaan aktiiveista ei avannut asiaa 1990-luvun aikana. Nykyään Lipovskaja katsoo, että yhteisen tavoitteiden ja resurssien puute olivat alkaneet vaikuttaa, ja kolmatta tapahtumaa ei siksi enää järjestetty. Lipovskajan mukaan forum-tapahtumissa tuli lopulta selväksi, että naisten ryhmien välillä ei ollut juurikaan ymmärrystä ja solidaarisuutta. Hän uskoo, että tämä johtui yleisestä yhteiskunnallisesta tilanteesta: venäläinen naisliike ei ollut kykenevä kompromisseihin, yhteistyöhön ja todelliseen riippumattomuuteen auktoriteeteista.¹³³

Informaatiotoimintaa lähdettiin kuitenkin kehittämään määrätietoisesti toisen forum-tapahtuman jälkeen feministien toimesta. Ensimmäisessä tapahtumassahan oli jo perustettu löyhä ŽiSet-verkosto, jossa oli keskitytty lähinnä naisjärjestöjä koskevan informaation kokoamiseen. Moskovan sukupuolentutkimuksen keskus perusti informaatioprojekti ADL:n¹³⁴ heti seuraavana vuonna, vuonna 1993, saksalaisen Frauenanstiftungin rahoituksella.¹³⁵ Projektissa muodostettiin tietokanta, joka korvasi ensimmäisessä forum-tapahtumassa perustetun ŽiSet-informaatioverkoston. Lisäksi siihen kuuluivat arkisto ja kirjasto. ADL:stä tuli taloudellisesti stabiili järjestö, joka toimi naisliikkeessä yleisesti koordinoivassa ja koulutuksellisessa roolissa.¹³⁶ Kaikki tämä tapahtui Moskovan feministien piirissä.

Toinen forum-tapahtuma ja sen jälkeiset toimet näyttivät liikkeen kehityskulun suunnan selvästi. Poliittista osallistumista koskeneet keskustelut olivat merkittäviä: aihe näytti tulevan ajankohtaiseksi, mutta ongelmia olivat edelleen liikkeen sisäinen diversiteetti ja siitä seuraava yhdistymisen mahdottomuus. Feministiset ja etabloituneet toimijat alkoivat nousta vielä voimakkaammin esiin tämän ongelman seurauksena.

3.2. Feminististen järjestöjen toiminta ja erot

Tärkeimpien järjestöjen toimintaa on relevanttia käsitellä erikseen siksi, koska eri toimijoiden toimintatavat ja tavoitteet eivät olleet keskenään samanlaisia, ja tällä oli vaikutusta liikkeen kokonai-

¹³² Posadskaja 1996, 303; 2. forum-tapahtuman materiaalit; Leppänen (Posadskaja) 1992; Posadskaja 1994b, 7.

¹³³ Lipovskaja 2.

¹³⁴ *Ženskaja informatsionnaja proekt ADL (archive, database, libradu)*. Feministit käyttivät itsekin englanninkielistä muotoa ADL.

¹³⁵ Frauenanstiftung oli feministinen järjestö, jolla oli siteitä Saksan Vihreän puolueen Heinrich Böll -säätiöön. Sillä oli eksplisiittinen feministinen agenda. Ks. lisää järjestöstä esim. Mendelson & Glenn 2002.

¹³⁶ Hotkina 1995, 54; ŽenSet1; ŽenSet2.

suuteen. Näiden vertailu keskenään on myös mielenkiintoista. Käsittelen seuraavassa Moskovan sukupuoli- ja sukupuolentutkimuksen keskusta, Pietarin sukupuolikysymysten keskusta ja Falta-järjestöä ja näiden toimintojen suuntauksia.

Ensimmäiseksi tarkastelen Moskovan sukupuoli- ja sukupuolentutkimuksen keskusta, jonka toiminnalla oli monta suuntausta. MSTK oli suurin yksittäinen tekijä, jonka ympärille feminististä verkostoa ja siten myös itsenäisen naisliikkeen verkostoa muodostettiin. Sen päämäärät ja ideologiset lähtökohdat vaikuttivat merkittävästi niin feminismiin kuin koko naisliikkeenkin kehitykseen. MSTK ei kuitenkaan ollut henkilömääräisesti erityisen suuri järjestö, vaikka kasvoikin 1990-luvun alkupuolella jonkin verran.¹³⁷ Moskovan sukupuoli- ja sukupuolentutkimuksen keskuksen rinnalle muodostettiin projekteja ja järjestöjä, jotka laajensivat akateemisen tutkimuskeskuksen toimintakenttää. MSTK:n lähijärjestöjen ja projektien verkosto on rakenteeltaan hieman epäselvä, mutta henkilöt, jotka olivat aktiivisimpina MSTK:ssa, myös hoitivat monia muita itsenäistä naisliikettä koordinoimaan ja kehittämään pyrkiviä projekteja.

Moskovan sukupuoli- ja sukupuolentutkimuksen keskuksen positio oli monimutkainen. Se oli perustettu Venäjän tiedeakatemian alaisuuteen ja oli osa valtio-organisaatiota. Toisaalta sille kuitenkin perustettiin jo varhaisessa vaiheessa, vuonna 1991, ”kolmannen sektorin osa”, joka toimi kokonaan ulkopuolisella rahoituksella eli länsimaisten säätiöiden ja yksityishenkilöiden avustuksilla.¹³⁸ MSTK myös rekisteröityi kokonaisuudessaan kolmannen sektorin järjestöksi vuonna 1994. Vaikuttaisi siltä, että kyseessä on Neuvostoliiton loppuvaiheen ja Venäjän alkuvaiheen ilmiö: valtion ja muiden sektoreiden rajat ovat hämärät. Tämä saattaa juontaa juurensa siitä, että Neuvostoliiton aikana valtio kattoi myös kolmannen sektorin toiminnan, ja valtion ”katoamisen” jälkeen tämä raja jäi epäselväksi.¹³⁹ Paradoksaalisesti naisliikkeen tärkein yhdistävä tekijä oli pyrkimys itsenäisyyteen ja valtiosta riippumattomuuteen, mutta sen tosiasiallisessa johdossa oli valtioon kuuluva ei-valtiollinen järjestö.

¹³⁷ MSTK:n henkilöstömäärä oli kasvanut viidestä henkilöstä 14:ään vuosina 1990–1994 (Occasional newsletter 1991, 3; Occasional newsletter 1994, 1).

¹³⁸ Kolmannen sektorin osan perustamisen taustalla oli epäluottamus valtiovaltaa kohtaan: jos naisten asiat kävisivät taas epätrendikkäiksi, heidän rahoituksensa olisi vaarassa. Ks. tästä Occasional newsletter 1991, 9.

¹³⁹ Neuvostoliiton aikana kaikki yhteiskunnallinen aktiivisuus oli kytketty puoluevaltion ja sen kontrolliin. Oli olemassa yhteiskunnallisia organisaatioita, mutta ne toimivat vain puolueen avustajina. Ks. lisää esim. Salmenniemi 2008, 31. Ljubownikow, Crotty ja Rodgers uskovat tällä seikalla olleen kielteinen vaikutus siihen, miten kansalaisyhteiskunta kehittyi Neuvostoliiton jälkeen (Ljubownikow, Crotty ja Rodgers 2013, 154–156).

MSTK piti yhtenä tärkeimmistä aikaansaannoksistaan akateemisen legitimitetin saamista sukupuolentutkimukselle eli institutionalisoitumista akateemisen maailman sisällä.¹⁴⁰ Tutkimus ja julkaiseminen olivat MSTK:n identiteetin keskiössä, mutta nimenomaan myös osana naisliikkeen kehittämistä ja yhteiskunnallista aktivismia.¹⁴¹ Tieteelliset julkaisut sisälsivätkin toisinaan myös politiikka-suosituksia sekä informaatiota feministien järjestämistä naisliikkeen tapahtumista.¹⁴² Näin poliittinen aktivismi sisällytettiin tutkijan rooliin.

Suuri osa MSTK:n toiminnasta oli tieteellisiä tapahtumia: seminaareja, konferensseja ja verkostoitumistilaisuuksia. Feminismin ongelmat ja naisliikkeen kehityksen pohtiminen olivat myös tieteellisten seminaarien aiheita. Feministit tutkivat naisliikettä ja esitelmöivät siitä toisilleen ja läntisille kollegoilleen ollen samalla itse osa sitä. Tieteellisissä seminaareissa feministeillä oli myös esillä konkreettisia toimintasuunnitelmia akateemisten tutkimustulosten lisäksi.¹⁴³

MSTK:n henkilökunta oli aktiivisesti kanssakäymisessä länsimaisten tutkijoiden, aktivistien ja sponsoreiden kanssa.¹⁴⁴ Heillä oli tarve päästä akateemiselle maailmankartalle ja osallistua tasavertaisena kansainväliseen feministisen teorian ja tutkimuksen perinteeseen. Lisäksi he pitivät yhtenä tehtävänään tuoda kansainväliselle tutkijayhteisölle tietoa Venäjän tilanteesta venäläisten itsensä toimesta.¹⁴⁵ Keskukseen tutkijat perustivat jo vuonna 1991 sukupuolentutkimusta tukevan Ariadna-säätiön, jonka tavoitteena oli sukupuolentutkimukseen liittyvien hankkeiden tukeminen. Pienessä feministien piirissä kaikki järjestöt näyttivät artikuloivan itselleen jokseenkin saman päätavoitteen: naisliikkeen ja naisten tukeminen parhaiksi katsomillaan keinoilla. Säätiöaseman vuoksi Ariadnalla oli merkittävä tehtävä: sen kautta länsimaiset feministit pystyivät sponsoroimaan toimintaa Venäjällä, esimerkiksi forum-tapahtumien järjestämistä.¹⁴⁶

¹⁴⁰ Occassional newsletter 1994, 2.

¹⁴¹ Occassional newsletter 1991, 3–4; Occasional newsletter 1994, 1. MSTK:n tutkimuksen liittyi myös sosiaalisen vastuun ulottuvuus. Keskus julkaisi esimerkiksi tutkimuksen erään trukkitehtaan naisista, jotka MSTK:n tuella perustivat myös oman naisjärjestönsä (Rimaševskaja 1992c, 3–4).

¹⁴² Rimaševskaja 1991, 126; Rimaševskaja 1992c, 4; Rimaševskaja 1991, 126.

¹⁴³ Esimerkiksi vuonna 1991 järjestettiin suomalaisneuvostoliittolainen sukupuolentutkimuksen seminaari, jossa käsiteltiin myös naisliikkeen ja feminismien tilaa. (Rantalaiho 1993). Seminaaritoiminnasta ks. myös Liljeström, Mäntysaari, Rosenholm 1993.

¹⁴⁴ MSTK 1995, 53; Occassional newsletter 1994, 3; Posadskaja 1995, 29.

¹⁴⁵ Posadskaja 1994d, vii; Kotškina (Posadskaja) 1994, 371.

¹⁴⁶ Konstantinova 1995a, 22.

Valtion laitoksena MSTK teki tutkimusta ja asiantuntijatyötä valtiolle sen tarpeisiin. 1990-luvun alkupuolella MSTK:n asiantuntija-asema valtiollisessa politiikassa vaikutti melko stabiililta niin Neuvostoliiton kuin Venäjän aikana.¹⁴⁷ Se teki ammatillista yhteistyötä muun muassa Jeltsinin neuvonantajan Lahovan kanssa.¹⁴⁸ MSTK:n konkreettinen toiminta keskittyi myös muunlaiseseen asiantuntijatoimintaan. Tapahtumia, keskustelutilaisuuksia ja seminaareja järjestettiin eri teemoista päättäjille, poliitikoille ja eri alojen ammattilaisille.¹⁴⁹ Lisäksi jotkut MSTK:n työntekijät työskentelivät muissa valtion laitoksissa.¹⁵⁰

MSTK ei kuitenkaan ollut aina valmis yhteistyöhön valtion kanssa. Vuonna 1992 korkeakouluministeri ehdotti MSTK:lle kansallisen sukupuolentutkimuksen opetussuunnitelman tekemistä ja uuden sukupuolentutkimuksen instituutin perustamista, johon keskus ei kuitenkaan ollut halukas. MSTK:n työntekijät olivat huolissaan siitä, että naistutkimuksen ohjelmat kouluissa ilman laajaa naisliikkeen kannatusta voisivat muuttua helposti keskushallinnon manipulaatiotyökaluksi. Jos mukana ei olisi agenda, jonka naiset ovat itse asettaneet, naistutkimus ja sukupuolentutkimus voisivat olla vain osa valtion agenda. Keskus ei halunnut menettää itsenäistä asemaansa ja halusi ensin tehdä feminististä tutkimustaan tulevan laajemman koulutusohjelman pohjaksi.¹⁵¹

MSTK:n poliittinen toiminta ei ollut luonteeltaan suoraa aktivismia. Esimerkki keskukselle tyyppillisestä poliittisesta aktiivisuudesta oli vuonna 1992 hallituksen uuden perhelakiluonnoksen¹⁵² vastustaminen. Keskus lobbasi sitä vastaan, julkaisi kritiikkejä ja lähetti Venäjän korkeimmalle neuvostolle hylkäysesityksen.¹⁵³ Tämän tyyppinen poliittisiin instituutioihin liittyvä aktivismi oli myös toimivaa

¹⁴⁷ Occasional newsletter 1991, 5–6; Occasional newsletter 1994, 4. Rahoitusta tuli valtiolta, mutta myös läntisiltä säätiöiltä, kuten Mac Arthur Foundation’ilta (Occasional newsletter 1994, 4; Klimentkova, Lunjakova 1998).

¹⁴⁸ Posadskaja 1994a, 192; Occasional newsletter 1994, 4. Toimeksiantojen kautta MSTK:n feministit pääsivät käsiksi tietokantoihin, joihin he eivät muuten olisi päässeet.

¹⁴⁹ Kotškina (Posadskaja) 1994, 370.

¹⁵⁰ Klimentkova 1995b, 35–36; Posadskaja 1995, 29.

¹⁵¹ Posadskaja-Vanderbeck 1997, 380–381.

¹⁵² Kuten käsittelin edellisessä luvussa, MSTK:n työntekijöitä oli ollut tärkeässä roolissa Neuvostoliiton aikana luonnostellussa edellisessä laissa, joka oli kuitenkin jäänyt merkityksettömäksi Neuvostoliiton hajottua. Uuden lakiluonnoksen patriarkaalinen henki huolestutti feministejä (Leppänen (Posadskaja) 1992). Posadskajan mukaan sen sijaan Venäjän naisten unioni tuki lakialoitetta (Kotškina (Posadskaja) 1994, 368–370).

¹⁵³ Feministien toimien jälkeen lakiluonnos ei duumassa päässyt toisesta kuulemisesta läpi sellaisenaan (Leppänen (Posadskaja) 1992; Kotškina (Posadskaja) 1994, 368–370). Lakiluonnoksessa muun muassa edellytettiin, että miesten palkan tulisi olla riittävän korkea elättämään koko perhettä. Lisäksi ehdotettiin, että työssäkäyvillä naisilla, joilla on alle 14-vuotiaita lapsia, tulisi olla lyhennetty työviikko (Leppänen (Posadskaja) 1992).

ja sillä oli vaikutustakin. Sen sijaan 1990-luvulla venäläinen feminismi ei ollut juurikaan suoraa toimintaa eli marsseja ja mielenosoituksia, allekirjoitusten keräämistä tai suuria julkisia kampanjoita.¹⁵⁴

MSTK korosti tavoittelevansa naisliikkeen kehittämistä.¹⁵⁵ Sukupuolentutkimus on globaalisti ollut yhteydessä feminismiin ja naisliikkeeseen. Venäjällä tilanne näyttäisi tässä suhteessa olleen osittain erilainen kuin lännessä: sukupuolentutkimuksen taustalla ei ollut vahvaa naisliikettä saati feminististä liikettä. Tämän totesivat myös feministit itse. Tämän vuoksi feministit kokivat tärkeäksi olla naisliikkeen tukena – nostaa naisten tietoisuutta ja koordinoida verkostoitumista ja yhteistoimintaa. Feministisen tutkimuksen tavoitteina oli tarjota alkavalle naisliikkeelle näkemystä, tietoa ja tukea sekä tutkia liikkeen ongelmia ja luoda sille strategioita.¹⁵⁶

Ilman vahvaa naisliikettä lähtökohdat nimenomaan feministiselle tutkimukselle olivat siis feministien mielestä huonot. Tästäkään syystä tutkimuksen kehittäminen ei voinut olla puhtaasti akateemista työtä.¹⁵⁷ Niinpä 1990-luvun alkuvuosina jotkut MSTK:n henkilöt uskoivat, että eksplisiittisen poliittinen agenda oli välttämätön, jotta voitaisiin kehittää naistutkimusta nimenomaan feministisessä mielessä.¹⁵⁸ Sen lisäksi, että feministitutkijat korostivat naisliikkeen hyötyä feministiselle tutkimukselle, he kokivat vastavuoroisesti naisliikkeen kehittämiseen myös eräänlaista velvollisuutta. Koska he käyttivät naisia tutkimuksensa ”materiaalina”, he halusivat myös näiden hyötyvän tutkimuksen tuloksista.¹⁵⁹ MSTK:n aktivistien mielestä feministitutkijoiden tehtävänä oli toisaalta luoda nimenomaan feminististä liikettä eli vahvistaa feminististä agendaa naisliikkeessä. Kuitenkin oli tärkeätä myös tukea erilaisuutta naisliikkeessä ja pyrkiä olemaan lähestyttävä myös ei-akateemisille ja ei-feministisille naisille.¹⁶⁰

Naisliikkeen kehittämisessä tärkeänä toimintamallina oli vaikuttaminen tietoisuuden tasolla. MSTK:n työntekijät pyrkivät saamaan yhteyttä muihin naisten järjestöihin seminaarien ja koulutuksen avulla.¹⁶¹ Tutkimuskirjallisuudesta käy ilmi, että monet naisten järjestöt kokivat kuitenkin

¹⁵⁴ Myös Lipovskaja vahvistaa tämän (Lipovskaja 3). Poikkeuksena MSTK:n toiminnassa voi mainita vetoomuksen keräämisen ja mielenosoitukseen osallistuminen tammikuussa 1991 Liettuassa tapahtuvaa voimankäyttöä vastaan (Waters (Posadskaja & Konstantinova 1993, 294–295).

¹⁵⁵ Esim. MSTK 1995, esipuhe; Rimaševskaja 1992b, 122; Rimaševskaja 1992c, 4; Klimenkova & Lunjakova 1998.

¹⁵⁶ Posadskaja 1994e, 157–158; Posadskaja 1993b, 269; Occassional newsletter 1991, 3; Konstantinova 1993, 98.

¹⁵⁷ Posadskaja 1994e, 158.

¹⁵⁸ Posadskaja-Vanderbeck 1997, 373.

¹⁵⁹ Occassional newsletter 1991, 3–4; Occassional newsletter 1994, 1.

¹⁶⁰ Posadskaja korosti, että feministisen liikkeen laajentaminen on tärkeää, mutta tavoite ei ole muuttaa kaikkea naisten liikehdintää feministiseksi (Posadskaja 1993a, 269). Samasta aiheesta myös Posadskaja-Vanderbeck 1997, 378–381.

¹⁶¹ Leppänen (Posadskaja) 1992; Voronina 1; Occassional newsletter 1991, 8–9.

MSTK:n tapahtumat itselleen etäisiksi. Tätä havaintoa tukevat myös tässä tutkimuksessa tekemäni huomiot: keskuksen seminaarit käsittelivät yleensä varsin teoreettisia aiheita, ja kysymys yhtenäisestä liikkeestä oli jatkuvasti yksi liikkeen avainongelmista.¹⁶² Informaatio- ja koordinaatiotoiminnan kehittäminen oli MSTK:n ja sen ympärille muodostuneen ryhmittymän projekti naisliikkeen kehittämiseksi. Forum-tapahtumista tai jo NeŽDI-järjestön muodostamisesta alkanut informaatiotoiminta oli pitkälti MSTK:n ja sen lähipiirin käsissä.

MSTK:n asema oli monimutkainen. Sen henkilökunnasta osa piti itseään aktivistitutkijoina ja osa pikemminkin vain tutkijoina.¹⁶³ Aktivistitutkijan position säilyttäminen ei ollut helppoa, ja tämä korostui kasvavassa määrin heti ensimmäisten vuosien jälkeen. Akateemisessa maailmassa aktivistitutkijoita arvosteltiin siitä, että he tekivät tieteen sijasta politiikkaa, ja naisliikkeessä heitä taas kritisoitiin epäitsenäisiksi – toimivathan he todellisuudessa Venäjän tiedeakatemian alaisuudessa. Lisäksi heitä arvosteltiin liiallisesta akateemisuudesta ja elitismistä. Poliittisessa maailmassa he kokivat syyllistämistä länsimaisten ideologioiden tuomisesta Venäjälle.¹⁶⁴ Naisliikkeen kasvattaminen oli MSTK:n tavoite, mutta aktivistitutkijan rooli korostui erityisesti tietyissä henkilöissä. Varsinkin MSTK:n johtaja Posadskajan puheet nostivat naisliikkeen luomisen vaatimuksen esille myös akateemiselle yleisölle.¹⁶⁵ MSTK:n tavoitteena tämä oli esillä erityisesti 1990-luvun ensimmäisinä vuosina.

MSTK:n jakautuminen eri suuntiin näkyi mielestäni mielenkiintoisella tavalla myös sisällöllisissä teemoissa. Seksuaalivähemmistöjen asiat olivat, kuten mainittu, yleisesti vaikea teema naisliikkeessä ja koko yhteiskunnassa. MSTK yritti pitää koko itsenäistä naisliikettä edes hauraasti yhdessä, joten he eivät kenties halunneet aiheuttaa vastakkainasetteluja tämän aiheen voimakkaalla esiin nostamisella. Toisaalta he olivat myös valtion leivässä kiinni monellakin tapaa, eivätkä halunneet profiloitua aiheeseen myöskään sen vuoksi liikaa. Lännessä naisliikkeeseen taas kuuluivat myös seksuaalivähemmistöjen asiat. Vaikuttaakin siltä, että ulkomaille MSTK ei halunnut näyttää tätä ongelmaa.¹⁶⁶

¹⁶² MSTK 1995, 4. Tutkimuskirjallisuudesta ks. esim. Caiazza 2002, 82.

¹⁶³ MSTK 1995, 29–51; Occassional newsletter 1991, 11–15; Occassional newsletter 1994, 6–8. Tämä kaksoisrooli tulee ilmi selvästi myös heidän toiminnastaan.

¹⁶⁴ Kotškina (Posadskaja) 1994, 371; Posadskaja-Vanderbeck 1997, 373.

¹⁶⁵ Ks. esim. Posadskaja 1993a, 269; Posadskaja 1994e, 158; Kotškina (Posadskaja) 1994, 371.

¹⁶⁶ Vuonna 1994 pelkästään lännessä ja englanniksi julkaistussa *Women in Russia* -kirjassa Posadskaja kirjoitti seksuaalivähemmistöjen oikeuksista nostaen ne yhdeksi tärkeimmistä naisliikkeen asioista (Posadskaja 1994c, 13), vaikka todellisuudessa aihe jäänyt täysin marginaaliin, ja ollut MSTK:n feministeille jopa kiusallinen, kuten edellä totesin. Kirjassa on myös venäläisen homoseksuaalisuuden tutkijan Olga Žukin kirjoittama kappale lesbojen alakulttuurista ja sen historiasta.

Pietarin sukupuolikysymysten keskus (PSKK)¹⁶⁷ vastasi MSTK:ta Moskovassa, vaikka näiden välillä oli merkittäviä institutionaalisia ja toiminnallisia eroja. Tutkimani itsenäisen naisliikkeen toiminnallinen keskipiste oli kuitenkin Moskovassa ja sen lähialueella.¹⁶⁸ PSKK:n tausta oli samankaltainen kuin Moskovan sukupuolentutkimuksen keskuksen. Sekin alkoi pienen feministisen ryhmän keskusteluerhona 1990-luvun alussa.¹⁶⁹ Vaikka keskustusten tausta oli ideologiansa osalta suhteellisen samanlainen – länsimaiseen feministiin perehtyneitä tutkijoita ja toimittajia – PSKK:n toiminnallinen luonne muodostui erilaiseksi. Se ei ollut myöskään osa mitään tutkimusinstituuttia tai yliopistoa, eikä sen luomista perusteltu akateemisilla ja valtiollisilla tarpeilla. Näin ollen termi ”itsenäinen” sopi PSKK:een paremmin kuin MSTK:een. Pietarin keskus oli kuitenkin myös ammattimainen aktivistijärjestö, sillä sen länsimaista saatu rahoitus oli siinä määrin kattava, että sillä oli useita palkattuja työntekijöitä.¹⁷⁰ Tämän vuoksi se oli eri asemassa kuin tyyppilliset ruohonjuuritason toimijat, vaikka keskuksen johtaja Lipovskaja korostikin sen ruohonjuuritason periaatteita.¹⁷¹

Pietarin sukupuolikysymysten keskuksen ensivaihe oli Lipovskajan johdolla vuonna 1992 muodostettu Naisten keskus¹⁷² -niminen järjestö. Tämän alkuperäinen toimintasuunnitelma oli melko käytännönläheinen, mutta samalla feministinen. Se pyrki olemaan turvapaikka ja kriisikeskus väkivallan uhreille, mutta tärkeätä oli myös tiedon kerääminen naisten järjestöistä, kirjaston luominen ja feministisen lehden julkaiseminen.¹⁷³ Tätä toimintamallia voisi kutsua feministiskäytännölliseksi, eli keskus pyrki tarjoamaan akuuttia ja käytännöllistä tukea ja apua, mutta samalla myös kasvattamaan feminististä tietoisuutta ja osallistumaan tiedon keräämiseen ja jakamiseen naisliikkeen voimistamiseksi. Ideana näyttäisi olleen, että feministinen ymmärrys kasvaa, kun naiset saavat edellytykset toimia itse subjekteina, ja tätä edistää myös heidän käytännöllinen auttaminen. Järjestön toiminnassa oli myös pyrkimystä suoraan poliittiseen aktivismiin. Tämän tapaisen toiminnan vaikuttavuus

¹⁶⁷ *Peterburgski Tsentr Gendernyh Problem.*

¹⁶⁸ Kolmannen sektorin aktiivisuus painottui Pietaria enemmän Moskovaan. Vuonna 1990 kaikista järjestöistä 45 % sijaitsi Moskovassa ja vain 9 % Pietarissa. Vuonna 1994 ero oli jo tosin pienentynyt huomattavasti: 28,6 % sijaitsi tällöin Moskovassa ja 14,3 % Pietarissa (Abubikirova, Klimenkova, Kotškina, Regentova 1998, 12–13).

¹⁶⁹ VLS 1994, 5.

¹⁷⁰ PSKK:n rahoitus tuli vuoteen 1997 asti Frauenanstiftungilta ja Saksan vihreisiin kytkeytyvältä säätiöltä (Lipovskaja 1).

¹⁷¹ Lipovskaja 3.

¹⁷² *Ženski tsentr.*

¹⁷³ VLS 1994, 5.

oli kuitenkin heikkoa, koska ympäröivä yhteiskunta ei ollut valmis vastaanottamaan tällaista, ja ilmapiiri oli tässä suhteessa konservatiivinen ja tukahduttava.¹⁷⁴

Oliko näin erilaisia suuntauksia, kuten feministinen tiede, suora toiminta ja käytännön kriisiapu vaikeaa yhdistää saman toimintaohjelman alle yhteen keskukseseen? Ainakin Naisten keskus hajosi keväällä 1993, kun siitä irtautui kriisikeskusosa, jonka jälkeen Lipovskajan johtama keskus nimettiin uudelleen Pietarin sukupuolikysymysten keskuksesi.¹⁷⁵

Keskuksen toiminnan painopisteeksi määrittyi tässä uudelleenmuotoutumisessa koulutuksen tarjoaminen naisille. Aiheina olivat esimerkiksi naisten nykypäivän tilanne, naisliikkeen historia, naisten terveys, sukupuolen kulttuuriset aspektit ja feministinen psykologia, joista alettiin pitää seminaarisarjoja. Nämä erosivat jo niiden käytännön järjestämisessä MSTK:n seminaareista sikäli, että kaikki tehtiin ilman institutionaalista akateemista tukea – keskuksen työntekijät pitivät luentoja itse ja mahdollisuuksien mukaan houkuttelivat sinne eri alojen asiantuntijoita.¹⁷⁶ Tältä osin PSKK:n koulutustoimintaa voi pitää tieteellisesti orientoituneena. Toinen painopiste olivat erilaiset taidekurssit, joogatunnit, itsepuolustuskurssit sekä tietokoneen käytön opetus. Koulutustapahtumat olivat avoimia kaikille.¹⁷⁷ PSKK järjesti myös psykologista apua ja psykoterapiaa naisille.¹⁷⁸ Keskus julkaisi lisäksi feminististä *Vse ljudi sestry*¹⁷⁹-lehteä, jossa oli muun muassa länsimaisten feministien tekstien käännöksiä sekä naisliikkeen historiaa ja feminististä psykologiaa käsitteleviä artikkeleita. Lehteä voi osittain pitää tieteellisenä, mutta toisaalta siinä oli myös esimerkiksi huumorisivut.¹⁸⁰

Koulutusohjelmia järjestäessään PSKK:n työntekijät huomasivat, miten vaikeaa niitä oli järjestää tiedon ja tutkimuksen puutteen vuoksi. Tästä syystä he alkoivat sekä tuottaa että tilata naisten ongelmiin ja *gender*-tematiikkaan liittyvää tutkimusta.¹⁸¹ Tieteellinen tutkimus pyrittiin kuitenkin yhdistämään käytännönläheisempään näkökulmaan, ja esimerkiksi keskuksen seminaareissa saattoivat yhdistyä teoreettinen ja käytännöllinen lähestymistapa. Tällaiselta pohjalta Pietarin keskus järjesti

¹⁷⁴ Pietarin feministeille luonteenomaista käytännöllistä toimintaa olivat esimerkiksi allekirjoitusten kerääminen kroaatialaisten naisten tueksi alkukevästä 1993, jotta raiskaus tunnustettaisiin sotarikokseksi. Lisäksi he keräsivät nimiä protestiin Puolan Sejmiin sen suunnittelemaa abortin kieltämistä vastaan (Zabadykina 1993, 130–131).

¹⁷⁵ VLS 1994, 5; Lipovskaja 1994, 9.

¹⁷⁶ VLS 1994, 5. PSKK:ssa oli kuusi naista töissä pysyvästi ja lisäksi lakimies, psykologi, joogaopettaja ja tietokoneopettaja väliaikaisilla sopimuksilla (Lipovskaja 1).

¹⁷⁷ Lipovskaja 1; VLS 1994, 6.

¹⁷⁸ Zabadykina 1996b, 263; VLS 1994, 6.

¹⁷⁹ Suomeksi ”Kaikki ihmiset ovat siskoja”.

¹⁸⁰ VLS 1993; VLS 1994.

¹⁸¹ VLS 1994, 6. PSKK toteutti esimerkiksi tutkimusta naisten poliittisesta osallistumisesta kaupungissaan (Temkina 1996, 206).

naisliikettä vahvistavaa toimintaa, ja se pyrki vaikuttamaan aktiivisesti kaupungin naisten järjestöjen verkostoitumiseen ja avustamaan niitä.¹⁸² Myös informaatio- tai koordinaatiokeskuksen tai verkoston muodostaminen oli esillä PSKK:n tavoitteissa näinä vuosina, sillä siihen oli huomattu todellinen tarve naisten järjestöissä. PSKK alkoikin toteuttaa tätä tavoitetta saavuttamatta sitä kuitenkaan koskaan.¹⁸³

PSKK tavoitteli myös laajempaa yhteisrintamaa yhteiskunnallisen muutoksen aikaansaamiseksi esimerkiksi anarkistien ja ympäristöliikkeen kanssa, joiden kanssa toteutettiin joitain yhteisiä hankkeita, mutta koalitiota näiden kanssa ei syntynyt. Syynä tähän Lipovskaja sanoo olleen yksinkertaisesti puutteet kansalaisyhteiskunnan perinteissä.¹⁸⁴ Lipovskaja näki kuitenkin feministisen aktivismin laajasti – se ei ollut vain yhtä asiaa ajava, vaan yleisesti epäoikeudenmukaisuutta ja sortoa vastustava muutოსlike.

Pietarin kaupungin naisjärjestöt ja naisliike vaikuttivat jääneen ulkopuolelle Moskovasta käsin koordinoidusta Itsenäinen naisten forum -ideasta, vaikka tämä ei ollut sinänsä rajautunut Moskovan alueelle. Itsenäinen naisten forum ei ollut Pietarin feministeille samalla lailla käsite ja toiminnan kohde kuin moskovalaisille.¹⁸⁵ Moskovalaiset feministithän olivat pyrkineet koordinoimaan naisliikettä INF-konseptin avulla. Vaikka tämä ei vaikuttanutkaan ulottuvan Pietariin asti, myös Pietarin sukupuolikysymysten keskuksessa feministiset toimijat pyrkivät koordinoimaan ja yhdistämään itsenäisten naisjärjestöjen toimintaa. Kahden kaupungin feministiset organisaatiot olivat silti yhteydessä toisiinsa. MSTK ja PSKK tekivät yhteistyötä esimerkiksi forum-tapahtumien yhteydessä. PSKK pyrki myös akateemisessa toiminnassa verkostoitumaan moskovalaisten feministien kanssa.¹⁸⁶ Kyseessä oli niin pieni joukko ihmisiä, että yhteistyö oli välttämätöntä. Se ei kuitenkaan ollut systemaattista tai organisoitunutta eikä ristiriidatonta.

PSKK:n toimintakenttä oli siis erittäin laaja. Tätä voi pitää koko venäläisen ”feministisen liikkeen” ongelmana, joka tuli erityisesti esille PSKK:ssa ja Olga Lipovskajan toiminnassa. Kun tuli tilaisuus toimia, aktiivisimmille ihmisille, joilla oli mahdollisuus hankkia resursseja, kehittyi laaja toiminnan kirjo.

¹⁸² VLS 1994, 16–17; Popova 1993, 7; Žukova, Lipovskaja, Popova, Jukina 1996.

¹⁸³ Ks. aiheesta VLS 1994, 6; Popova 1994, 17.

¹⁸⁴ Lipovskaja 1.

¹⁸⁵ Tämä tulee selvästi ilmi tutkimuksessani. Lipovskaja ei juuri koskaan käytä termiä INF. Lisäksi esim. Zabadykinan tekstissä Pietarin naisjärjestöistä ei mainita sanallakaan INF:ää (Zabadykina 1996b).

¹⁸⁶ Ks. esim. Popova 1993, 7.

Kahden suuren keskuksen toiminnan profiileissa tulee näkyviin selkeä ero PSKK:n koulutuksellisuuden ja MSTK:n akateemisuuden välillä. Vaikka kriisi- ja turvakeskustoiminta jäi pois toiminnasta, voi PSKK:n toimintamallia uudelleenmuotoutumisen jälkeenkin pitää feministiskäytännöllisenä. Tässä mielessä PSKK:n ja erityisesti sen näkyvimmän hahmon Lipovskajan aktivisti-identiteetti oli mielenkiintoinen – akateemisten feministien ja ruohonjuuritason naisliikkeen välissä.

Suurista eroavaisuuksista huolimatta on mielenkiintoista havaita feministien toiminnan samankaltaisuus kahdessa kaupungissa ja keskuksessa. Pietarin sukupuolikysymysten keskuksen toiminnan kehittämisessä, kuten tavallaan MSTK:n tapauksessakin, näkyy hyvin, että naisliikettä vahvistamaan pyrkivät, koulutetut feministit ajautuivat ikään kuin tutkimuksen tekemisen välttämättömyyteen. Tutkimusta oli tehtävä, jotta olisi jotain, mihin nojautuen ongelmia lähdettäisiin ratkomaan. Sama koskee esimerkiksi forum-tapahtumissa esiin tullutta yleistä feministien pyrkimystä koota informaatiota ja organisoida naisliikettä vahvemmaksi. Kummankin keskuksen toiminnassa nähtävissä ollut informaatio- ja koordinoitotoiminnan suuntaus vaikuttaa olleen välttämätön Venäjän kontekstissa, koska tietyt perusasiat puuttuivat. Pelkkä poliittinen aktivismi ja käytännön apu eivät riittäneet, jos resursseja oli myös toimintaan, jolla sillä hetkellä olisi enemmän vaikuttavuutta. Tunnettiin tarvetta koordinoida ja kehittää ”liikettä”, jotta se ei kuihtuisi kokoon alkuinnostuksen jälkeen.

Käsittelen seuraavaksi ensimmäistä forum-tapahtumaa järjestämässä olleesta SAFO:sta muodostuneen Falta-järjestön ideologiaa ja toimintaa. Ensimmäisessä luvussa lyhyesti käsitelty SAFO perustettiin jo vuonna 1990, mutta kuten aiemmin totesin, se hajosi jo pian perustamisen jälkeen, jolloin Falta perustettiin jossain määrin sen toiminnan jatkajaksi. Falta:sta ja sen toiminnasta on löydettävissä huomattavasti vähemmän materiaalia kuin esimerkiksi Moskovan sukupuolentutkimuksen keskukselta, mikä itsessään jo kertoo sen asemasta sekä toiminnan luonteesta matalamman profiilin järjestönä.

Falta jatkoi SAFO:n toimintaperiaatteilla: se tarjosi käytännönläheistä konsultaatiota ja apua naisille feministiseen ideologiaan perustuen ja järjesti myös luentoja. Sen aktiivit Natalia Abubikirova ja Marina Regentova pitivät tietoisuudenkohotustyötä tärkeänä nimenomaan siksi, että se oli heidän mielestään ainoa tapa muodostaa ja levittää feminististä ajattelua sekä laajentaa ja vahvistaa naisliikettä. Käytännöllinen toiminta naisten kanssa henkilökohtaisella tasolla oli avain tähän kehitykseen,

ja se oli heidän toimintansa keskipisteessä, ei abstraktin feminismin levittäminen tai opettaminen.¹⁸⁷ Heidän toimintansa pääsisältö oli feministinen psykologinen konsultaatio naisille ja naisten ryhmille sekä erilaiset koulutukset. Esimerkkinä heidän toiminnastaan voi mainita ohjelman, jossa oli tavoitteena kouluttaa naisten tukiryhmien vetäjiä, joilla olisi valmiudet työskennellä myös kriisikeskuksissa ja puhelinavussa.¹⁸⁸ Abubikirova ja Regentova pyrkivät tavoittamaan ei-feministisiä ihmisiä: he työskentelivät siis muiden kuin feminististen järjestöjen parissa. Lisäksi he toimivat sellaisten naisten keskuudessa, jotka eivät olleet lainkaan mukana naisliikkeessä.¹⁸⁹

Falta:n lehti *FemInf* käsitteli muun muassa naisliikkeen historiaa ja naisiin kohdistuvaa väkivaltaa, toi feminististä ajattelua esille uusille kohderyhmille sekä jakoi tietoa tulevista naisliikkeen tapahtumista. Lisäksi siinä julkaistiin länsimaisten feministien tekstien käännöksiä.¹⁹⁰ Vaikka Falta erosi Moskovan sukupuolentutkimuksen keskuksista monin tavoin, näiden ideologiat olivat hyvin samankaltaisia. Falta:n aktiivisimmat jäsenet Natalia Abubikirova ja Marina Regentova eivät kuitenkaan vaikuta olleen akateemisesti kovinkaan aktiivisia, vaikka heidän käytännöllinen toimintansa perustui feminismiin itsensä lisäksi myös psykologisiin konsultaatio- ja ryhmätukimethodeihin. Mielenkiintoista on, että Falta ei ollut enää mukana toisessa forum-tapahtumassa vuonna 1992, vaikka sen edeltäjä SAFO oli ensimmäisen tapahtuman pääjärjestäjiä.¹⁹¹ Se vaikuttaa jättäytyneen tästä toiminnasta sivuun.

3.3. Duuman vaalit ja politisoitumisen ongelman realisoituminen

Vuoden 1993 vaalien taustalla oli Venäjän valtioelinten poliittinen kriisi ja siitä seurannut suoranaisten sisällissota. Taustalla oli kysymys vallasta eli toisin sanoen siitä, minkä instituution johdolla Venäjä jatkaisi kehitystään: parlamentin vai presidentin. Parlamentti ja presidentti Jeltsin olivat ristiriidoissa uudistuksista ja presidentin toimista. Presidentti Jeltsin ratkaisi asian syyskuussa 1993 mitätöimällä perustuslain, ja lyhyen valtataistelun jälkeen tilanne rauhoittui lokakuun alussa Jeltsinin

¹⁸⁷ Heillä feministinen käytäntö tarkoitti pyrkimystä mennä abstraktia ajattelua pidemmälle. Se tarkoitti käytännöllistä työtä, jolla pyrittiin ratkaisemaan todella konkreettisia kysymyksiä. Abubikirova & Regentova 1996, 91–97.

¹⁸⁸ Abubikirova & Regentova 1996, 91–97. Falta:n jäsenet kirjoittivat ja esitelmöivät myös kriisikeskustoiminnasta. Ks. Abubikirova & Regentova 1995; Abubikirova & Regentova 1996.

¹⁸⁹ Abubikirova & Regentova 1996, 91–97.

¹⁹⁰ FEMINF-lehdet.

¹⁹¹ Falta:a käsitellessä tulee ottaa huomioon myös, että Moskovan sukupuolentutkimuksen keskuksen Tatjana Klimenkova oli mukana sen perustamisessa ja sen lehden toimituksessa, eli nämäkin järjestöt kytkeytyivät jossain määrin yhteen.

voitoksi. Jeltsin määräsi uuden perustuslain, josta äänestettiin kansanäänestyksessä 12.12.1993. Samalla tuli valita uusi, ensimmäinen monipuoluevaaleilla valittu parlamentti.¹⁹² Näiden vaalien pitäminen oli ilmeisesti enemmän tai vähemmän yllätys ja varautumisaika lyhyt.¹⁹³

Venäjän oikeusministeriöön oli rekisteröitynyt vuoden 1993 alussa noin 40 puoluetta, joista mikään ei ollut ilmaissut kiinnostusta naisten ongelmiin. Naisten aktiivisuus näissä vaaleissa jakautuikin pääasiassa naisten järjestöjen ympärille muodostuneisiin ryhmittymiin: Itsenäisen naisten forumin (INF) lisäksi naiset pyrkivät osallistumaan vaaleihin kahdesta muustakin naisten ryhmittymästä.¹⁹⁴ Vaikka INF ei ollut muodostunut kattojärjestöksi, sen aktiivit eivät halunneet jäädä täysin ulkopuolelle vaaleista.

Itsenäisen naisten forumin toiminnan näissä vaaleissa tekee mielenkiintoiseksi kaksi seikkaa. Ensinnäkin feministit kuvasivat poliittisen kulttuurin ideologisesti epätydyttäväksi. Toiseksi voi kysyä, miten hajanainen ja epämääräinen Itsenäinen naisten forum voisi edes osallistua vaaleihin – eihän sillä ollut yhtenäistä poliittista näkemystä ja toimintasuunnitelmaa. Kuten jäljempänä totean, ei sen osallistuminen realisoitunutkaan perinteisellä tavalla.

Politiikkaan osallistuminen oli ollut keskusteluaiheena jo ensimmäisessä forum-tapahtumassa, ja toisessa forum-tapahtumassakin samoja kysymyksiä oli puitu jälleen ilman konkreettista tulosta. Tapahtumissa politisoituminen oli jäänyt puuttumaan agendalta, koska liikkeen piti pysyä poliittisista kiistoista riippumattomana. Sen sijaan Itsenäinen naisten forum oli esitetty vaihtoehtoina perinteiselle puolueajattelulle ja siihen liittyvälle politiikalle: ”Forum pyrkii ottamaan itselleen mission, johon poliittiset puolueet ja ryhmät eivät ole kyenneet”, todettiin toisessa forum-tapahtumassa.¹⁹⁵ Koska poliittiset puolueet eivät olleet kiinnostuneita naisten asioista, Itsenäisen naisten forumin, tarkoittipa se käytännössä löyhää verkostoa, kattojärjestöä tai yksittäisiä aktivisteja, tuli itse ajaa

¹⁹² Luukkanen 2009, 440–443.

¹⁹³ FEMINF 3-1. Myös Luukkanen viittaa vaalien nopeaan aikatauluun (Luukkanen 2009, 444).

¹⁹⁴ Muut naisten vaaleihin liittyvät ryhmittymät olivat Naisten liigan, suurehkon kattojärjestön, ympärillä yhdistyneet naisten järjestöt ja Venäjän naisten unionin muodostama liitto. Naisten liiga pyrki saamaan kandidaattejaan ”Isänmaa” (*Ottšestvo*) -ryhmän listalle. Venäjän naisten unioni taas muodosti poliittisen liikkeen ”Venäjän naiset”. Venäjän naiset -blokki oli muodostettu Venäjän naisten Unionin, Venäjän liikenäisten assosiaation ja Laivaston naisten unionin toimesta ja keskittyi perinteisiin naiseuden arvoihin, kuten kotiin ja perheeseen. Ks. lisää Marsh 1996b, 13; Aivazova 1998. Svetlana Aivazova käsittelee artikkelissaan Venäjän naiset -ryhmää yhtenä ”itsenäisistä poliittisista liikkeistä”, vaikka se oli tosiasiaa hyvin lähellä virallista valtakoneistoa.

¹⁹⁵ 2. forum-tapahtuman materiaalit (loppudokumentti). Se, että poliittisilla liikkeillä ei ollut kiinnostusta naisten asioihin noteerattiin myös Posadskajan avauspuheessa (2. forum-tapahtuman materiaalit).

asioitaan. Poliitiikka nähtiin myös itsessään jollain lailla kierona ja motivaatioiltaan vääränä toimintakenttänä. Posadskaja toi kuitenkin esille ajatuksen, että makrososiaalisia rakenteita pystyi kuitenkin muuttamaan vain poliittisten rakenteiden sisältä käsin.¹⁹⁶ Näin ollen poliitiikka oli heidän mielestään naisliikkeelle välttämätöntä, mutta poliittista sitoutumista oli vältettävä – se aiheuttaisi poliittista lokeroitumista, kilpailua ja pirstaloitumista.

Posadskaja oli jo aikaisemmin todennut koko naisliikkeen ongelmaksi varauksellisen suhtautumisen politiikkaan: naiset yleisesti ottaen eivät uskalla liittyä mihinkään poliittiseen liikkeeseen, ja he ovat väsyneitä politiikkaan, niin vanhaan kuin uuteen sellaiseen. Tästä johtuen Posadskaja oli nähnyt feministien tehtäväksi linkkinä toimimisen näiden maailmojen välillä. Poliittisen kouluttamisen ja sitä kautta muutoksen tavoittelemisen poliittisessa järjestelmässä hän itseasiassa näki yhdeksi akateemisten feministien merkittävimmistä tehtävistä.¹⁹⁷ Hän ikään kuin asetti feministit naisliikekonseptin ja politiikan ulkopuolelle nimenomaan kouluttavaan asemaan.

Myös forum-tapahtumien yhteydessä olivat olleet jatkuvasti punaisena lankana naisten poliittisen osallistumisen ja itsevarmuuden kasvattaminen sekä muutos poliittisessa kulttuurissa. Itsenäisen naisten forumin yhteisön yksi tehtävä oli nimenomaan tukea naisia vaaleissa.¹⁹⁸ Toisen forum-tapahtuman jälkeen vuonna 1993 sen järjestäjätahot järjestivät vaalikampanjointia ja politiikkaa koskevia koulutustapahtumia, joissa muun muassa valmisteltiin naisten strategiaa vaalikampanjaan.¹⁹⁹ Poliitiikka ja siihen osallistuminen olivat siis aivan keskiössä forum-tapahtumien toimintasuunnitelmissa.

Vuoden 1993 ajan Itsenäisen naisten forumin piirissä oli keskusteltu tarpeesta saada konkreettista kokemusta poliittisesta osallistumisesta ja ”poliittisesta taistelusta”. Syksyn valtakunnanpoliittisen kriisin jälkeen INF piti lehdistötilaisuuden, jossa se esitti vetoamuksensa ja tunnuslauseensa tuleviin vaaleihin: ”Demokratia ilman naisia ei ole demokratiaa”.²⁰⁰ Vetoamuksesta välittyy kuva, että INF:n perimmäinen ajatus vaikutti olevan ylipäänsä naisten tukeminen näissä vaaleissa niin ehdokkaina

¹⁹⁶ Posadskajan mukaan olisi virhe assosioitua mihinkään olemassa olevaan poliittiseen puolueeseen, mutta toisaalta poliittisia struktuureja tulee osata käyttää hyödyksi tavoitteiden saavuttamisessa. Poliittisiin rakenteisiin oli pakko lähteä mukaan, jos haluaa muutosta makrotason rakenteissa. Sen jälkeen politiikkaa, joka ei ole eettistä, vaan henkilökohtaisia etuja tavoittelevaa, tulisi aktiivisesti pyrkiä muuttamaan. Itsessään se, että naisia olisi enemmän valtarakenteissa, ei muuta mitään. Posadskaja 1994b, 5–6.

¹⁹⁷ Leppänen (Posadskaja) 1992; Posadskaja 1993a, 269–270.

¹⁹⁸ Posadskaja 1994b, 7; Kotškina 1993, 20.

¹⁹⁹ 2. forum-tapahtuman materiaalit; FEMINF 3-3. Mielenkiintoinen yksityiskohta on, että politiikkakoulutuksen järjestämisessä oli mukana myös yhdysvaltalainen League of Women Voters -järjestö.

²⁰⁰ FEMINF 3-1.

kuin äänestäjinäkin.²⁰¹ INF ei siis lähtisi vaaleihin puolueena, vaan se asettaisi ehdokkaita eri ryhmiin ja puolueisiin.²⁰² Selvästikin INF oli kuitenkin osallistumassa vaaleihin, tosin omalla erityisellä tavallaan, mikä on jäänyt olemattomalle huomiolle feministien omissa puheenvuoroissa.²⁰³ Feministit puhuivat kyseisistä vaaleista jälkikäteen niin, että INF nimenomaan ei ollut poliittinen puolue, eikä siksi voinut osallistua omilla ehdokkailla vaaleihin, ja sen jäsenet äänestivät eri puolueita.²⁰⁴ Asiaa ei käsitelty myöhemmin poliittisena osallistumisena.

Feministiaktivistien tavoitteena vaaleissa oli saada naisten asioita mukaan puolueiden ohjelmiin. Levittäytymällä eri ryhmiin tätä asiaa voisi ajaa parhaiten. Lisäksi kokemukset poliittisesta toiminnasta olivat heille tarpeellisia, vaikka heillä ei ollut erityisiä ambitioita saada poliittista valtaa.²⁰⁵ Vaikka konkreettisia tuloksia ei saatu, vaaleihin osallistunut MSTK:n Tatjana Klimenkova näki merkittävänä tuloksena jo sen, että Itsenäinen naisten forum oli hänen mielestään toimivana ryhmänä olemassa, ja sen jäsenet olivat tässä vaalikampanjassa osoittaneet poliittista aktiivisuutta.²⁰⁶ MSTK:n toisen aktiivin Valentina Konstantinovan mielestä INF:n osallistuminen vaaleihin oli esimerkki naisten ruohonjuuritason poliittisesta organisoitumisesta.²⁰⁷ Klimenkovin ja Konstantinovan kommentit ovat kiinnostavia. Koska ei ollut kokemusta kansalaisyhteiskunnasta, poliittisesta vaikuttamisesta ja demokratiasta, käsitys näistä saattoi olla sumea, ja oma toiminta näyttäytyy merkittävämpänä ja vaikuttavampana kuin se todellisuudessa oli ollut, kuten seuraavaksi osoitan.

INF:n piiristä varmaa, selkeää tietoa on vain MSTK:n Tatjana Klimenkovin ja PSKK:n Olga Lipovskajan ehdokkuuksista. Tatjana Klimenkova yritti osallistua vaaleihin pienessä Muutos (*Preobraženie*)²⁰⁸-nimisessä ryhmässä. Siihen kuului eri ammattikuntien edustajia, pitkälti korkeakoulutettuja, mutta poliittisesti kokemattomia henkilöitä. Ryhmä ei saanut ajoissa muotoilluksi politiikkaansa, ei saanut

²⁰¹ Konstantinova 1996, 238–246; FEMINF 3-1.

²⁰² FEMINF 3-2; Konstantinova 1996, 238.

²⁰³ Konstantinova on ainoa INF:n aktiiveista, joka analysoi toimia jälkikäteen (Konstantinova 1996). Lipovskajalta kysyin asiasta erikseen, mutta hänellä ei ollut juuri mitään sanottavaa koko kysymykseen. Tutkimuskirjallisuudessa Marsh mainitsee vaalit hyvin lyhyesti, pikemminkin vain kertoo Anastasia Posadskajan ja Olga Lipovskajan ehdokkuuksista (Marsh 1996a, 293). Svetlana Aivazova mainitsee artikkelissaan lyhyesti, että INF ei rekisteröitynyt omaksi ryhmäkseen ja laittoi sen sijaan ehdokkaitaan eri ryhmiin (Aivazova 1998). Myös Jekaterina Lahova, kyseisissä vaaleissa menestyneen Venäjän naiset -ryhmän johtohahmo, käsitteli artikkelissaan vain lyhyesti INF:n osallistumista vaaleihin (Lahova 1995).

²⁰⁴ Kotškina (Posaskaja) 1994, 367–8. Posadskaja mainitsee tässä haastattelussa, että INF:n piirissä kannatettiin paljon esimerkiksi *Jablokoa* ja Venäjän naiset -ryhmää, ja tämä kuvasi hänen mielestä sen pluralistisuutta. Samantapaisen lausunnon INF:n poliittisesta roolista antoi myös Konstantinova haastattelussa vuonna 1995 (Leppänen (Posadskaja & Konstantinova) 1995).

²⁰⁵ FEMINF 3-1; FEMINF 3-2; Konstantinova 1996, 239.

²⁰⁶ FEMINF 3-1.

²⁰⁷ Konstantinova 1996, 238.

²⁰⁸ Tämä ryhmä ei liittynyt samanimiseen feministiseen klubiin, jonka mainitsin aiemmin.

tarvittavaa määrää kannattajien allekirjoituksia, eikä siten voinut lopulta osallistua vaaleihin. Olga Lipovskaja oli ehdolla *Jabloko*-puolueen listoilla.²⁰⁹ On epäselvää, osallistuiko Itsenäisen naisten forumin naisista vaaleihin lopulta muita. Feministit itse eivät kuitenkaan maininneet ketään muuta, vaikka käsittelevätkin aihetta ”INF:n” osallistumisena.²¹⁰

INF:n viesti vaikutti kokonaisuudessaan olevan epäselvä ja toimimaton. Tulos jäi sen myötä olemattomaksi – Itsenäisen naisten forumin osallistuminen vaaleihin epäonnistui.²¹¹ Venäjän naisten unioniin läheisesti yhteydessä oleva Venäjän naiset oli johtohahmonsa Jekaterina Lahovan toimesta lähestynyt Itsenäisen naisten forumin aktiiveja ja pyytänyt heitä osallistumaan vaaleihin ryhmästään, mutta ei ollut onnistunut tässä. Venäjän naiset sai yllätykselliset yli 8 prosenttia äänistä ja muodosti duuman ensimmäisen naisten ryhmän.²¹² INF:n verkostoon kuuluvista naisista monet kuitenkin äänessivät feministien mielestä liian traditionalistista Venäjän naiset-ryhmää.²¹³

Itsenäisen naisten forumin vaalitoiminnan epämääräisyydestä kertoo myös se, että Olga Lipovskaja ei jälkikäteen puhu koko asiasta muuten kuin oman epäonnistuneen yrityksensä näkökulmasta.²¹⁴ Vaalien aikana esittämässään kommentissa hän kuitenkin kertoi innokkuudestaan ja osallistumisestaan INF:n vaalikampanjaan.²¹⁵ INF:n löyhästä roolista vaaleissa kertoo myös, että sen piirissä toimiva feministinen Falta-ryhmä kannatti itsenäistä ehdokasta Irina Hakamadaa ja kampanjoi tämän puolesta.²¹⁶ Hakamada itse ei kytkeytynyt Itsenäiseen naisten forumiin.

²⁰⁹ FEMINF 3-1; FEMINF 3-2; Lipovskaja 4. Olga Lipovskaja oli *Jabloko*-puolueen jäsen, vaikka koki puolueen naislinjan ongelmalliseksi (Lipovskaja 2). Lisäksi tieto Anastasia Posadskajan ehdokkuudesta *Jabloko*-ryhmän listalta on tullut vastaan sekundäärilähteissä hyvin lyhyesti, mutta hän ei ole itse tuonut sitä esiin missään. Ks. esim. Sperling 1999, 117; Racioppi & O’Sullivan See 1997, 144–145; Marsh 1996a, 293.

²¹⁰ Konstantinova ei mainitse vaaleja reflektioivassa tekstissään ehdokkaita nimeltä eikä puolueita, joihin INF oli ehdokkaitaan asettanut (Konstantinova 1996). Klimenkova ei myöskään mainitse itsensä lisäksi ketään muuta nimeltä, vaikka puhuukin ”meistä” (FEMINF 3-1; FEMINF 3-2). Vaaleihin keskittyneessä FEMINF-lehden numerossa julkaistiin Klimenkovin lisäksi kahden muunkin naisaktivistin kertomukset. Kumpikaan näistä ei mainitse Itsenäistä naisten forumia, yhteistä vaalikampanjaa tai edes itsenäistä naisliikettä (FEMINF 3-2). Näistä käy ilmi, että monille naisten järjestöille ei ollut olennaista se, mihin suurista naisten kattojärjestöistä ne kytkeytyisivät vaaleissa, ja ne tosiasiallisesti saattoivatkin toimia useissa samaan aikaan. Vaikuttaa myös siltä, että edes INF:n aktiiveille ei ollut erityisen merkityksellistä, miten tarkasti kattojärjestöjen väliset rajat tässä yhteydessä määriteltäisiin. Ks. yleisemmin naisten järjestöjen kuulumisesta kattojärjestöihin esim. Racioppi & O’Sullivan See 1997, 187.

²¹¹ FEMINF 3-1; FEMINF 3-2; Konstantinova 1996. INF:n esittämästä vetoomuksesta ei kirjoitettu missään päivälehdissä (FEMINF 3-1).

²¹² Ks. esim. Marsh 1996a, 293. Ks. lisää Venäjän naiset -ryhmästä ja Jekaterina Lahovasta esim. Sperling 1999, 119–129.

²¹³ Kotškina (Posadskaja) 1994, 367–368.

²¹⁴ Lipovskajan kuvasi vaaleja toteamalla, että hän rekisteröityi *Jablokon* ehdokkaaksi, meni yhteen tapaamiseen ja huomattuaan vähäiset intressit naisten asioihin jätti koko jutun sikseen (Lipovskaja 4).

²¹⁵ Lipovskaja 1994.

²¹⁶ FEMINF 3-2.

Kaiken edellä kuvatun perusteella voi todeta, että INF:n osallistuminen vaaleihin jäi lopulta pääasiassa sille tasolle, että eri poliittisissa ryhmissä ehdolla olevia naisia tuettiin, ja naisten asioita pyrittiin saamaan poliittiselle agendalle.²¹⁷ On syytä huomata, että samaa teemaa edustivat myös ylipäänsä esimerkiksi forum-tapahtumat. Niiden ideahan oli ollut tukea erilaisista lähtökohdista kaikkia naisia.

Syksyn 1993 vaalikampanjan aikana ja sen jälkeen huomattiin, että naisliikkeen institutionalisoinnin pelko oli aiheuttanut kielteisiä vaikutuksia. INF-konsepti nähtiin vaalikampanjan arvioinnissa epäonnistuneena ja sen toimintatapojen katsottiin kaipaavan muutosta. Feministit olivat huomanneet, että sinänsä ymmärrettävä institutionalisoinnin välttäminen oli kääntymässä heitä itseään vastaan ja johti hajanaisuuteen ja resurssien haaskaamiseen. Tämä voisi koitua kohtalokkaaksi.²¹⁸ Vaalikampanjaa reflektoivassa seminaarissa tuotiinkin esille välttämättömyys kehittää poliittista organisaatiota ”forumin sisällä”.²¹⁹ Tämä tarkoitti käytännössä, että INF:n tulisi institutionalisoitua järjestönä, virallistaa asemansa ja muodostaa selkeät kantansa keskeisiin kysymyksiin. Tämän suuntaiset toimet aloitettiin pian vaalien jälkeen.

Miksi forumista ei ollut tullut järjestöä, joka olisi voinut osallistua vaaleihin puolueena, vaikka vain alle vuosi ennen vaaleja se oli juuri päätetty muuttaa toimivaksi yhteiskunnalliseksi järjestöksi? MSTK:n feministit katsoivat syyksi sen, että poliittisia kysymyksiä ei ehditty ja kyetty työstämään vaalikampanjan alkaessa – INF:n laajassa piirissähän oli hyvin erilaisia näkemyksiä liittyen feminismiin ja traditionaalsiin ideologioihin. On myös muistettava, että vuoden 1993 vaalit tulivat eteen yllättäen. Lienee ollut myös jo etukäteen selvää, että INF ei olisi voinut lähteä tukemaan mitään yhtä olemassa olevista puolueista, koska mikään niistä ei tuonut naisten intressejä esiin ja koska feministit halusivat pitää INF:n poliittisesti pluralistisena.²²⁰ Ilman tätä kaiken kattavaa pluralismia koko INF:ia ei olisi ollut edes löyhänä käsitteenä.

Sen lisäksi, että he eivät olleet saaneet muodostetuksi ryhmää, feministien menestystä vaaleissa yksittäisinä ehdokkainakin vaikeutti politiikan ilmapiirin ongelmallisuus. Tatjana Klimenkova joutui taistelemaan Muutos-ryhmässä saadakseen sen poliittiseen ohjelmaan lisätyksi tasa-arvoon liittyviä

²¹⁷ FEMINF 3-1. Posadskaja kuvaili INF:n jäsenten toimintaa vaaleissa todeten näiden työskennelleen kolmen tavoitteen hyväksi: sosiaalisesti vastuullinen politiikka, naiskandidaatien tukeminen, tasa-arvoisten mahdollisuuksien edistäminen. Kotškina (Posadskaja) 1994, 367–368.

²¹⁸ FEMINF 3-1. Myös Konstantinova ilmaisi, että INF:n suhteen vaarana on se, että löyhyys muuttuu ”rakenteettomuuden tyranniaksi” (Konstantinova 1996, 245).

²¹⁹ FEMINF 3-3.

²²⁰ FEMINF 3-1; Konstantinova 1996, 238.

kohtia. Ilmapiiri näiden lisäämiselle oli vastahakoinen, ja asiantuntijuudesta huolimatta Klimenkova koki itsensä vähätellyksi ja poliitikkojen kanssa keskustelemisen mahdottomaksi.²²¹ Länsimaisesta feminismistä ammentavilla tutkijoilla ongelmana oli se, että he tunsivat itsensä eristetyiksi ja ymmärtämättömyyden kuilun olevan heidän ja ”muiden” välillä. 1990-luvullahan oli alkanut vain lisääntyvässä määrin esiintyä halukkuutta palauttaa takaisin neuvostoaikaa edeltäviä arvoja ja sukupuolirooleja osana pesäeron tekemistä neuvostomenneisyyden kanssa.²²² Tämä vaikutti luultavasti myös feministien haluun toimia politiikassa tämän jälkeen.

INF:n aktiivi Konstantinova korosti vaalien epäonnistumisen syynä myös erityisesti sitä, että kandidaattien joukossa ei ollut valtaorientoituneita johtajatyyppejä.²²³ Naisliikkeelle ja erityisesti sen ideologisesta kehittämisestä vastaaville feministeille oli ominaista se, että he vierastivat hierarkiaa ja vahvaa liikettä ideologisista syistä. Jo NežDI:n perustamiskokouksessa vuonna 1990 eräät paikalla olleet naiset olivat kritisoineet feministejä liiallisesta demokraattisuudesta, ja siitä, etteivät nämä olleet ottaneet kunnollista johtavaa asemaa ja pyrkineet näin paremmin toteuttamaan tavoitteitaan.²²⁴ Ihmiset siis yhtäältä halusivat itsenäisyyttä totalitarismin jälkeen, mutta toisaalta eivät oikein osanneet toimia muilla periaatteilla kuin opituilla hierarkkisilla malleilla. Feministit luovivat tässä välissä itsekkin: he halusivat välttää hierarkiaa ja hegemonisoitumista kaikin keinoin, mutta se näytti olevan haasteellista.

Itsenäisen naisliikkeen poliittisen osallistumisen kysymykset olivat esillä seuraavienkin vaalien alla, vuonna 1995. Dubnassa järjestettiin Itsenäisen naisten forumin ja yhdysvaltalaisen League of Women Voters -järjestön toimesta konferenssi, jonka teemoina olivat taas muun muassa duuman vaalit ja naisten kouluttaminen politiikkaan osallistumisessa.²²⁵ Diskurssi oli tällä kertaa kuitenkin aiempaa selvempi: Itsenäinen naisten forum ei voisi osallistua tuleviin vaaleihin, koska se ei ollut virallisesti rekisteröitynyt, mutta feministit uskoivat edelleen, että näin saattaisi tulevaisuudessa tapahtua.²²⁶

²²¹ FEMINF 3-2.

²²² 1990-luvulla päättäjillä ja yhteiskunnallisilla vaikuttajilla oli pyrkimys tehdä selvä pesäero kaikkeen Neuvostoliittoon liittyvään. Tämä ilmeni muun muassa haluna elvyttää ja palauttaa perinteitä, jotka Neuvostoliitto oli tuhonnut. Tässä hengessä omaksuttiin jälleen väestönkin keskuudessa näkemys naisten ja miesten erilaisista ”kohtaloista”. Neuvostoliiton katsottiin kadottaneen ihmisten persoonallisuudet, ja monet kaipasivat takaisin perinteiseen tapaan esittää sukupuolet kahtena selkeästi erillisenä asiana, naiseutena ja mieheytenä (Kay 2000, 27).

²²³ Konstantinova 1996, 239.

²²⁴ Konstantinova 1995b, 15.

²²⁵ Leppänen (Posadskaja ja Konstantinova) 1995. Ks. myös Abubikirova, Klimenkova, Kotškina, Regentova 1998, 6.

²²⁶ Leppänen (Posadskaja & Konstantinova) 1995.

He eivät vieläkään ole sulkeneet pois ajatusta siitä, että heistä muodostuisi jonkinlainen kattojärjestö, josta tulisi vaikuttava poliittinen voima.

Mielenkiintoista vuoden 1995 keskustelussa on ensinnäkin se, että feministit eivät käsitelleet lainkaan INF:n osallistumista vuoden 1993 vaaleihin. INF:n ”osallistuminen” vaaleihin oli siis jossain määrin unohtunut ja muuttunut yksittäisten naisten epäonnistuneeksi vaalikokeiluksi. Toiseksi painopiste näytti siirtyneen siihen, että muiden naisten politiikkakouluttamisen lisäksi jo vallassa olevat poliitikot saataisiin houkuteltua heidän liikkeensä pariin – liikerata oli ikään kuin vaihtanut suuntaa tässä mielessä.²²⁷ Tämä saattoikin vaikuttaa käyttökelpoisimmalta tavalta toimia epäonnistuneiden vaalikokeilujen ja INF:n yhdistymisongelmien toteamisen jälkeen.

Vuoden 1993 duuman vaalien epäonnistunut yritys ja poliittista osallistumista koskevan ongelman ajankohtaisuus vielä vuoden 1995 vaalien alla todistavat, että itsenäinen naisliike saati feministinen liike eivät olleet valmiita poliittiseen toimintaan ja liikkeen politisoituminen epäonnistui. Feministit myönsivät tämän itsekkin 1990-luvun aikana. PSKK ja Lipovskaja pyrkivät kuitenkin muita enemmän suoraan poliittiseen vaikuttamiseen, vaikka se osoittautuikin hyvin haasteelliseksi.²²⁸ Lipovskaja kommentoikin vuonna 1998, että heidän yhteisössään ongelmana on ollut se, että poliittisen osallistumisen merkitystä ei ylipäättäen ymmärretä.²²⁹

Vuoden 1993 vaalit olivat yleisestikin yllättävät, sillä demokraatit ja uudistusmieliset eivät saaneetkaan odotetulla tavalla suurta kannatusta. Erilaisia uudistusmielisiä puolueita oli ollut paljon, mutta ne eivät olleet osanneet tehdä yhteistyötä. Arto Luukkanen katsoikin, että vuoden 1993 syksyn poliittisesta kriisistä alkoi uuden Venäjän toisen tasavallan aika, presidentti-instituution kausi, jolloin poliittinen hajanaisuus, kehittymättömyys ja uudistusten epäonnistuminen ajoivat Venäjää yhä syvempään poliittiseen kriisiin. Demokratian lyhyt, kiihkeä ja epäonnistunut ajanjakso näytti olevan

²²⁷ Konstantinova kertoi vuonna 1995, että monet keskeiset poliitikot ovat olleet mukana heidän seminaareissaan, ja että Irina Hakamada, joka oli juuri perustanut uuden poliittisen liikkeen, on ollut kiinnostunut heidän toiminnastaan (Leppänen (Posadskaja & Konstantinova) 1995). Samansuuntaista pyrkimystä eli vallassa olevien poliitikkojen tutustuttamista feministien toimintaan näyttää olleen myös PSKK:lla, joka toimi yhteistyössä valtakunnan politiikassa menestyneen Galina Starovoitovan kanssa (Žukova, Lipovskaja, Popova, Jukina 1996).

²²⁸ PSKK ja Lipovskaja tukivat vuoden 1995 ajan Galina Starovoitovan presidentinvaalikampanjaa. He yrittivät saada Starovoitovan tueksi laajaa naisten liikehdintää, jota ei kuitenkaan saatu syntymään. Lipovskaja näki syyksi sen, että poliittista feminististä liikettä ollut olemassakaan, ainakaan poliittisesti toimintavalmiina, ja naisliike taas oli osittain niin konservatiivinen, ettei edes hyväksynyt ideaa naispresidentistä (Lipovskaja 1997, 196–7). PSKK osallistui myös moniin poliittisen opposition järjestämiin konferensseihin Venäjällä ja ulkomailla (Lipovskaja 1), ja lisäksi harjoitti vetoomusten keräystoimintaa ja protesteja, kuten totesin PSKK:ta käsittelevässä kappaleessa. Myös Konstantinova vahvisti yleisesti liikkeen poliittisen keskeneräisyyden (Konstantinova 1994, 65).

²²⁹ Lipovskaja 1999.

ohi.²³⁰ Poliittisen kulttuurin toiveista huolimatta epäonnistunut uudistustyö ja voimakkaamman käskykulttuuriin kehittyminen vaikuttivat varmasti osaltaan siihen, etteivät naisliike tai feministinen politiikka päässeet kasvamaan varteenotettaviksi vuoden 1993 vaalien jälkeenkään. INF-idean toteuttamisen mahdollisuudet näyttivät olevan väistämättä muualla kuin politiikassa sen perinteisessä mielessä. 1990-luvun alkupuoliskolla Venäjällä poliittinen aktiivisuus vähenikin yleisesti.²³¹

Tutkimuksen kannalta tärkeä havainto on, että sinänsä yllättävästi akateemiset sukupuolentutkijat kuitenkin kokeilivat poliittista osallistumista. Feministit halusivat osallistua INF-konseptilla vaaleihin, mutta totesivat sen mahdottomaksi. Tästä seurasi, että yksittäiset feministit pyrkivät levittämään näkemystään eri poliittisissa ryhmissä. Mielenkiintoista on myös se, miten Venäjän poliittisen kontekstin epämääräisyydestä seurasi, että myöskään INF:n osallistumisessa vaaleihin ei ollut yhtenäistä ja selvää logiikkaa. Vaaleissa myös viimeistään huomattiin naisliikkeen institutionalisoitumisen tarve ja forum-konseptin hajanaisuuden ongelmat.

1990-luvun taite ja ensimmäiset vuodet vaikuttavat olleen hajanaisen mutta laajan liikehdinnän aikaa, jonka ongelmat realisoituivat kuitenkin nopeasti. Liikkeen laajuus, heterogeenisyys ja moninaiset tavoitteet alkoivat vaikuttaa toiminnan onnistumiseen ja vaikuttavuuden saavuttamiseen. Tutkijat Ljubownikow, Crotty ja Rodgers näkevät tällaisen ilmiön yleisenä Venäjällä. Nopea demokratisoituminen johti siihen, että itsenäiset perestroikan aikaan syntyneet liikkeet pirstaloituivat nopeasti yhden asian ryhmiksi, joiden oli vaikea olla yhteydessä muihin. Pirstaloituminen rajoitti yhteisten toimien onnistumista ja yhteisten intressien artikulaatiota.²³²

²³⁰ Luukkanen 299, 443–4.

²³¹ Temkina 1996, 209.

²³² Ljubownikow, Crotty, Rodgers 2013, 158–160.

4. Institutionalisoituminen vuosina 1993–1995

4.1. Itsenäisen naisten forumin informaatiokeskus käännekohtana

Venäjän demokratia, poliittinen kenttä ja kansalaisyhteiskunta eivät olleet kehittyneet toivotulla tavalla 1990-luvun alkupuolella, ja maa oli monin tavoin huonossa tilassa myös taloudellisesti. Tavoitteena ollut kansankapitalismi ei ollut toteutunut, vaan kansallisomaisuus siirtyi harvoille venäläisille uusrikkaille ja liikemiehille, ja suuri osa kansasta eli kurjuudessa.²³³ Tässä tilanteessa on selvää, että myös kansalaisjärjestöjen toimintaresurssit olivat olemattomat. Venäjän 1990-luvun puolivälillä olikin luonteenomaista kansalaisyhteiskunnan kehitystä tukevien länsimaisten toimijoiden suurimittainen saapuminen Venäjälle. Monet feministien toimet ja projektit voidaan nähdä osana länsimaisten rahoittajien suurempaa pyrkimystä saada aikaan muutoksia venäläisessä kansalaisyhteiskunnassa, naisten asemassa ja demokratian tilassa. Kansalaisyhteiskunnan kehittäminen nähtiin länsimaissa demokratian kehittämisessä tärkeämpänä kuin hallituksen ja hallinnon tukeminen. Naisten kansalaistoiminta ja järjestöt olivat erityisesti tuen kohteena.²³⁴ Läntiset rahoittajat ja toimijat uskoivat, että mahdollisuudet organisoidua kansalaisyhteiskunnassa esimerkiksi juuri naisten järjestöissä ratkaisisivat monia asioita, jotka olivat osoittautuneet ongelmallisiksi esimerkiksi taloudellisissa reformeissa. Yhteiskunnalliset ryhmät nousisivat varteenotettavaksi voimaksi ja ilmaisivat vaatimuksiaan.²³⁵ Tukea antoivat sekä eri maiden hallitukset että säätiöt.

Institutionalisoitumisen pakkoa Venäjän kansalaisyhteiskunnassa 1990-luvulla on tutkittu. Länsimaisten rahoittajien suurimittainen saapuminen Venäjälle loi tilanteen, jossa kolmannen sektorin tuli institutionalisoitua ja ammattimaistua taloudellisen selviytymisen vuoksi. Rahan saamiseen alkoivat vaikuttaa englannin kielen taito, tietokonetaidot, kulttuurien ymmärtäminen, yhteydet läntiseen kulttuuripiiriin sekä järjestäytyneisyys. Tutkimuskirjallisuudessa esitetään ilmiön seurauksina samankaltaisia seikkoja kuin ne, joita Lipovskajakin toi esille oman kokemuksensa perusteella: lännen ja sen ideaalien tuntemus tekivät juuri feministeistä luultavimmin läntisen tuen hakijoita – kontaktit tekivät rahoittajista helpommin lähestyttäviä. Rahoitushakemusten kirjoittaminen on kulttuurispesifi taito, ja feministeillä oli myös kielitaitoa. Lisäksi heidän ajattelunsa perustui läntisiin ideoihin.²³⁶ Lipovskajan mielestä tämä kehitys alkoi näkyä naisliikkeessä ja heidän pienessä feministisessä

²³³ Luukkanen 2009, 440–441.

²³⁴ Richter 2002, 31. Richterin mukaan syyt olivat muun muassa, että rahoittajat näkivät naisten kärsineen suhteettoman paljon siirtymisvaiheessa, ja lisäksi naiset olivat aktiivisimpia kolmannen sektorin toiminnassa.

²³⁵ Hemment 2014, 131.

²³⁶ Lipovskaja 1997, 191, Richter 2002, 34.

piirissä erityisesti, koska heillä feministeinä oli paremmat edellytykset tuollaiseen.²³⁷ Tutkimuskirjallisuudessa on todettu tämän olleen yleinen ilmiö Venäjän kansalaisyhteiskuntakehityksessä. Koulutettu eliitti oppi nopeasti ulkomaalaisen rahan saamisen taidon, ja lahjoittajat tukivat samoja järjestöjä yhä uudelleen, mikä esti muiden järjestöjen kehittymisen.²³⁸

Itsenäisen naisten forumin informaatiokeskuksen (INFIK) perustaminen oli yksi länsimaisen institutionalisoitumisavun seurauksista, ja se vaikutti voimakkaasti feministien ja itsenäisen naisliikkeen toimintaan. Haasteellisimpia kohtia tutkimuksessani on ollut sen aseman ja luonteen hahmottaminen. Selostan ensin INFIK:n muodostamisen taustaa ja motiiveja, jonka jälkeen kerron sen asemasta ja toiminnasta. Rajaan tarkastelun INFIK:n synty- ja muodostumisvaiheeseen. Tutkimuskirjallisuudessa INFIK sekä sen asema ja perustaminen on käsitelty osin ristiriitaisesti, jopa virheellisesti.²³⁹

Naisliikkeen yhdistäminen ei ollut onnistunut. Valtio oli vuosikymmenien ajan kontrolloinut järjestäytymistä, ja nyt naiset olivat Posadskajan mielestä kehittäneet voimakkaan vastarinnan sellaiselle.²⁴⁰ Posadskaja näki institutionalisoitumisen välttämättömänä ja jopa väitti toisen forum-tapahtuman jälkeen, että siellä oli tehty päätös INF:n muodostamisesta.²⁴¹ Hänen mielestään tapahtuma oli osoittanut, että järjestöt olisivat olleet valmiita perustamaan yhteistä organisaatiota eivätkä suhtautuneet siihen pelokkaasti.²⁴² Näyttäisi siltä, että hän näin pyrki legitimoimaan kehityksen seuraavia askeleita – INFIK:n perustamista.

INFIK:n syntyminen edustaa jonkinlaista taitekohtaa feministien piirin ja itsenäisen naisliikkeen kehityksessä. Se perustettiin, koska laaja ja epämääräinen yhteisö tarvitsi infrastruktuurista tukea – tahon, joka järjestäisi ja koordinoisi yhteisiä tapahtumia ja muodostaisi näin yhteistä strategiaa.²⁴³ Verkosto tai löyhä yhteisö ei enää riittänyt 1990-luvun puolivälin lähestyessä. Verkoston sisälle pe-

²³⁷ Lipovskaja 1997, 186–187 ja 191.

²³⁸ Ljubownikow, Crotty, Rodgers 2013, 158–160. Myös Hemment toteaa, että suurimmalla osalla venäläisistä naisten järjestöistä ei ollut kontakteja lahjoittajajärjestöihin (Hement 2014, 140).

²³⁹ Esimerkiksi Rotkirch antaa hyvin vajavaista ja sitä myötä virheellistä tietoa INFIK:n perustajista (Rotkirch 2001, 287). Henderson ja Rotkirch (Henderson & Rotkirch 2001, 264) puhuvat INFIK:n 40:stä jäsenjärjestöstä, vaikka INFIK ei edes ollut kattojärjestö toisin kuin ANŽO, joka perustettiin INFIK:n toimesta. Tämä sekavuus johtunee organisaatioiden päällekkäisyyksistä ja häilyvistä rajoista.

²⁴⁰ Posadskaja 1994c, 12.

²⁴¹ Kotškina (Posadskaja) 1994, 366.

²⁴² Posadskaja-Vanderbeck 1997, 378.

²⁴³ VESTNIK 1997.

rustettiin nyt ammattimainen ja feministien hallitsema keskus, joka oli samaan aikaan liikkeen viralliset kasvot. Oli nähty, että jonkun olisi johdettava hajanaista toimintaa, ja tämä tehtävä tulisi tietysti sille piirille, joka oli jo aikaisemminkin johtanut kaikkea epävirallisesti.

Kuten edellä jo mainitsin, toisen forum-tapahtuman jälkeen pidettiin Moskovon sukupuolentutkimuksen keskuksessa kokous, jossa käsiteltiin kysymystä INF:n muuttamisesta pysyväksi kattojärjestöksi.²⁴⁴ Tuloksena oli kuitenkin järjestön sijaan uuden informaatiokeskuksen, INFIK:n perustaminen alle vuoden kuluttua kokouksesta. Ehkä tällaiseen ratkaisuun päädyttiin, koska vuoden 1993 vaalien yhteydessä oli todettu, että INF voisi kyllä jatkaa toimintaansa organisatorisesti löyhänä, mutta että jonkinlainen institutionalisoituminen oli välttämätöntä. Lopputuloksena oli joka tapauksessa kesällä 1994 Ford Foundationin rahoitus INFIK:lle ja sen ensimmäiselle projektille, jonka nimi oli ”naisliikkeen institutionalisoitumisen tukeminen Venäjällä.”²⁴⁵

Informaatiokeskus vaikuttaa ikään kuin sulautuneen Itsenäisen naisten forumin kattojärjestön konseptiin. INFIK ei ollut kattojärjestö, vaan muutaman feministisen järjestön perustama koordinaatiokeskus, jonka johtajat, työntekijät ja tukijat olivat pitkälti samaa ryhmää, joka oli koordinoinut myös forum-tapahtumia sekä Moskovon sukupuolentutkimuksen keskusta. Koko tämä liikehdintä oli pienen feministisen ryhmän käsissä. Pidän tätä tärkeänä tutkimustuloksena. Tämä joukko oli kuitenkin institutionaalisesti vahvin itsenäisen naisliikkeen ryhmistä, ja MSTK oli ehdottomasti tämän kehityksen polttopisteessä.²⁴⁶

INFIK näki Itsenäisen naisten forumin verkostona ja yhteisönä naisten järjestöille ja ryhmille. Sen keskipisteenä sekä infrastruktuuria ja mekanismeja luovana toimijana INFIK näki itsensä.²⁴⁷ INFIK korosti lainsäädännöllistä ja yhteiskunnallista asiantuntijuuttaan. Se piti toimintakenttänään asiantuntijatyötä, erilaisen tiedon analyysia sekä konsultaatiota naisjärjestöille, valtiovallalle, tutkijoille ja toimittajille. INFIK:n ohjelmassa oli myös naisten oikeuksien suojeleminen sekä koulutus- ja valistustyö.²⁴⁸ Näyttää siis siltä, että se hahmotti asemansa samalla tavalla kuin MSTK. Se sijaitsi osittain

²⁴⁴ 2. forum-tapahtuman materiaalit.

²⁴⁵ INFIK.

²⁴⁶ Occasional newsletter 1994, 1.

²⁴⁷ Božkova (tuntematon vuosi); VESTNIK 1997.

²⁴⁸ INFIK.

naisliikkeen ulkopuolella, ikään kuin välittäjäasemassa, liikkeen ja muun yhteiskunnan välissä. INFIK:ssa työskenteli naisia monista aiemmin mainitsemistani feministisistä järjestöistä.²⁴⁹ Sen johtajaksi tuli järjestöjen ulkopuolelta Jelizaveta Božkova – toisen forum-tapahtuman organisointikomitean jäsen.

INFIK:n perustaminen kytkeytyy samaan järjestäytymispyrkimykseen, joka oli synnyttänyt aiemmin käsittelemäni verkostot ja esimerkiksi ADL:n. Sekä ADL että INFIK näkivät taustallaan olevan vuoden 1991 forum-tapahtumasta alkaneen informaationkeräyshankkeen ja sen kehittämisen.²⁵⁰ Tätä informaatiotyötä jatkettiin ammattimaisemmin projektirahoituksen tuella ADL:n ja INFIK:n muodoissa. Se, että niillä oli pitkälti samankaltaiset tehtävät ja olivat olemassa samaan aikaan, kertoo organisatorisesta epämääräisyydestä ja toimijoiden pienestä piiristä. Molempien taustalla oli MSTK, ja sieltä lähtöisin olevia henkilöitä toimi molemmissa. Näiden kautta kontrolloitiin keskitetysti informaationvälitystä ja resursseja. Sen sijaan ensimmäisessä forum-tapahtumassa yhteisesti perustetun ŽiSet-informaatioverkoston alkuperäinen idea oli ollut löyhässä ja horisontaalisessa tiedonvälitysverkostossa.

Pietarissa vastaavan koordinaatiokeskuksen tai -verkoston muodostaminen ei onnistunut, vaikka sen tarpeesta puhuttiin ja sen perustaminen päätettiin. Lipovskajan mukaan syynä oli se, että sen tyyppisestä toiminnasta ei ollut kenelläkään kokemusta. Myös yhteisten intressien ja aikaresurssien puuttuminen olivat hänen mukaansa vaikuttamassa hankkeen kariutumiseen.²⁵¹ Vaikuttaa siltä, että omalähtöinen ruohonjuuritason toiminta tuli tiensä päähän silloin, kun jotain koordinoitumpaa yhteistoimintaa olisi pitänyt järjestää, kuten Pietarin tapauksessa näkyy. Pietarissa myös resurssit olivat vähäisemmät kuin Moskovassa. Lipovskajan mielestä moskovalainen koulutettu feministiväki sai rahoituksen, koska he olivat onnistuneet luomaan tarpeelliset kontaktit. Pietari oli jäänyt kaupunkinakin huonompien kontaktimahdollisuuksien piiriin.²⁵²

Pekingissä järjestettiin syyskuussa 1995 YK:n neljäs naisten maailmankonferenssi ja sen yhteydessä järjestettiin NGO-foorumi naisten kolmannen sektorin järjestöille. Feministien piiri oli keskiössä Venäjän naisten valmistautumisessa konferenssiin ja myös toiminnassa itse konferenssissa.²⁵³

²⁴⁹ INFIK:ssa oli mukana henkilöitä muun muassa MSTK:sta ja ADL:stä.

²⁵⁰ VESTNIK 1997.

²⁵¹ Lipovskaja 3.

²⁵² Lipovskaja 3.

²⁵³ Pekingin konferenssin yhteydessä järjestetyssä kolmannen sektorin forumissa INFIK järjesti työpajan väkivaltaan liittyen (VESTNIK 1997) ja MSTK keskustelutilaisuuden entisten Neuvostoliiton maiden sukupuolentutkijoille (Beijing digest 1995; Maluževa 1996, 277–278).

MSTK:lle, ADL:lle ja INFIK:lle tämä konferenssi oli merkittävin yksittäinen tapahtuma siihen mennessä, ja sen valmisteluihin käytettiin paljon aikaa vuosina 1994–1995.²⁵⁴ Feministien agendalla Pekingin konferenssiin olivat kansainvälinen politiikka ja sopimukset, verkostoituminen sekä muutokset yhteiskunnan makrotasolla. Tämä oli perin korkealentoista ruohonjuuritasolta katsottuna.

Pekingin konferenssin tapahtumat ja seuraukset eivät varsinaisesti kuulu tutkimukseeni, mutta on aiheellista todeta, että MSTK:n ja sen lähijärjestöjen dominanssi myös konferenssiin liittyen kertoo näiden asemasta naisliikkeessä.²⁵⁵ Pekingin konferenssin valmistelussa eniten päätösvaltaa saivat luonnollisesti ne, joilla oli resursseja, taitoa ja institutionaalinen asema. MSTK, ADL ja INFIK yhdistivät taloudelliset, organisatoriset ja intellektuaaliset resurssinsa ja järjestivät valmistelevan seminaarisarjan, joka kytkettiin koko Itsenäiseen naisten forumiin nimellä ”Itsenäinen naisten forum: strategiat ennen ja jälkeen Pekingin”.²⁵⁶

MSTK:n roolina oli Pekingiinkin liittyen johtaa Venäjän naisliikettä.²⁵⁷ Samalla tavalla Pietarissa Lipovskajan keskus koordinoi Pekingin konferenssiin valmistautumista ja järjesti seminaarin kaupunkinsa naisten järjestöille konferenssiin liittyen.²⁵⁸ Lipovskajan mielestä MSTK:n pyrkimyksiin koordinoida Pekingiin valmistautumista kytkeytyi Pekingiin liittyvän rahoituksen kontrollointipyrkimys, joka hänen mielestään näytti MSTK:n todellisen solidaarisuuden puutteen johtajaroolinsa takaa.²⁵⁹

Pekingin konferenssiin liittyvän moskovalaisten järjestämän seminaarisarjan viimeisessä osassa itse konferenssin jälkeen joulukuussa 1995 perustettiin myös yleisvenäläinen naisten kattojärjestö ANŽO²⁶⁰. Tämän kattojärjestön toiminnan jätän tutkimukseni ulkopuolelle, mutta on ilmiselvää, mitkä tahot sen perustamisesta vastasivat, vaikka seminaareissa olikin paikalla ihmisiä yhteensä 29 järjestöstä.²⁶¹ Seminaarisarjanhan järjestivät MSTK, ADL ja INFIK. ANŽO:n perustamista voikin käsitellä osana samaa järjestöjen kokonaisuutta. Sen tausta hahmotettiin samalla lailla kuin mainittujen

²⁵⁴ MSTK 1995, 57; Posadskaja-Vanderbeck 1997, 379; Božkova 1998; Klimenkova 1995a.

²⁵⁵ Ks. seminaariin valmistautumisesta Kotškina 1995a, 50, MSTK 1995, 57–73. MSTK osallistui mm. kansallisen raportin tekemiseen konferenssista (MSTK 1995, 57). MSTK oli jo aiemmin osallistunut kansainvälisten organisaatioiden toimintaan muun muassa Euroopan ihmisoikeusneuvostossa ja YK:ssa (Posadskaja 1995, 29; MSTK2).

²⁵⁶ Božkova (tuntematon vuosi); Klimenkova 1995a, 28.

²⁵⁷ Klimenkova 1995a, 28.

²⁵⁸ Zabadykina 1996, 2–13; Hodyreva 1994, 179–182. PSKK tarjosi informaatiota Venäjän Pekingiä varten tehdyn raportin sisällöstä kaupungin naisten järjestöille.

²⁵⁹ Lipovskaja 3. Ulkomaalaiset toimijat rahoittivat Pekingin konferenssiin liittyvää toimintaa suurissa määrin, esim. Ford Foundation, joka antoi rahaa muun muassa Moskovan valmistelevaa seminaaria varten. Ks. esim. Hemment 2014, 139.

²⁶⁰ Lyhenne venäjänkielisestä nimestä *Assotsiatsija nezavisimyh ženskih objdineni* eli Itsenäisten naisten järjestöjen assosiaatio.

²⁶¹ Božkova (tuntematon vuosi).

muidenkin organisaatioiden historia – Itsenäisen naisten forumin konseptin, forum-tapahtumien ja niissä muodostuneen verkoston kautta.²⁶² INFIK:n johtaja Jelizaveta Božkova oli myös ANŽO:n koordinaattori.²⁶³ ANŽO:n organisatorinen identiteetti sekoittui selvästi edellä mainittuihin ja muihin järjestöihin.²⁶⁴

Oliko ANŽO perustettu korvaamaan hahmoltaan epämääräisen INF:n, Itsenäisen naisten forumin? Vaikuttaa siltä, että ANŽO:sta tuli lopulta oikea ”kattojärjestö”, jonka toimeenpaneva ja koordinoiva osa oli INFIK. ANŽO:n näkemys omasta asemastaan on mielenkiintoinen. Sen muodollinen luonnehan poikkesi esimerkiksi informaatiokeskus INFIK:sta: ANŽO oli virallinen kattojärjestö. Julkilausutut toiminnan tavoitteet kuitenkin vaikuttavat samantlaisilta kuin muillakin toimijoilla: informaationvälitystä, tutkimusta, koulutusta, julkaisutoimintaa ja asiantuntijapalveluita.²⁶⁵ Vaikka se oli yleisvaltakunnallinen itsenäisten naisten järjestöjen assosiaatio, sekin muiden feminististen järjestöjen tapaan katsoi olevansa nimenomaan sukupuolentutkimuksen, koulutuksen sekä informaation välittämisen näkökulmasta merkityksellinen verrattuna muihin organisaatioihin.²⁶⁶ Se näki siis toimintansa profiiliin eriytyneempänä ja selkeämpänä kuin alkuperäinen yleinen naisjärjestöjen verkosto INF.²⁶⁷

ANŽO ei vaikuttanut menestystarinalta. Koko Venäjän ja myös joitain Itä-Euroopan maita kattavaksi naisten kattojärjestöksi siinä on melko vähän jäseniä, vuonna 1998 36 järjestöä, joista 33 venäläisiä.²⁶⁸ Siihen eivät myöskään kuuluneet kaikki 1990-luvun alun feministiset järjestöt, jotka olivat mukana forum-tapahtumissa ja feministisessä toiminnassa, kuten Lipovskajan Pietarin sukupuolikysymysten keskus ja Falta.

1990-luvun puoliväliä kohden feministien väliset ristiriidat, jotka jollain tasolla olivat olemassa jo aivan naisliikkeen alusta alkaen, vaikuttivat korostuvan. Tähän liittyivät olennaisesti läntinen rahoitus ja mahdollisuudet, joita se tarjosi. Olga Lipovskaja on käyttänyt termiä ”nomenklatuurfeministi” kuvatessaan Venäjän feministisen liikehdinnän ja naisliikkeen kehitystä. Haastattelussani hän

²⁶² ANŽO.

²⁶³ Božkova ilmaisee INFIK:n myös ”aloittaneen ANŽO:n muodostamisen”. Ks. Božkova 1998.

²⁶⁴ Päällekkäisyydestä kertoo esimerkiksi, että INFIK:n lehti ”*VESTNIK*” ja Muutos-ryhmän lehti ”*Preobraženie*” luettelaa sen säännöllisiksi julkaisuiksi Moskovassa. INFIK julkaisi myös ANŽO:sta ja sen jäsenjärjestöistä kertovan teoksen *Sami o Sebe*. Ks. lisää ANŽO.

²⁶⁵ ANŽO; Božkova (tuntematon vuosi). ANŽO:n toiminnan tukijoita olivat Britannian suurlähetystö ja Ford Foundation (ANŽO).

²⁶⁶ ANŽO.

²⁶⁷ INF:n toiminnassa mukana olleet näyttävät pitäneen sekä INF:ia että ANŽO:a kattojärjestöinä Venäjän naisten unionin ohella (Abubikirova, Klimenkova, Kotškina, Regentova 1998, 16), vaikka INF ei ollut edes virallisesti olemassa. INF edusti ehkä osalle feministeistä jotain alkuperäisempää kuin ANŽO.

²⁶⁸ ANŽO.

mainitsi termiin liittyen myös henkilöitä. Hänen kritiikkinsä kohde on äsken käsitelty ryhmittymä – Moskovan sukupuolentutkimuksen keskus, INFIK ja näiden lähipiiri.²⁶⁹

Mitä Lipovskaja tarkoittaa ”nomenklatuurafeminismillä”? Kuten edellisessä luvussa selvitin, pienellä feministisellä liikehdinnällä oli alusta alkaen ollut sisäisiä eroavaisuuksia toiminnan tyyli- ja agendassa ja myös ideologisissa määrittelyissä. Moskovan piirissä feministisen toiminnan painopiste vaikutti INFIK:n perustamisen myötä siirtyneen entistäkin kauemmas ruohonjuuritasosta ja poliittisesta aktivismista. INFIK:n johtaja Božkova ei ollut ”feministinen aktivisti”, eikä hän ollut mukana liikkeen poliittisessa alkuvaiheessa. Lisäksi INFIK:n toiminnassa eivät olleet mukana ensimmäisen forum-tapahtuman yksi pääjärjestäjä, Falta, Pietarin sukupuolikysymysten keskus eikä myöskään MSTK:n poliittisesti aktiivisin henkilö Anastasia Posadskaja.²⁷⁰ Lipovskajan kokemukset vahvistavat tätä huomiota. Hänen mukaansa feministit jakautuivat pragmaattikkoihin ja idealisteihin, ja pragmaattikoilla oli suurempi mahdollisuus selvittää taloudellisesti. Nämä eivät olleet niinkään kiinnostuneita feministisestä ideologiasta, ideaaleista ja naisten asioista, vaan ymmärsivät resurssien ja informaation arvon ja alkoivat kontrolloida niitä ja liikkeen toimintaa rahoituksen avulla. Lipovskaja selvästikin itse edusti idealistista toimijaa ja hän sanoikin kokeneensa ihanteiden arvon heikkenemisen naisliikkeessä. Tämä oli Lipovskajan tarkoittamaa ”nomenklatuurafeminismia”. Naisliikkeessä informaatiota oli alettu monopolisoida ja liikkeen itsenäisyys oli alkanut heikentyä.²⁷¹

Lipovskajan mukaan INFIK:n henkilöt olivat ”kieroja, pragmaattisia ja klinisiä nomenklatuurafeministejä” sekä heidän ystäviään ja sukulaisiaan. Lipovskajan mielestä samat ”nomenklatuurafeministit” pyrkivät käyttämään Itsenäisen naisten forumin nimeä varojen hankintaan lännestä.²⁷² Lipovskajan väite tukee omaa havaintoani siitä, että informaatiokeskus INFIK sai INF:n ideaa hyväksi käyttäen rahaa lännestä naisliikkeen kehittämiseen ja johtamiseen. Lipovskajan mielestä INFIK järjesti kalliita ja melko hyödyttömiä tapahtumia, joista sen toimijat hyötyivät itse rahallisesti.²⁷³ Lipovskaja syytti MSTK:n ja INFIK:n työntekijöitä myös suoranaisestä korruptiosta esittämättä tälle kuitenkaan

²⁶⁹ Lipovskaja 3. Hän mainitsee kriittisessä hengessä muun muassa INFIK:n ja MSTK:n merkittäviä toimijoita, kuten Božkovan ja Posadskajan. ”Nomenklatuura”-termillä viitattiin Neuvostoliiton aikana puolueen johtoportaaseen ja heidän lähipiiriin.

²⁷⁰ Posadskaja muutti Yhdysvaltoihin avioliittonsa perässä, mutta jäi vielä osittain mukaan MSTK:n toimintaan.

²⁷¹ Lipovskaja 1997, 191–192; Lipovskaja 2; Lipovskaja 1999.

²⁷² Lipovskaja 3.

²⁷³ Lipovskaja 3.

selviä perusteluita.²⁷⁴ Kieltämättä Moskovan feministien organisaatioiden keskinäiset suhteet, päällekkäisyydet ja moninaiset rahoituskanavat voivat herättää kysymyksiä.

On selvää, että INFIK ei edes pyrkinyt yhdistämään naisliikettä tai olemaan horisontaalinen ruohonjuuritason toimija. Myös Lipovskaja sanoo, että hierarkiat syntyivät edellä kuvatun kehityskulun myötä, että tällä oli vaikutusta laajempaan liikkeeseen, ja liikettä alettiin kytkeä virallisiin struktuureihin.²⁷⁵ Tällä oli tosin Lipovskajan mielestä myös joitain positiivisia vaikutuksia: enemmän naisia kokoontui seminaareihin ja aktiviteetteihin, joita järjestettiin nyt paremmilla resursseilla, ja enemmän informaatiota levisi.²⁷⁶ Strukturoidummalla toiminnalla olikin luultavasti paremmat edellytykset tällaiseen. On eri kysymys, onnistuiko tämäkään toiminta lopulta muuttamaan mitään olennaista. Venäjän kansalaisyhteiskuntakehityksen yleinen ominaispiirre on ollut se, että länsimaista eniten rahoitusta saaneiden järjestöjen toiminta ei ollut sellaista, jolle todella olisi ollut olemassa sopivia kanavia saati tilausta laajemman yleisön parissa Venäjällä. Kansalaisyhteiskuntamalli tuotiin ikään kuin sopimattomana suorana kopiona lännestä.²⁷⁷

INFIK perustettiin läntiseen rahoituksen pohjalta. Länsimaiden osallisuus kasvoi siten MSTK:n laajenemisen ja INFIK:n syntymisen myötä 1990-luvun puoliväliin tultaessa.²⁷⁸ Lipovskajan mielestä länsimaisella rahoituksella oli jossain määrin negatiivinen vaikutus heidän liikkeeseensä, ja se loi projektiorientoituneisuutta.²⁷⁹ Pietarissa Lipovskajan keskus oli toisaalta vakaimmin lännestä rahoitettu naisjärjestö.²⁸⁰ Näyttäisi siltä, että Lipovskajan mielestä länsimainen rahoitus ei itsessään ollut ongelma, vaan se, miten sitä käytettiin ja millä motiiveilla. Hänen mukaansa heidän keskustaan rahoit-

²⁷⁴ Lipovskaja 3. Hän sanoo myös, että liikkeessä ei ollut riittävästi ymmärrystä toiminnan laillisuusnäkökulmista (Lipovskaja 1999). Lisäksi Lipovskaja liittää epämääräisin sanakääntein raha- ja korruptiokysymyksen Posadskajan avioliittoon Yhdysvaltalaisen Vanderbeckin kanssa (Lipovskaja 3).

²⁷⁵ Lipovskaja 1997, 191–192; Lipovskaja 1999.

²⁷⁶ Lipovskaja 1997, 191–192.

²⁷⁷ Ljubownikow, Crotty, Rodgers 2013, 158–160.

²⁷⁸ Myös ADL perustettiin kokonaan läntisellä rahalla. Ks. näistä esim. Božkova 1998; Hotkina 1995, 54.

Richter on tutkinut länsimaisten säätiöiden rahoitusta venäläiselle kansalaisyhteiskunnalle 1990-luvun puolivälin jälkeen: suurin osa naisjärjestöille tarkoitetusta rahasta meni vuosina 1995–1997 institutionalisoituneimmille feministisille järjestöille. Suurimmilta rahoittajilta yli puolet naisten järjestöille tarkoitetusta rahasta meni MSTK:lle, INFIK:lle ja laajalle naisjärjestöjen rahoitusyhteisliittymälle (Consortium) (Richter 2002, 36). Richterin tutkimustulokset vahvistavat huomiotani kehityksen suunnasta jo 1990-luvun alkupuolella. Valta oli keskittynyt MSTK:lle ja INFIK:lle ja näiden lähellä toimiville järjestöille ja tutkijoille.

²⁷⁹ Lipovskaja 2.

²⁸⁰ Kuten mainitsin aiemmin, myös Lipovskajaa ja hänen keskustaan kritisoitiin joidenkin naisten ja naisten järjestöjen toimesta saksalaisen rahoituksen vuoksi, vaikka hän itse ei tätä rahoituskritiikkiä olekaan tuonut esiin koskaan.

tanut taho antoi sen toimia täysin itsenäisesti. Oli myös selvää, että järjestöt eivät saaneet varteen-
otettavasti rahoitusta mistään muualtakaan, jolloin läntisen rahoituksen karttaminen olisi ollut epä-
tarkoituksenmukaista. Venäjän hallitus tai kaupallinen sektori eivät tukeneet kansalaisjärjestöjä.²⁸¹

Kuten olen edellä todennut, feministien toiminnan sisältö oli esimerkiksi MSTK:ssa suurissa määrin
samanlainen jo ennen läntisen rahoituksen suurimittaista alkamista. MSTK teki alkuaikoinaan lähin-
nähän tutkimusta ja valtiovallan asiantuntijakonsultaatiota, ja toiminta ruohonjuuritason kanssa oli
vähäistä. Myöskään Pietarin keskuksen toiminnan sisältöön länsimainen rahoitus ei näytä vaikutta-
neen.

Vaikka feministit uskoivat Itsenäisen naisten forumin ideaan vielä 1990-luvun puolivälin tienoilla,
tämän muodostaminen oli osoittautunut haasteelliseksi, ja lopulta ”nomenklatuura” loi INFIK:n.
Tälle on hahmotettavissa kaksi motiivia: Liian laajan ja hajanaisen liikkeen koordinointi jonkinlaiseen
konsensukseen ei ollut onnistunut, ja toisaalta rahoituksen saamista varten feministien piti kehittää
konkreettisempi toiminnan muoto, jolle sitä oli mahdollista hakea. Tämän kehityksen tuloksena
tietty ryhmä, jolla oli resurssit, pääsi kontrolloimaan liikettä. INFIK:n perustaminen näytti jakavan
feministit niihin, jotka olivat siinä mukana ja niihin, jotka olivat jääneet ulkopuolelle. Lipovskajan ja
PSKK:n lisäksi toinen tästä toiminnan piiristä täysin ulkopuolelle jättäytynyt alkuperäiseen feminis-
tiseen ryhmään kuulunut järjestö oli Falta. Näillä järjestöillä oli erilainen näkökulma naisliikkeen ke-
hittämiseen ja feminismiin toteuttamiseen.

Edellä kuvatun 1990-luvun alun kehityksen taustalla on yleisempi kansalaisyhteiskuntakehitykseen
liittyvä ilmiö. Perestroikasta alkaneen liikehdinnän voima alkoi hälvetä Neuvostoliiton hajoamisen
jälkeen. Weigle kutsuu tätä demobilisaation vaiheeksi. Siihen vaikuttivat ongelmien ja olosuhteiden
totaalinen muuttuminen, taloudellinen ahdinko sekä huonot lailliset olot – koko Venäjän valtiokin
oli vasta muotoutumassa. Itsenäisten ryhmien oli mahdotonta vaikuttaa juuri mihinkään tässä tilan-
teessa. Tästä seuraava vaihe oli institutionalisoituminen, jolloin vuoden 1993 lopussa säädetty pe-
rustuslaki takasi kansalaisoikeudet ja identifioi Venäjän ”yhteiskunnalliseksi valtioksi”. Vuonna 1995
astuivat voimaan myös neljä lakia, jotka olivat tärkeitä itsenäiselle kansalaistoiminnalle, ja ne muo-
dostivat toiminnan laillisen perustan. Ominaista tälle aikakaudelle oli Weiglen mukaan se, että akti-
vistit kokivat erityistä tarvetta verkostoitumiseen ja vaikuttavuuden sekä näkyvyyden luomiseen.²⁸²

²⁸¹ Lipovskaja 2; Lipovskaja 1999.

²⁸² Weigle 2002, 118–123.

4.2. Naisliikkeen koordinoinnin ongelmat

Lipovskajan mielestä feminististen järjestöjen rooli naisten aktiviteettien koordinoinnissa oli problemaattinen.²⁸³ Nämä haasteethan tulivat esille myös edellä. Perusongelmana itsenäisessä naisliikkeessä oli hajanaisuus. Yhtäältä kyseessä oli naisliikkeen yleinen heterogeenisyys, toisaalta taas feministien ja muun itsenäisen naisliikkeen välinen erilaisuus suhteessa kysymyksiin feminismistä, länsimaisuudesta, koulutuksen tasosta ja Neuvostoliiton perimästä.

Venäläisten naisjärjestöjen ongelmaa samastumisessa länsimaihin suuntautuneisiin feministeihin on käsitelty tutkimuskirjallisuudessa. On todettu, että feministit olivat erilaisia kuin suurin osa muuta itsenäistä naisliikettä, ja monien naisten oli vaikea lähestyä heidän näkökulmastaan radikaaleja MSTK:ta ja muita feministisiä toimijoita. Vaikka Pietarin sukupuolikysymysten keskus onnistui saamaan toimintansa piiriin hyvinkin monenlaisia naisten järjestöjä, sitäkin kritisoitiin naisliikkeen keskuudessa. Kumpakin arvosteltiin Venäjällä feminismiin kohdistuneen epäilyn lisäksi liiallisesta länsiorientoituneisuudesta ja ulkomaalaisesta rahoituksesta. MSTK erityisesti oli vielä epäilyttävämpi ruohonjuuritason naistoimijoille sen voimakkaan akateemisuuden vuoksi.²⁸⁴

Feministien voimakkaasti korostettu pyrkimyksenä oli edellä kuvatusta ongelmallisuudesta huolimatta toimia aktiivisesti naisliikkeen parissa tätä vahvistaen. Merkittävimpiä ongelmia feministien toiminnalle sekä ristiriitoja heidän itsensä välille aiheuttivat naisliikkeen koordinoinnin toimintatavat ja tämän motiivit. Käsittelen näitä ongelmia ja ristiriitoja seuraavaksi. Keskeinen kysymys näyttää alusta alkaen olleen Itsenäisen naisten forumin luonne. Siihenhän kulminoitui erityisesti moskova-laisten feministien toiminta itsenäisessä naisliikkeessä. Mikä Itsenäinen naisten forum todella lopulta oli?

INF:n luonnetta koskevan kysymyksen käsittely on jäänyt ristiriitaiseksi ja osin ylimalkaiseksi tutkimuskirjallisuudessa, joka käsittelee naisten organisoitumista Venäjällä. Kay²⁸⁵ ja Sperling²⁸⁶ tarkastelevat INF:ia ja Venäjän naisten unionia toistensa vastakohtina, kahtena kattojärjestönä, jotka edustivat eri linjoja suhteessa valtioon ja valtaan, ja katsovat naisten järjestöjen ikään kuin valinneen

²⁸³ Lipovskaja 1997, 191.

²⁸⁴ Ks. laajasti aiheesta esim. Kay 2000, 79–183. Kayn mukaan nämä saatettiin nähdä ”länsimaalaistuneina naisina, joilla ei ole mitään parempaa tekemistä” (Kay 2000, 180). Ks. myös esim. Racioppi & O’Sullivan See 1997, 148; Caiazza 2002, 82. PSKK:n kohdistuvasta epäilystä ks. esim. Berthusen Gottlick 2001, 320.

²⁸⁵ Kay 2000.

²⁸⁶ Sperling 1999.

niiden välillä. Sen sijaan Racioppi ja O’Sullivan See²⁸⁷ sekä Caiazza²⁸⁸ käsittelivät INF:n sijasta Moskovan sukupuolentutkimuksen keskusta ”vastakappaleena” Venäjän naisten unionille – ikään kuin kahtena naisliikkeiden johtohahmona tässäkin tapauksessa. On tietysti totta, että MSTK oli merkittävä institutionaalinen feministinen toimija itsenäisessä naisliikkeessä, kun taas INF ei koskaan rekisteröitynyt järjestöksi, ja sen luonteesta ja toiminnasta käytiin naisliikkeen järjestäytymisen aikana keskustelua, kuten toin esiin edellisessä luvussa.²⁸⁹ MSTK ja sen lähipiiri viestittivät usein INF:n olleen toimijana sellaisissa tilanteissa, joissa ne todellisuudessa itse olivat olleet toimijoina. MSTK näkikin itsensä itsenäisen naisliikkeen järjestäytymisen keskipisteessä.²⁹⁰ MSTK:n identiteetti tuntuu menneen päällekkäin Itsenäisen naisten forumin identiteetin kanssa, ja ne näyttävät olleen suurelta osin sama asia.²⁹¹

Eikö forum-tapahtumissa perustettu verkostokaan sitten toiminut itsenäisesti ja laajapohjaisesti MSTK:sta riippumatta? Olga Lipovskaja on katsonut, että se ei koskaan realisoitunut varsinaisena toimintana.²⁹² Tämä ensimmäisessä forum-tapahtumassa ŽiSet-nimellä perustettu verkosto toimi lähinnä vain MSTK:n työkaluna, kuten edellisessä luvussa osoitin. Se strukturoitiin osaksi MSTK:n alaisuudessa syntynyttä informaatioprojekti ADL:ää, koska tällä oli resurssit verkoston ylläpitoon.²⁹³

Itsenäistä naisten forumia järjestönä ei koskaan todella perustettu, eikä keskusteluja aiheesta enää käyty. Feministien, erityisesti moskovalaisten feministien diskurssissa INF ja ”sen jäsenet” olivat kuitenkin läsnä. Heidän puheessaan 1990-luvun alkupuolen ajan INF-konsepti joko aktuaalisesti oli järjestö, yhteisö tai verkosto tai ainakin tulisi pian olemaan jokin näistä.²⁹⁴ Tosin samalla organisatoristen kysymysten keskeneräisyys myönnettiin.²⁹⁵

Molemmissa forum-tapahtumissa aktiivina olleen Olga Lipovskajan mukaan INF oli yhteisönä ja kattojärjestönä lähinnä ”vahanukke”, eikä tehnyt todellisuudessa mitään. INF oli Lipovskajan mukaan

²⁸⁷ Racioppi & O’Sullivan See 1997. He puhuvat kyllä INF:stä, mutta MSTK:sta nimenomaan kontrapunktina Neuvostonaisten komitealle ja siitä muodostuneelle Venäjän naisten Unionille.

²⁸⁸ Caiazza 2002.

²⁸⁹ Tästä huolimatta INF:sta puhutaan tutkimuskirjallisuudessa järjestönä. Myös esimerkiksi Marsh sanoo INF:sta, että ”se on nyt noussut kahdesta konferenssista avoimeksi, julkiseksi naisten organisaatioksi” (Marsh 1996a, 292).

²⁹⁰ Occasional newsletter 1994, 1. Myös tämä tutkimushan todistaa tätä asemaa.

²⁹¹ Ks. esim. Occasional newsletter 1994, 2; Posadskaja 1994d, xiii.

²⁹² Lipovskaja 2.

²⁹³ Hotkina 1995, 54; ŽenSet1.

²⁹⁴ Tämä tulee ilmi siitä, miten feministit toimivat ajanjakson ajan ja miten he artikuloivat toimintansa. Ks. esim. Kotškina (Posadskaja) 1994, 363; 365; 366; Posadskaja 1994b, 6–7; Leppänen (Posadskaja) 1992; Leppänen (Posadskaja ja Konstantinova) 1995.

²⁹⁵ Kotškina (Posadskaja) 1994, 366.

verrattavissa Venäjän naisten unioniin siinä mielessä, että sillä oli naisten auttamisen kanssa hyvin vähän tekemistä. Tämä on merkittävä näkemys henkilöltä, joka oli tiiviisti tapahtumien keskipisteessä. Se, että dokumentteja INF:n aidosta kattojärjestötoiminnasta ei löydy, johtuu Lipovskajan mukaan nimenomaan siitä, että se ei realisoitunut mitenkään.²⁹⁶ Myöhemmin Lipovskaja kritisoi myös kahden forum-tapahtuman ilmapiiriä solidaarisuuden puutteesta.²⁹⁷

Puhuminen Itsenäisestä naisten forumista jonkinlaisena yhteisönä näyttää olleen joillekin feministeille henkisesti tärkeää – ikään kuin he olisivat koordinoimassa laajaa liikettä. He käyttivät usein samasta asiasta sekä ”verkosto”- että ”organisaatio”- tai ”liike”-termiä.²⁹⁸ Kun todellista yhteistä järjestöä ei saatu aikaiseksi, ”verkosto” tai ”liike” olivat ikään kuin sopivan epämääräisiä ja siten käyttökelpoisempia termejä. Verkostoissahan ei ole rakenteita, ja ne voivat tarkoittaa vaikka vain muutamaa ihmistä, mutta sanan käyttäminen tuo ajetulle asialle vaikuttavuutta ja laajuutta. Verkostoa on tällä tavoin helppo käyttää ”välineenä” julkisuuskuvan ja vaikuttavuuden illuusion luomisessa. Se on olennainen osa tätä diskurssia: INF:n verkostosta puhuminen oli mahdollista, ja samaan aikaan mahdollinen on myös Lipovskajan väite, että INF:ia ei toimijana ollut olemassa. On siis perusteltua sanoa, että nämä feministien diskursseissa vilahtelevat ”verkosto”, ”liike” ja ”kattojärjestö” ovat osittain fantasiaa, mutta ei ole perusteltua sanoa, ettei näitä olisi ollut olemassa.

Itsenäinen naisten forum oli enemmänkin objekti kuin subjekti. Feministit toimivat tämän epämääräisen konseptin ympärillä. Forum-tapahtumien aikaan INF oli sentään konkreettisesti olemassa – tapahtumathan olivat tavallaan sen ilmentymiä, mutta ne oli organisoitu pitkälti MSTK:n ja sen lähiryhmien toimesta. Myöhemmin liikkeelle perustettu informaatiokeskus INFIK oli myös samoissa käsissä. Näin ollen voisikin sanoa, että INF oli käytännössä sama asia kuin MSTK ja tämän ympärille muodostuneet toimijat yhdessä.²⁹⁹

Forum-tapahtumat ja INF:n yhdistymispyrkimys olivat olleet konkreettista naisliikkeen sisäisen konsensuksen hakemista, mutta niillä ei ollut haluttuja vaikutuksia. Moskovalaiset feministit ottivat sitten ohjat omiin käsiinsä, eivätkä enää yrittäneet perustaa kaiken kattavaa kattojärjestöä. Äsken käsitelty feministien perustama INFIK:han hallinnoi ja koordinoi juuri INF:n työtä.³⁰⁰ Posadskaja kirjoitti

²⁹⁶ Lipovskaja 3.

²⁹⁷ Lipovskaja 2.

²⁹⁸ Ks. esim. Božkova (tuntematon vuosi); Kotškina (Posadskaja) 1994, 363; 365; 366; Posadskaja 1994b, 6–7; Leppänen (Posadskaja) 1992; FEMINF 3-1.

²⁹⁹ Esimerkiksi seminaareista tai muista isommista tapahtumista on toisinaan vaikea sanoa, mikä taho ne järjesti – kaikki tuntuivat olevan kaikissa mukana. Ks. esim. Leppänen (Posadskaja & Konstantinova) 1995; Konstantinova 1995a, 22.

³⁰⁰ Ks. Božkova 1998; Božkova (tuntematon vuosi); VESTNIK 1997.

vielä vuonna 1996, että vahvan ja löyhän organisaation välillä ”he, itsenäinen naisliike”, edelleenkin valitsisivat jälkimmäisen.³⁰¹ Hän ei siis lopulta kokenut INF:n tiukempaa yhdistymistä enää toivottavana, mutta ei pitänyt INFIK:n resursseja dominoivaa asemaakaan ongelmana. Kun yhdistyminen ei onnistunut antihierarkkisesti, oli parempi vaihtoehto olla yhdistymättä ja feministien toimia koordinoivana ryhmänä.

Myös muut feministit MSTK:n ulkopuolelta kokivat, että INF:n konsepti oli toimimaton. Muun muassa Falta:n aktiivit korostivat INF:n uudelleenjärjestäytymisen tärkeyttä.³⁰² Vuonna 1995 he ilmaisivat, että pyrkimykset yhdistää koko naisliike INF:n konseptin alle oli vanhentunut idea, joka oli este liikkeen etenemiselle. He näkivät toiminnan keskittymisen pieneen piiriin olleen eräs tämän oire, eikä asiointi näyttänyt parantuneen.³⁰³

Kuten edellisessä luvussakin osoitin, feministejä ja heidän toimintamallejaan jakoi myös käsitys siitä, miten feminismiä tulee toteuttaa naisliikkeessä. Tämä oli myös heidän oman pohdintansa ja reflektionsa kohde ja aiheutti ristiriitoja heidän välilleen. Kysymys liittyy vahvasti myös INF:n luonteeseen ja erityisesti sen koordinaatiokeskus INFIK:n toimintaan. Informaatiokeskushan perustettiin infrastruktuuriseksi tueksi feminismin kannalta sinänsä neutraalille ”itsenäiselle naisten forumille”. Se erosi aiemmista organisoitumispyrkimyksistä siinä, että se perustettiin tukemaan nimenomaan niitä INF:n järjestöjä, jotka olivat feministisesti orientoituneita.³⁰⁴ Epäselväksi jää muiden, ei-feminististen järjestöjen osa. Tilanne oli erikoinen. Vaikka organisaation nimi oli Itsenäisen naisten forumin informaatiokeskus, se ei kuitenkaan edustanut kuin murto-osaa INF:n verkostosta, ja sitä oli ollut perustamassa vain hyvin pieni osa itsenäisestä naisliikkeestä. Näin ollen INFIK:ssa ei ollut vain kyse tarpeesta institutionalisoida naisliikettä, vaan myös pyrkimyksestä nostaa sen pieni feministinen osa virallisesti määräävään asemaan naisliikkeessä. Koko INF konseptina näyttikin jääneen moskovalaisten feministien feministiseksi projektiksi.³⁰⁵ Ehkä siitä syystä Lipovskaja ei kahden forum-tapahtuman jälkeen enää juurikaan käyttänyt termiä ”itsenäinen naisten forum” – idea oli kenties hänen mielestään vaihtunut jo joksikin aivan muuksi.

³⁰¹ Posadskaja-Vanderbeck 1997, 378.

³⁰² FEMINF 3-1.

³⁰³ Abubikirova & Regentova 1996, 97.

³⁰⁴ VESTNIK 1997.

³⁰⁵ Esimerkiksi MSTK:n ja INF:n aktiivi Konstantinova pohtii vuoden 1993 vaaleja harmitellen, että INF ei sen ”vahvasta feministisestä orientaatiosta” huolimatta muodostanut omaa ryhmää vaaleihin (Konstantinova 1996, 246). Myös Posadskaja korostaa INF:ä nimenomaan feministisenä projektina (Posadskaja-Vanderbeck 1997, 377–378).

Lipovskajan keskuksessa ja Falta:ssa pyrittiin toimimaan eri tavalla: tosin feministisestä näkökulmasta, mutta ottaen huomioon kontekstin ja sen, että ihmisten tietoisuutta ei muuteta vain tutkimusjulkaisujen avulla. Ne pyrkivät myös ylipäättään laajempaan yhteistyöhön naisliikkeen ja feministisen liikkeen rajojen yli. Selvästikin niillä oli erilainen käsitys siitä, miten feminismiä tulisi toteuttaa, ja millaista liikettä tässä oltiin luomassa. Falta:n johtajat Abubikirova ja Regentova kritisoivat feministejä siitä, että nämä pakottavat feministisen liikkeen ja naisliikkeen keinotekoisesti yhteen ja että feministisyyttä pidettiin itsestään selvänä. Tällainen haittasi heidän mielestään liikkeen kehittymistä. Naisliikettä ei tulisi kutsua feministiseksi liikkeeksi, vaikka siinä olisikin mukana pieni määrä ihmisiä, jotka pitävät itseään feministeinä. Abubikirova ja Regentova ilmaisivat huomanneensa tämän ongelman jo kauan sitten samoin kuin sen, että monesti feministien järjestämissä tapahtumissa suhtauduttiin negatiivisesti siihen, että niitä kutsuttiin feministisiksi. Tämän problematiikan esille tuomiselle he sanoivat saaneensa tukea lähes kaikilta naisten järjestöiltä.³⁰⁶

Abubikirovan ja Regentovan mielestä ongelmana se, että feministinen ideologia ei leviä nykyisellä toimintamallilla, koska feministit eivät toimi käytännössä naisten järjestöissä ja naisten parissa. Naisliike ei myöskään voimistu, koska todellinen ymmärrys siellä ei kasva. Sen sijaan heidän liikkeesään oli viime aikoina korostunut ”keinotekoinen aktivismi”, joka muodosti illuusion naisliikkeen laajenemisesta.³⁰⁷ Feminismi oli siis heidän mielestään kyllä välttämätöntä naisliikkeelle, mutta sen toteuttamistapa oli väärä.

ADL:ssä ja INFIK:ssä toiminut Larisa Fedorova luonnehti naisliikkeen ja feminismin välistä suhdetta vuonna 1996 ”keskinäisten odotuksien tilaksi” – hänen mielestään naisliike odottaa feminististen tutkijoiden ratkaisevan naisia koskevia sosiaalisia ongelmia. Fedorova katsoi, että selviytymisen olosuhteissa feminismin emansipaatioon ja naisten itsenäisyyteen liittyvät arvot ovat liian teoreettisia, eivätkä voisi saada laajaa kannatusta naisilta, jotka odottavat liikkeeltä käytännön parannuksia. Tämä on toki selvä asia, mutta on mielenkiintoista, että jotkut feministit itsekkin huomasivat tämän. Tendenssiä erottaa naisliike ja feminismi oli Fedorovan mukaan nähtävissä. Edelleen keskusteltiin siitä, voisiko naisliike ottaa feministisen teorian sosiaalisen muutoksen pohjaksi. Hänenkin mielestään oli toki selvää, että venäläinen naisliike tarvitsee feminismiä.³⁰⁸

³⁰⁶ Abubikirova & Regentova 1996, 90–91. Abubikirova ja Regentova korostivat, että feministinen ja naisliike eivät ole sama asia, ja että tämän sekoittaminen on haitannut kehitystä.

³⁰⁷ Abubikirova & Regentova 1996, 95.

³⁰⁸ Fedorova 1996.

Falta:n ja PSKK:n käsitykset feminismin roolista erosivat MSTK:n ja sen lähiryhmien näkemyksistä. INFIK oli tästä hyvä esimerkki. Erilaiset lähestymistavat naisliikkeen kehittämiseen ja feminismin toteuttamiseen ovat huomion arvoinen ilmiö.

4.3. Kysymys liikkeen akateemisuudesta

Feminismin rooliin ja feministien tapaan toimia naisliikkeessä liittyi vahvasti myös kysymys akateemisuudesta ja sen kohtaamisesta poliittisen feminismin ja naisliikkeen kanssa. Alkutilanne oli kuvaava: feministisen ryhmän, jonka kaikilla jäsenillä oli tohtorintutkinto, pohjalta syntyi täysin akateeminen tutkimuskeskus, joka oli samalla kolmannen sektorin järjestö. Toisin kuin feminismi yhteiskunnallisena liikkeenä tai yleisenä tietoisuutena väestön keskuudessa akateeminen feminismi ja sukupuolentutkimus kehittyivät ja institutionalisoituvat 1990-luvun aikana Venäjällä.³⁰⁹ Tutkimusalan kehittyminen ei kuitenkaan itsessään merkinnyt voittoa naisliikkeen kehitykselle, feministien toiselle suurelle agendalle. Naisia eivät niinkään kiinnostaneet feministisen teorian linjaukset ja uusin tutkimus, vaan se, kuinka selvitä huononevassa taloustilanteessa viiden lapsen kanssa, kun mies juo ja lyö.

Feministinen toiminta 1990-luvun alkupuolen Venäjällä ei ollut pääasiassa poliittista toimintaa, suoraa toimintaa tai ruohonjuuritason toimintaa. MSTK:n ”poliittinen” toiminta oli pikemminkin suhteiden hyödyntämistä akateemiseen vaikuttajamaailmaan ja tieteellisten asiantuntijalausuntojen julkaisua. Lipovskajakin näki eron kahden keskuksen välillä nimenomaan siinä, että MSTK oli projekti- ja koulutusorientoitunut ja toimi nimenomaan yliopistollisessa ja asiantuntijamaailmassa, kun taas Pietarin keskus oli lähempänä ruohonjuuritason järjestöjä. Hänen mielestään MSTK:n toiminta oli ylimielistä, elitististä ja lähinnä vain akateemista.³¹⁰

1990-luvun puoliväliä kohden edellä kuvattu akateeminen kehityssuuntaus ja institutionaalisuus vahvistuivat, ja poliittinen aktivismi väheni entisestään. Tämä kehitys näyttää kytkeytyvän myös poliittisen ilmapiirin muutokseen Venäjällä Neuvostoliiton hajoamisen jälkeisten epäonnistumisten vaikutuksesta. Poliittinen toiminta ei ollut vaikuttavaa. 1990-luvun ensimmäisille vuosille ominaisempi feministien poliittinen aktiivisuus muuttui yhä enemmän tutkimukselliseen ja akateemiseen

³⁰⁹ MSTK:n aktiivi ja tutkija Zoja Hotkina näkeekin institutionalisoitumisen vaiheen sukupuolentutkimuksessa sijoittuneen vuosiin 1993–1995. Tähän liittyi voimakkaasti länsimaisten säätiöiden ja järjestöjen apu ja rahoitus (Hotkina 2001b, 346; Klimentkova, Lunjakova, Hotkina 1996, 294). Kehitystä edisti myös laki kansalaisjärjestöistä. Ks. lisää Hotkina 2001a, 9.

³¹⁰ Lipovskaja 3.

koulutuksen suuntaan. Joidenkin MSTK:n feministien pitäessä tätä luonnollisena asiana Lipovskaja kritisoi sitä. Hän sanoi, että feminismin ongelma Venäjällä on se, että sitä toteutetaan lähinnä teoreettisen tutkimuksen ja opiskelun tasolla, ja se ei ole kiinnostunut sosiaalisesta ja poliittisesta aktivismista.³¹¹ MSTK:n entisen johtajan Anastasia Posadskajan mielestä 1990-luvun ensimmäiset vuodet olivat poliittisia ja toiminnallisia, jopa ”vallankumouksellisia”, ja sen jälkeen muut teemat nousivat voimakkaammin esiin feministien toiminnassa.³¹²

Huomaan erityisesti MSTK:n merkityksen aktiivisessa naisliikkeen luomisessa vähentyneen 1990-luvun puoliväliin mennessä. Sen luonne muuttui enemmän tieteelliseksi ja koulutukselliseksi toimijaksi, kun INFIK ja muut institutionalisoitumista luovat ja tapahtumia järjestävät ryhmät perustettiin MSTK:n rinnalle. Kuvaavaa on, että Olga Voronina, Posadskajan seuraaja MSTK:n johdossa, ei ollut poliittisesti aktiivinen feministi, vaan hänelle tutkimus ja koulutuksellinen taso olivat tärkeämpiä. Hän jäi poliittisesti melko taka-alalle jo ensimmäisen forum-tapahtuman jälkeen, mutta hänen tieteellinen roolinsa sukupuolentutkimuksen parissa oli suuri.³¹³ Posadskaja ilmaisi jälkikäteen olleensa ”harhaluuloinen” luullessaan 1990-luvun alkupuolella, että kaikki olisivat olleet hänen kanssaan samaa mieltä siitä, että feministinä oleminen tarkoittaisi tutkijaa ja aktivistia samaan aikaan. Myös MSTK:n sisällä oli siis eroavaisuuksia ja kenties ristiriitojakin sen suhteen, mikä tulisi olla näiden kahden identiteetin välinen tasapaino.³¹⁴ Posadskaja oli niin MSTK:n johtajana kuin myös yleisestikin feministinä Voroninaa enemmän poliittisesti esillä. Hän oli 1990-luvun alun ajan uskonut poliittisen agendan välttämättömyyteen feministien toiminnassa sukupuolentutkimuksen feministisyyden takaamiseksi.³¹⁵ Sukupuolentutkimus oli siis voinut pysyä feministisenä vain, koska tutkijat olivat poliittisesti aktiivisia. Posadskajan siirtyminen Yhdysvaltoihin vuonna 1994 näyttää muuttaneen josain määrin MSTK:n luonnetta.³¹⁶

³¹¹ Posadskaja-Vanderbeck 1997, 374; Hotkina 2001a, 8–9; Lipovskaja 1999. Samasta aiheesta ks. myös Lipovskaja 1997, 192.

³¹² Posadskaja-Vanderbeck 1997, 374.

³¹³ Voronina esitellään usein nimenomaan feministisenä tutkijana, kun muista MSTK:n työntekijöistä mainitaan aktivismi ja muu poliittinen toiminta. Ks. esim. Occassional newsletter 1991, 11–16; Occassional newsletter 1994, 6–8. Voronina ei ollut järjestämässä toista forum-tapahtumaa, ei tuonut itseään poliittisissa kannanotoissa esiin, ei ollut voimakkaasti mukana NeŽDI-julistuksessa, ei ollut mukana kirjoittamassa revolutionaarista *Kommunist*-lehden artikkelia, eikä tuonut mielipiteitään samalla määrällä esille mediassa kuin esimerkiksi Posadskaja tai Lipovskaja. Myös Voroninan esittämässä jaottelussa 1990-luvun naisliikkeestä on nähtävissä, että liikkeen muodostaminen ollut ensisijaista. Hän näki MSTK:n akateemisena toimijana, ei SAFO:n kaltaisena aktivistiryhmänä (Voronina 1).

³¹⁴ Posadskaja-Vanderbeck 1997, 373.

³¹⁵ Posadskaja-Vanderbeck 1997, 373–374. Konstantinova näki Posadskajan ”radikalisoituneena” (Konstantinova 1995b, 11).

³¹⁶ Hän muutti Yhdysvaltoihin, mutta jäi vielä MSTK:n koordinaatiokomitean jäseneksi. Ks. tästä esim. Posadskaja 1995.

MSTK:n aktiivi Konstantinova ilmaisi 1990-luvun puolivälin jälkeen, että osa heidän piiristään tuntuu olevan ”revitty kahtia” sen suhteen, tulisiko keskittyä tutkimukseen vai naisliikkeen luomiseen. Se oli hänen mielestään muuttunut yhä vaikeammaksi yhtälöksi.³¹⁷ Tämäkin korostaa akateemisen suuntauksen eriytymisen pakkoa 1990-luvun puoliväliin tultaessa, koska oli haasteellista toteuttaa kaksijakoista roolia.

Sen sijaan Zoja Hotkina, MSTK:n tutkija ja aktivisti, näki, että sukupuolentutkimus oli elänyt tiiviisti ja ongelmattomasti itsenäisen naisliikkeen kanssa toisin kuin akateeminen maailman kanssa.³¹⁸ Hotkinan kanssa osittain ristiriidassa on Posadskajan näkemys, jonka mukaan feministejä pidettiin naisliikkeessä osittain liian akateemisina ja elitistisinä.³¹⁹ Toisaalta Posadskaja samalla korosti itsenäisen naisliikkeen yhteyttä feminismiin ja jopa naisliikkeessä syntynyttä vaatimusta feministiseen koulutukseen ja tutkimukseen – ikään kuin ristiriidat olisi kuitenkin lopulta ratkaistu.³²⁰ Akateemisen feminismiin ja poliittisen naisliikkeen suhdetta siis pohdittiin myös MSTK:n piireissä, ja heidän lausuntoja ovat osittain ristiriitaisia.³²¹

”Useimmiten akateeminen tieto ja poliittinen feminismi eivät kohtaa”, Lipovskaja kommentoi paljon myöhemmin 1990-luvun tilannetta.³²² Jo 1990-luvulla hän näki sukupuolentutkimuksen ja feministisen naisliikkeen erkautuneen toisistaan. Tästä myös johtui hänen mielestään feministisen ajattelun ja liikkeen eriytyminen muusta naisliikkeestä. Epäluuloa oli sekä naisliikkeen ja feminististen tutkijoiden välillä että myös muiden feministien ja feminististen tutkijoiden välillä: solidaarisuuden tila oli huono.³²³ Tämä Lipovskajan näkemys on merkittävä hänen asemansa ja toimintansa vuoksi: hän oli ikään kuin kaikkien näiden identiteettien risteyksessä. Solidaarisuuden puutteesta liikkeen sisällä puhuivat myös eräät MSTK:n henkilöt 1990-luvun puolivälin aikoihin.³²⁴

Kaikesta liiallisen akateemisuuden kritiikistä huolimatta myös Lipovskajan keskuksessa oli tieteellistä toimintaa. PSKK:ssa oli pakkokin tehdä tutkimusta, koska liikkeen ongelmana oli tiedon puute.

³¹⁷ Konstantinova 1996, 236.

³¹⁸ Hotkina 2001b, 346; Hotkina 2001a, 9–10.

³¹⁹ Posadskaja-Vanderbeck 1997, 373–374.

³²⁰ Posadskaja-Vanderbeck 1997, 375.

³²¹ 1990-luvun puolivälin tienoilla tätä alettiin selvästi pohtia. Ks. esim. Beijing digest 1995; Klimenkova, Lunjakova, Hotkina, 294–295.

³²² Lipovskaja 1.

³²³ Lipovskaja 1997, 192; Lipovskaja 1999.

³²⁴ Leppänen (Posadskaja & Konstantinova) 1995.

Tieteeseen pohjaavan toiminnan ei siis itsessään ajateltu olevan ongelma tai automaattisesti johtavan epäsolidaarisuuteen.³²⁵ Pietarin keskuksessahan kuitenkin järjestettiin myös paljon muuta toimintaa.

Moskovan sukupuolentutkimuksen keskuksen ja sen lähijärjestöjen toimintatavat olivat siis painotuneet tieteeseen, mutta näiden uskottiin olevan väylä myös naisliikkeen kehitykselle. Varsinkin 1990-luvun alkuvuosina niillä kuitenkin oli diskurssissaan vielä enemmän itsenäisen naisliikkeen kehittämisen, tukemisen ja yhdistymisen. MSTK:n feministeillä ja heidän lähipiirillään oli keskenään myös eroavaisuuksia sen suhteen, miten tärkeäksi poliittisen naisliikkeen tukeminen koettiin. Tämä poliittinen rooli heikkeni MSTK:ssa tutkimanani ajanjaksona. Vastaavasti akateeminen feminismi eriytyi naisliikettä koordinoivasta toiminnasta, joka jäi esimerkiksi INFIK:n tehtäväksi.

Feminismi, sen voimakas akateemisuus ja näiden suhde naisliikkeeseen jakoivat feministejä. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että kaikki lähes kaikki feministit lukuun ottamatta olivat sitä mieltä, että näiden suhde oli jossain määrin ongelmallinen. Feminismin näkyvimmat toimijat jakautuivat niihin, jotka toimivat muiden kuin feminististen naisjärjestöjen ja naisten parissa, ja niihin, jotka eivät pääasiassa tehneet niin. Epäselvyyttä ei ollut siitä, että naisliikettä tulee kehittää ja vahvistaa. Sen sijaan tämän tavoitteen toteutustavat olivat erilaisia. Ei ole epäilystä siitä, etteivätkö kaikki feministit olisi nähneet naisliikkeen tarvitsevan feminismiä ja tutkimusta – tämä vain näkyi heidän toiminnassaan eri tavoin.

4.4. Feministien omat arviot toiminnastaan

Seuraavaksi hahmotan kaiken edellä käsitellyn perusteella sitä, katsoivatko feministit itse onnistuneensa tavoitteissaan, erityisesti itsenäisen naisliikkeen ja sen feministisyyden kannalta. Onnistuivatko he kehittämään naisliikettä tavoitteidensa mukaisesti? Onnistuivatko he tuomaan feminististä ideologiaa naisliikkeeseen? Itsenäinen naisliike sekä sen sisällä ja samaan aikaan osittain ulkopuolella oleva feministinen liike olivat feministien oman arvioinnin kohteena – he tekivät tätä niin 1990-luvulla kuin myöhemminkin. Feministit myös luokittelivat naisliikettä luokitellen samalla myös omat järjestönsä. Nämä luokittelut antavat mielenkiintoista tietoa siitä, miten he kokivat oman ja lähijärjestöjensä aseman ja identiteetin naisliikkeessä.

³²⁵ Ongelma oli ehkä se, että puhtaasti tieteellinen toiminta jäi yksinkertaisesti vieraaksi, eivätkä naiset saaneet siihen konkreettista kosketuspintaa. Näillä ei ollut intressejä tutustua uuteen monimutkaiseen ajattelumalliin siinä kontekstissa. He olisivat tarvinneet konkreettisia toimia.

Lipovskaja luokitteli naisliikkeen viralliseen, epäviralliseen ja feministiseen osaan. Viralliseen kuuluivat valtaeliittiin kytköksissä olleet järjestöt, epäviralliseen monenlaisia autonomisia naisten järjestöjä ja feministiseen ne, jotka itse pitivät itseään feministisinä. Tuolloisen oman järjestönsä SAFO:n hän sijoitti viimeiseen ryhmään, mutta MSTK:ta hän ei maininnut ollenkaan. Vaikuttaa siis siltä, että hän ei luokitellut MSTK:ta edes varsinaiseksi järjestöksi, vaikka tämä oli tuohon aikaan jo vaikutusvaltaisin feministinen toimija. Olga Voronina taas luokitteli naisjärjestöt akateemisuuden ja aktivismin perusteella. Oli yhtäältä akateemiset perinteiset naisjärjestöt ja toisaalta akateemiset pro-feministiset järjestöt, joihin MSTK kuului. Näistä hän erotti aktivistijärjestöt, joista osa pyrki lähinnä konkreettisesti auttamaan naisia, ja osa taas oli feministisiä aktivistiryhmiä. Lipovskajan SAFO-järjestön hän luokitteli viimeiseksi mainittuun ryhmään. Voronina siis näki feministisen toiminnan alun merkittävimmät järjestöt, MSTK:n ja SAFO:n, erillään toisistaan. MSTK:n Valentina Konstantinova puolestaan jaotteli naisliikkeen demokraattiseen, feministiseen, traditionalistis-reformistiseen, epädemokraattiseen ja radikaaliin. Demokraattisena hän piti esimerkiksi Sotilaiden äidit -järjestöä, ja feministiseen hän luokitteli kaikki edellä tässä tutkimuksessa esittelemäni feministiset ryhmät. Radikaaleja ryhmiä olivat hänen mukaansa lesboryhmät. On mielenkiintoista, että feministiset ja radikaalit ryhmät olivat erillään hänen luokittelussaan. Feministien kesken näkemykset omasta ja muiden feministien positiosta koko naisliikkeen kokonaisuudessa vaihtelivat.³²⁶

Tässä tulee sekä metodologisesti että terminologisesti hahmottaa itsenäisen naisliikkeen ja feministisen liikkeen ero ja toisaalta sisäkkäisyys. Voidaan tutkia sitä, onnistuivatko feministit omasta mielestään tavoitteissaan naisliikkeen suhteen heidän erityisestä näkökulmastaan. Silloin ei tietenkään tutkita sitä, miten vaikkapa Sotilaiden äidit-järjestö onnistui toiminnassaan. Feministien lausunnot omasta onnistumisestaan naisliikkeen kehityksen ja sen feministisyyden suhteen ovat valideja arvioita. Heidän ollessaan osa itsenäistä naisliikettä he voivat myös jossain määrin antaa omakohtaista kokemustietoa siitä, onnistuiko itsenäinen naisliike ylipäättään toiminnassaan tai kehittyikö se varteenotettavaksi. Tällöin tulee kuitenkin ottaa huomioon heidän erityinen asemansa liikkeessä.

Itsenäisen naisliikkeen olemassaolo oli selvästi artikuloitu feministien diskurssissa 1990-luvulla. Liikkeen olemassaolon ensimmäisenä todisteena yleisesti feministien keskuudessa pidettiin heidän järjestämänsä ensimmäistä forum-tapahtumaa. Feministit tunnustivat silti naisliikkeen heikkouden ja

³²⁶ Lipovskaja 1992, 72; Voronina 1; Konstantinova 1994, 65–66.

ongelmakohdat jo heti 1990-luvun alussa, mutta näkivät potentiaalia liikkeen kehityksessä.³²⁷ Lipovskaja kuvaili ensimmäistä forum-tapahtumaa siten, että ajat olivat silloin vielä helpot – kerättiin vain joitain ihmisiä jonkin idean ympärille, järjestettiin jokin konferenssi, ja ajateltiin, että oli olemassa jokin liike. Kokoelma naisten järjestöjä oli hyvin sirpaleinen, ja motivaatiot olivat hyvin erilaisia. Hän sanoi tämän olleen ikään kuin peilikuva siitä, mitä koko maassa tuolloin tapahtui.³²⁸

Jälkikäteen tilannetta kommentoidessaan MSTK:n Voronina sanoi, että naisliike ei todellisuudessa muodostunut 1990-luvulla, eikä liikkeestä sanan varsinaisessa merkityksessä voinut tuolloin edes puhua. Voronina syytti asiasta pitkälti yleiskulttuurista ja yhteiskunnallista tilannetta.³²⁹ Lipovskajankin mukaan on varmaa, että naisliikettä ei tuolloin ollut, vaikka sellaisen alkeita olikin. Kansalaisyhteiskunta ei ollut kehittynyt oikealla lailla.³³⁰ Lipovskajan mielestä aidon ja vaikuttavan naisliikkeen yhdistymisen esteenä olivat myös yhteisten tavoitteiden ja solidaarisuuden puuttuminen ja liian vähäiset resurssit. Lipovskaja totesi myös, etteivät hän ja PSKK onnistuneet lainkaan pyrkimyksissään muodostaa Pietariin koalitiota. He eivät olleet onnistuneet laajemmissa yhteiskunnallisissa tavoitteissaan, eikä tietoisuudenkohotustyö ollut osoittautunut kovinkaan hyödylliseksi. Sen sijaan hän katsoi heidän onnistuneen käytännössä auttamaan naisia yksilötasolla.³³¹

Miten sitten keskeisimmät toimijat arvioivat onnistumistaan feministisen liikkeen muodostamisessa? Sehän olisi käytännössä tarkoittanut sitä, että itsenäinen naisliike olisi tullut feministisemmäksi. Lipovskaja uskoi 1990-luvulla, että feministiset ajatukset tulisivat leviämään laajasti poliittisiin ja sosiaalisiin liikkeisiin ja löytäisivät tiensä myöskin valtarakenteisiin, ja lopulta he naisliikkeessä eivät tarvitsisi enää läntistä tukea.³³² He eivät kuitenkaan onnistuneet luomaan feminististä liikettä eli muuttamaan naisliikettä feministiseksi, vaan piiri pysyi pienenä. Feministinen ajatusmaailma, ideologia ja tutkimus eivät Lipovskajan mielestä onnistuneet vaikuttamaan muuhun naisliikkeeseen ja ne eriytyivät tästä.³³³ Samankaltaisia ajatuksia toivat esille myös Falta:n Abubikirova ja Regentova todetessaan, että feministisen tietoisuuden levittämiseen liittyi vaikeita ongelmia.³³⁴

³²⁷ Ks. esim. Konstantinova 1994, 66; Rimaševskaja 1993, 48.

³²⁸ Ažihina (Lipovskaja) 2008, 213–214.

³²⁹ Voronina 1.

³³⁰ Ažihina (Lipovskaja) 2008, 217.

³³¹ Lipovskaja 1; Lipovskaja 2; Lipovskaja 3.

³³² Lipovskaja 1.

³³³ Lipovskaja 1997, 192; Lipovskaja 1999.

³³⁴ Abubikirova & Regentova 1996, 97.

Kuitenkin Anastasia Posadskajan retoriikassa vielä luvun puolivälin jälkeen itsenäinen naisliike voi hyvin ja sen suhde feminismiin oli läheinen. Hänen mukaansa naisliike oli kehittynyt muutamaksi vakaaksi verkostoksi, jotka koordinoivat aktiviteetteja. Hän vaikuttikin 1990-luvun puolenvälin jälkeen tyytyväiseltä feministien aikaansaannoksiin lähes päinvastoin kuin Lipovskaja.³³⁵ Myös Konstantinova kirjoitti 1990-luvun puolivälin tienoilla, että itsenäinen naisliike on kehittynyt ja institutionalisoitunut ja oli tyytyväinen tilanteeseen.³³⁶ Feministien näkemykset naisliikkeen onnistumisesta ja feministisen ideologian leviämisestä saattoivat siis olla täysin vastakkaisia.

Feministit saivat omasta mielestään aikaan joitain vähäisiä muutoksia toimiessaan yhdessä valtiollan kanssa.³³⁷ Lipovskaja kuitenkin koki suhteen valtioon erittäin turhauttavaksi: hänen kokemuksensa lobbaustyöstä olivat huonoja, ja hän piti sen vaikuttavuutta olemattomana.³³⁸ Feministit kokivat onnistuneensa sukupuolentutkimuksen kehittämisessä ja sen akateemisen legitimitetin saavuttamisessa, vaikka siinäkin oli ongelmansa.³³⁹ MSTK:n Hotkina esimerkiksi huomautti hajanaisuudesta sukupuolentutkijoiden kesken, ja lisäksi tutkijat olivat hänen mielestään enemmän suuntautuneet länteen kuin Venäjän sisälle.³⁴⁰ Akateemisen maailman kehityksen dynamiikka ei ole aivan samanlaista kuin ympäröivässä yhteiskunnassa, joten sukupuolentutkimuksen kehittyminen ei ollut aivan yhtä paljon kiinni yhteiskunnallisista oloista.

Feministien näkemykset heidän onnistumisestaan siis vaihtelivat. Trendinä näyttää jossain määrin olevan, että vielä 1990-luvun alussa uskottiin, että naisliike oli syntynyt, kehittynyt ja alkanut toimia. Monissa myöhemmissä arvioissa näkemykset tästä olivat muuttuneet negatiivisemmiksi. INF-konseptin ja INFIK:n toiminnan ulkopuolella olleen Lipovskajan näkemykset olivat erityisen kriittisiä. Niinpä hän korostikin omassa onnistumisessaan konkreettisen avun antamista naisille eli aivan muita asioita kuin akateemista tunnustusta tai suuren liikkeen koordinoitua. Sukupuolentutkimuksen kehittyminen oli feministien yksimielisen näkemyksen mukaan heidän suurin onnistumisensa, mutta se ei yksin tyydyttänyt Lipovskajaa.

³³⁵ Posadskaja-Vanderbeck 1997, 375:

³³⁶ Konstantinova 1996, 243.

³³⁷ Valtiovallan kanssa toimiminen MSTK:n suhteen on käsitelty edellä. Posadskajan mielestä feministinen kritiikki toi käytännön tuloksina yhteiskuntaan lähinnä edellä käsiteltyjen toimien kautta: MSTK:n feministien ideapaperin ja vuoden 1992 lakiluonnoksen vastustaminen olivat konkreettisia tuloksellisia toimia. Tosin hän lisää, että nekin olivat kuitenkin enemmän vain parannuksia huonoihin lakeihin (Posadskaja 1994e, 163–4).

³³⁸ Lipovskaja 3.

³³⁹ Lipovskaja 1; Occassional newsletter 1994, 2; Posadskaja 1994e, 168–9; Hotkina 2001b; Hotkina 2001a; Posadskaja-Vanderbeck 1997.

³⁴⁰ Hotkina 2001b, 346; Hotkina 2001a, 9–10. Hotkina kertoo myös, että 1990-luvun puoliväliin mennessä kolmannes venäläisten sukupuolentutkijoiden artikkeleista julkaistiin lännessä eikä lainkaan Venäjällä (Hotkina 2001a, 10).

Vaikuttaa siltä, että tämä 1990-luvun taitteessa alkanut feministien fasilitoima itsenäinen naisliike kuihtui jossain määrin pois, ja myös aktiivisin feministinen ryhmittymä on hajaantunut kukin suunnalleen, eikä yhteistyötä enää tehdä. Nykyään MSTK määrittelee historiansa toisin kuin 1990-luvun alussa: feministinen aktivismi tai politiikka ei ole enää esillä, ja MSTK:n nähdään muodostuneen ennen muuta tieteellisten intressien pohjalta. MSTK:n päätehtävä on kehittää ja integroida *gender*-teoriaa tieteeseen ja koulutukseen Venäjällä.³⁴¹ Posadskajan lähdettyä Yhdysvaltoihin 1990-luvun puolivälissä alkuperäisten jäsenten suhteet näyttävät jollakin tavoin rikkoutuneen: tiedustellessani Voroninalta vuonna 2016 Posadskajan yhteystietoja, ei hänellä ollut niitä.

Lipovskaja yllättyi huomatessaan taannoin, että INFİK on jollain tasolla olemassa edelleen – hän ei olisi voinut uskoa, että näin olisi. Kontaktit ovat siis katkenneet aikoja sitten.³⁴² Hän myös harmitteli, että nykypäivän nuoret feministit Venäjällä eivät tiedä mitään heidän toiminnastaan 1990-luvulla. Yhteys oli jossain vaiheessa katkennut myös sukupolvien välillä.³⁴³

³⁴¹ MSTK.

³⁴² Lipovskaja 3.

³⁴³ Lipovskaja 1.

5. Johtopäätökset

1990-luvun alussa perestroikan massaliikkeet olivat stabiloituneet, mutta feministeillä ja autonomi-sissa naisten ryhmissä tunnelma oli edelleen innokas ja he uskoivat omiin mahdollisuuksiinsa. Seuraavaksi tulivat näkyviin kuitenkin hajanaisuuden todellisuus ja institutionalisoitumisen tarve. Tähän vaikutti myös yleispoliittinen ja yhteiskunnallinen kehitys, jossa 1990-luvun loppupuolta kohden perestroikan vapauden ja innostuksen viimeisetkin rippeet olivat kadonneet. Usko yhtenäisyyden mahdollisuuksiin, solidaarisuuteen ja liikkeen vahvistumiseen, jotka konkretisoituivat forum-tapah-tumissa, kuihtuivat vähitellen. Sen sijaan ammattimainen feminismi korostui, ja liikkeen sisäiset ris-tiriidat ja epäluottamus voimistuivat.

Naisliikkeen organisoitumisessa 1990-luvun taitteen yksi ongelma vaikutti olleen, että erilaiset in-tressit kokoontuivat sattumanvaraisesti yhteen. Kun oli tullut mahdollisuus toimia vapaasti, niin toi-mintalohkot eivät olleet ehtineet vielä ikään kuin eriytyä ihmisten mielissäkään riittävästi. Kaikki kokoontuvat yhteen järjestämään kaikenlaisia asioita, kunnes huomattiin, että on liikaa erilaisia asi-oita. Intressit eivät olleet aluksi artikuloituneita ja eriytyneitä. Tästä alkoi muodostumassa olleen liikkeen hajoaminen. Tätä voi pitää kansalaisyhteiskuntakehityksen demobilisaation vaiheena Venä-jällä.

Motiiveina toiminnan luonteen ammattimaistumisessa ja keskittymisessä hallinnoinnin ja informaa-tion kontrollin suuntaan oli yhtäältä yritys saada liikettä aidosti vaikuttavammaksi ja toisaalta taas se, että taloudellisen vakauden saavuttamiseksi tällainen näyttäytyi hyödyllisimpänä. Tulos oli, että MSTK:n ympärille muodostui Lipovskajan ”nomenklatuuraksi” kutsuma feminististen toimijoiden piiri, jolloin myös liikkeen hierarkiat korostuivat. Informaatiokeskus INFIK oli perustettu läntiseen rahoituksen pohjalta ja pienen feministisen piirin toimesta hallinnoimaan ja edustamaan venäläistä itsenäistä naisliikettä. INFIK:n perustamisessa tuli näkyviin se, että menestyäkseen tietynlainen toi-minnan muoto oli taloudellisesti kannattavaa. Erilliset informaatio- ja koordinaatioprojektit, jotka eivät olleet rakentuneet laajalle horisontaaliselle ja demokraattiselle pohjalle, toteutuivat. Tämä on tietenkin merkittävässä määrin eri asia kuin se, että olisi perustettu jonkinlainen aidosti demokraat-tisilla periaatteilla toimiva solidaarinen INF-kattojärjestö.

1990-luvun taitteen ja alun feminismi oli jossain määrin poliittista, ja yhteiseen laajaan liikkeeseen uskottiin, kunnes se huomattiin toimimattomaksi. Samaan aikaan, kun MSTK:n ja sen ympärillä ole-

vien koordinaatiojärjestöjen toiminta rahoittuu, insititutionalisoituu ja stabiloituu, se myös epäpolitisoituu. 1990-luvun ensimmäiset vuodet olivat tähän verrattuna enemmän ruohonjuuritason toimintaa ja jopa ”vallankumouksellisia”. On huomattava, että tässä kontekstissa ei kuitenkaan ole kyse liikkeen laimentumisesta sen vuoksi, että se olisi adaptoitunut venäläiseen yhteiskuntaan tai valtioon. Sen sijaan nämä toimijat näyttävät adaptoituneen voimakkaasti länsimaiseen säätiö- ja järjestökenttään rahoituksen, akateemisen vuorovaikutuksen ja järjestötoiminnan kehittämisavun vaikutuksesta. Oli myös tavallaan helpompi ja turvallisempi vaihtoehto tulla näin osaksi länsimaista yhteisöä.

Demokratisoitumisen ja uudistuksien vapain jakso oli ohi vuoden 1993 jälkeen, kuten totesin Arto Luukkasen huomioineen. Tätä seuraavalle Venäjän ajanjaksolle oli ominaista lainsäädännöllisten ja institutionaalisten uudistusten tekeminen ja käskykulttuurin korostuminen. Nämä kaksi vaihetta näkyivät omalla tavallaan siis myös naisliikkeen kehityksessä. Liike oli 1990-luvun ensimmäiset vuodet vapaamuotoista ja hajanaista, ja vuosikymmenen puoliväliä kohti järjestäytyneempää ja ammattimaisempaa mutta toisaalta myös hierarkkisempaa. Liike siis heijasti osittain suurempia yhteiskunnan ilmiöitä.

Feministien tavoitteiden ja toiminnan välisestä suhteesta voi todeta, että aikarajaukseni sisällä naisliikkeen vahvistamis- ja yhtenäistämisyhtymykset jäivät vajavaisiksi ja muuttivat luonnettaan, ja myös forum-tapahtumien kaltaisen toiminnan lyhyt elinkaari kertoo tästä. Kun idea laajasta, diversiteetiltään rikkaasta ja löyhästä liittoumasta ei toteutunut, feministinen liikehdintä alkoi eriytyä muista järjestöistä. Kuitenkin alkuperäisestä feministisesta ryhmästä, joka järjesti ensimmäistä forum-tapahtumaa, Falta-järjestö jatkoi samaa Moskovon muusta kehityksestä riippumatonta ruohonjuuritason konsultaatiotoimintaa. PSKK säilyi myös omanlaisenaan toimijana, eikä tietynlaisesta johtoasemastaan huolimatta halunnut kehittää samanlaista toimintakulttuuria tai osallistua samaan toimintaan kuin sen sisarjärjestöt Moskovassa. Lisäksi Lipovskaja selvästi halusi nimenomaan erotautua moskovalaisten johtavien feministien toiminnasta.

Järjestöjen välisten suhteiden sekavuus, niiden toiminnan päällekkäisyys ja niitä kuvaavan primäärilähteistön ristiriitaisuus sekä toiminnassa mukana olevien henkilöiden pieni määrä ovat luonteenomaisia tutkimalleni ajanjaksolle. Nämä henkilöt perustivat useita järjestöjä, koordinoivat projekteja ja julkaisivat materiaaleja, ja näin syntyi kuva todellista laajemmasta liikkeestä. Monet heistä olivat mukana lähes kaikissa näistä järjestöistä tai verkostoista ja tapahtumista. Toiminnassa oli muutama ”päätähti” niin feministisen liikkeen, itsenäisen naisliikkeen kuin sukupuolentutkimuksen

kehityksessä. Uusia yrityksiä syntyi, kun edellinen epäonnistui tai osoittautui liian epämääräiseksi, mutta pääasialliset toimijat pysyvät samoina.

Feministien toiminta jäi siis naisliikkeestä irralliseksi ideologiaksi ja pääasiassa pienen joukon toiminnaksi, ja MSTK oli sen lähtöpisteenä. Kaikki käsitellyt tässä piirissä Moskovassa toimineet järjestöt eli MSTK, ADL, INFIK ja ANŽO olivat tietynlaista jatkumoa toisilleen niiden ollessa vain muutamien keskeisten henkilöiden käsissä. Ne kaikki edustivat pyrkimystä luoda koordinoitua toimintaa. Ne katsoivat toimivansa naisliikkeen parissa ja nimenomaan ilmaisivat alusta alkaen pyrkimyksensä olevan yhteistyö ruohonjuuritason toimijoiden kanssa ja naisliikkeen luominen. Lopulta piiriin kuitenkin kuului lähinnä vain järjestöjä, joilla oli samanlaiset arvot, taustat ja tietämys. Voi siis sanoa, että feministit eivät tältä osin onnistuneet tavoitteissaan.

Vaikka Pietarin keskus oli hyvin erilainen toimija verrattuna vaikkapa INFIK:een, myös se oli ammatillisesti toimiva ja institutionalisoitunut järjestö. Näin ollen Venäjän 1990-luvun kontekstissa aktivismi terminä on ehkä määriteltävä hieman eri lailla. Jos halusi saada asiaansa esille, oli sitä tuettava akateemisella tutkimuksella ja julkaisemalla kirjoja tai lehtiä. Jos taas halusi auttaa naisia käytännön tasolla, oli järjestettävä koulutusta ja kursseja. Nämä olivat vaikuttamisen keinot, kun feministejä oli niin pieni määrä, yhteiskunnallinen tietoisuus oli kehittymätöntä, maassa ei ollut kansalaisaktiivisuuden kulttuuria, ja poliittinen kenttä oli kehittymätön. Aktivistien oli saatava rahoitusta lännestä, koska se oli ainoa vaihtoehto. Jos taas halusi saada rahoitusta lännestä, oli kyettävä hakemaan sitä, perustelemaan ja suunnittelemaan projektit haettavalle rahalle. Oli myös pystyttävä antamaan saadulle rahoitukselle vastinetta.

Kaikkien feminististen ryhmien toiminta laajemman naisliikkeen kanssa oli pääasiassa koulutusta tai jonkinlaista ohjaamista ja konsultaatiota. Vaikka MSTK oli tutkimistani ryhmistä ehdottomasti akateemisin, olivat myös PSKK ja Falta eräänlaisia koulutusjärjestöjä. Lisäksi suurimmilla toimijoilla oli kaikista eroavaisuuksista huolimatta koordinaatio- ja eräänlainen fasilitaattorin rooli. Tämän taustalla oli se, että naisliikkeessä tietämyksen taso oli heikko, eikä siinä ollut kokemusta toiminnan järjestämisestä – feministit huomasivat koulutukselle ja koordinoinnille tarpeen.

Feministit tutkivat naisliikettä ja pohtivat keinoja, joilla sitä voisi vahvistaa. He ymmärsivät eksklusiivisuuden tuhoisuuden ja yhteistyön ja kontaktien tärkeyden ja toivat näitä esiin. Näissä ei kuitenkaan onnistuttu. PSKK ja Falta onnistuivat luomaan jossain määrin toimivat käytännölliset suhteet muihin naistoimijoihin. Sen sijaan Moskovassa onnistuttiin luomaan institutionaalinen struktuuri

liikkeen kehittämiseksi, mutta se vaikutti taas huonontavan joidenkin feministien välisiä suhteita eikä ollut myöskään kovin hyödyllinen käytännössä. Kummassakaan kaupungissa tai missään yleis-alueellisista verkostoista ei syntynyt solidaarista ja koherenttia liikettä, vaikka kehitys näyttäytyikin niissä erilaisena. Toimintaympäristö oli sellainen, että millään feministien toiminnan tavoilla ei saavutettu asetettuja tärkeimpiä tavoitteita. Tulkiten tämän kertovan kehittymättömän kansalaisyhteiskunnan mobilisoinnin haasteista.

Sukupuolentutkimuksen akateeminen kehittäminen onnistui paremmin kuin feministien tavoittelemman voimakkaan naisliikkeen ja sen feministisen tietoisuuden kehittäminen. Näyttää siltä, että feministien akateeminen toiminta jäi elämään hieman erillään muusta naisliikkeestä, koska yliopisto-maailmassa ja tiedeyhteisössä eivät päde aivan samat lainalaisuudet kuin muualla yhteiskunnassa. Pelkkä akateeminen toiminta ei yksinään kuitenkaan ollut missään vaiheessa feministien tavoitteena.

1990-luvun kontekstin haasteellisuuden lisäksi venäläisen feminismin ominaispiirteet ja ongelmat estivät myös feministien sisäisen solidaarisuuden lujittumisen – kehityskulku oli pikemminkin päinvastainen. Feminismi ei ollut yhtenäinen ”liike”, vaikka sen taustalla olikin sama länsimainen feministinen teoria ja perinne. Feministeillä oli niin sisällöllisiä kuin organisatorisia ja toimintatavallisia ristiriitoja. Monet ristiriidoista liittyivät siihen, miten naisliikettä tulisi luoda ja mikä feministien rooli siinä olisi. Myös kysymys akateemisuuden suhteesta poliittiseen aktivismiin aiheutti ristiriitoja ja keskustelua.

On tärkeää ottaa huomioon henkilösuhteiden merkitys varsinkin, kun itsenäisen naisliikkeen kehitystä tavoitteleva feministiryhmä oli todella vain kourallinen ihmisiä. Lipovskajan ilmiselvä turhautuminen jo 1990-luvun alussa heijastuu hänen antamistaan kommentteista, erityisesti niistä, jotka hän antoi minulle haastatteluissa viime vuosien aikana. Hän vaikuttaa suorastaan vihaavan monia henkilöitä, joiden kanssa hän teki 1990-luvun aikana kaikesta huolimatta paljon yhteistyötä. Hänen lausuntonsa eivät siis aina välttämättä ole koko totuus tapahtumien kulusta, mutta ne kertovat enemmän kuin hyvin siitä, millaisia ristiriitoja heidän toimintatavoissaan oli, ja mitä ongelmia heidän keskuudessaan nousi esiin.

Olivatko 1990-luvun alun venäläiset feministit sitten lopulta itsenäisiä aktivisteja, ammattilaisia vai akateemista eliittiä? Arvioisin heidän olleen näitä kaikkia, mutta 1990-luvun taitteen aikaan aktivismi ja kansalaisjärjestöjen rooli korostuivat voimakkaammin, kun taas vuosikymmenen puoliväliä

kohden ammattimainen ja institutionalisoitunut toiminta voimistui. Feministien suhde valtioon pysyi koko ajan melko vahvana, ja tämä tosiseikka vaikeutti täysin itsenäisen kansalaisjärjestöaktiivisuuden kehittymistä. Toinen vahva suhde feministeillä oli suhde länsimaisten säätiöiden kanssa. Voisi-kin sanoa, että juuri feministien jakautuneet identiteetti ja toimintakentät aiheuttivat osaltaan heidän ongelmansa, sisäiset ristiriitansa ja ristiriidat muun naisjärjestökentän kanssa.

Feminismi, naiset ja Venäjä on tutkimuksellisesti haasteellinen, mutta mielenkiintoinen ja myös ajankohtainen yhdistelmä, ja uskon tässä olevan aihetta jatkotutkimukseen. Lipovskaja kertoi haastattelussa, että hänen keskuksensa ei saanut enää rahoitusta edes länsimaista vuodesta 2008 eteenpäin, ja tämän vuoksi keskus suljettiin. Lisäksi hän oli skeptinen sen suhteen, mitä nykyfeminismi Venäjällä ylipäättään edustaa ja koki 1990-luvun toiveiden olevan jo unohduksissa. Olisi mielenkiintoista tutkia ja vertailla näiden Neuvostoliiton loppuajan ja 1990-luvun alun pioneerien ja 2000-luvun feministien välisiä ideologisia eroavaisuuksia ja toimintatyylejä. Lisäksi laajemmassa poliittisessa viitekehyksessä olisi kiinnostava tutkimuskohde Venäjän poliittisen ilmapiirin kiristymisen vaikutus feministiseen ja muuhun kansalaisaktivismiin. Tätä aihetta olisi relevanttia tutkia aivan tähän päivään saakka.

Käytetyt lyhenteet

MSTK = Moskovan sukupuolentutkimuksen keskus

PSKK = Pietarin sukupuolikysymysten keskus

INF = Itsenäinen naisten forum

INFIK = Itsenäisen naisten forumin informaatiokeskus

VSOTI = Väestön sosioekonomisten ongelmien tutkimuksen keskus

NNK = Neuvostonaisten komitea

SAFO = *Svobodnaja assotsiatsija feministskih organizatsii*, Feminististen järjestöjen vapaa yhteenliittymä

Falta = *Feministskaja alternativa*, Feministinen vaihtoehto

ADL = *Ženskaja informatsionnaja proekt ADL (archive, database, libradny)*, naisten informaatiprojekti ADL (arkisto, tietokanta, kirjasto)

NeŽDI = *Nezavisimaja ženskaja demokratitšeskaja initsiativa*, Itsenäinen naisten demokraattinen aloite

ŽiSet = *Ženskaja Informatsionnaja set*, Naisten informaatioverkosto

Lähdeluettelo

Primäärilähteet

Painetut lähteet

- Ažghina
(Lipovskaja)
2008
- Ažghina, Nadežda. 2008. "O romantikah i pragmatikah" (Olga Lipovskajan haastattelu), teoksessa: Ažghina, Nadežda (toim.). *Propuštšennyi sjužet*. Tsentr Obštšestvennoj Informatsii: Moskova.
- Abubikirova &
Regentova 1996
- Abubikirova, Natalia ja Regentova, Marina. 1996. "Problemy rasprostraneniya idei feminizma. Analiz opyta raboty s gruppami ženštšin. Feministskaja praktika", teoksessa: Žukova, Julia; Lipovskaja, Olga; Popova, Natalia; Jukina, Irina (toim.). *Feministskaja teorija i praktika: vostok – zapad*. (Konferenssin materiaalit kesäkuulta 1995.) PTSGP: Pietari.
- Abubikirova,
Klimenkova,
Kotškina,
Regentova 1998
- Abubikirova, N. I., Klimenkova, T. A., Kotškina E. V., Regentova M. A. 1998 (toim.). *Spravochnik "Ženskie nepravitelstvennye organizatsii Rossii i SNG"*. Eslan: Moskova.
- Ažghina
(Posadskaja)
1993
- Ažghina, N. 1993. "Anastasia Posadskaja: 'Demokratija minus ženštšina – de demokratija!'" (Anastasia Posadskajan haastattelu), *Ogonek*, 38, 1993, s. 8–9.
- Cockburn 1991
- Cockburn, Cynthia. 1991. "Democracy without women is no democracy: Soviet women hold their first autonomous national conference" (Raportti paikan päältä), *Feminist Review* 39, talvi 1991, s. 141–148.
- Engel
(Lipovskaja)
1989
- Engel, Barbara Alpern. 1989. "An Interview with Olga Lipovskaja", *Frontiers* 3, vol. X, 1989, s. 6–10.
- Hodyreva 1994
- Hodyreva, Natalija. 1994. "Tšetvertaja vseмирnaja konferentsija ženšin", *Vse ljudi sestry. Bjulletin. PTSGP*, 3, 1994, s. 179–182.
- Hotkina 1995
- Hotkina, Zoja. 1995. "The Archive, Database, Library", teoksessa: Mezentsseva, Jelena; Kosmarskaja, Natalija (toim.). *Moscow Center for Gender Studies 1990–1995*. MCGS: Moskova.
- Hotkina 2001a
- Hotkina, Zoja. 2001. "Ten Years of Gender Studies in Russia", *Russian Studies in History*, 3, vol. 40, talvi 2001–2002, s. 6–14.
- Hotkina 2001b
- Hotkina, Zoja. 2001. "Ten Years of Gender Studies in Russia", teoksessa: Jäh-nert, Gabriele, Gohrisch, Jana; Hahn, Daphne; Hildegard, Maria Nickel; Peinl, Iris; Schäffen, Katrin (toim.). *Gender in Transition in Eastern and Central Europe: Proceedings. Humboldt-Universität zu Berlin. Zentrum für Inter-disziplinäre Frauenforschung*. Trafo: Berliini.

- Klimenkova 1995a Klimenkova, Tatjana. 1995. "Strategies of the Independent Women's Movement in Russia: Before and After Beijing", teoksessa: Mezentsseva, Jelena; Kosmarskaja, Natalija (toim.). *Moscow Center for Gender Studies 1990–1995*. MCGS: Moskova.
- Klimenkova 1995b Klimenkova, Tatjana. 1995. "Tatyana Klimenkova", teoksessa: Mezentsseva, Jelena; Kosmarskaja, Natalija (toim.). *Moscow Center for Gender Studies 1990–1995*. MCGS: Moskova.
- Klimenkova, Lunjakova, Hotkina 1996 Klimenkova, T. A., Lunjakova, L. G., Hotkina, Z., A. 1996. "Konferentsija MTSGI: Vzaimodeistvie ženskih issledovanij i ženskogo dviženija", teoksessa: Maluževa, M. (toim.). *Gendernye aspekti sotsialnoj transformatsii*. Rossijski akademii nauk: Moskova.
- Konstantinova 1993 Konstantinova, Valentina. 1993. "Gender and politics", teoksessa: Rantalaiho, Liisa (toim.). *Social Changes in Status of Women: the Experience of Finland and the USSR. Report of the Soviet-Finnish Seminar of Feminist Research in Moscow Center for Gender Studies*. (Tekstit seminaarista kesäkuulta 1991.) University of Tampere: Tampere.
- Konstantinova 1994 Konstantinova, Valentina. 1994. "No Longer Totalitarianism, but not yet Democracy: The Emergence of an Independent Women's Movement in Russia", teoksessa: Posadskaja, Anastasia (toim.). *Women in Russia*. Verso: Lontoo.
- Konstantinova 1995a Konstantinova, Valentina. 1995. "Ariadna", teoksessa: Mezentsseva, Jelena; Kosmarskaja, Natalija (toim.). *Moscow Center for Gender Studies 1990–1995*. MCGS: Moskova.
- Konstantinova 1995b Konstantinova, Valentina. 1995. "Independent Women's Democratic Initiative (NeZHDI)", teoksessa: Mezentsseva, Jelena; Kosmarskaja, Natalija (toim.). *Moscow Center for Gender Studies 1990–1995*. MCGS: Moskova.
- Konstantinova 1995c Konstantinova, Valentina. 1995. "Valentina Konstantinova", teoksessa: Mezentsseva, Jelena; Kosmarskaja, Natalija (toim.). *Moscow Center for Gender Studies 1990–1995*. MCGS: Moskova.
- Konstantinova & Voronina 1995 Konstantinova, Valentina; Voronina, Olga. 1995. "League for Emancipation from Social Stereotypes (LOTUS)", teoksessa: Mezentsseva, Jelena; Kosmarskaja, Natalija (toim.). *Moscow Center for Gender Studies 1990–1995*. MCGS: Moskova.
- Konstantinova 1996 Konstantinova, Valentina. 1996. "Women's Political Coalitions in Russia (1990–1994)", teoksessa: Rotkirch, Anna ja Haavio-Mannila, Elina (toim.). *Women's Voices in Russia Today*. Dartmouth: Vermont.
- Kotškina 1993 Kotškina, Jelena. 1993. "Demokratija bez ženštšin – ne demokratija", *Vy i my*, 6, lokakuu 1992, s. 18–20.
- Kotškina (Posadskaja) 1994 Kotškina, Jelena. 1994. (Anastasia Posdaskajan haastattelu kesäkuussa 1994) artikkelissa: Posadskaja, Anastasia; Waters, Elizabeth. 1999. "Democracy without women is no democracy: Women's struggles in post-communist Russia", teoksessa: Basu, Amrita (toim.). *Challenges of Local Feminisms: Women's movements in global perspective*. Kali for Women: New Delhi.
- Kotškina 1995a Kotškina, Jelena. 1995. "Elena Kochkina", teoksessa: Mezentsseva, Jelena; Kosmarskaja, Natalija (toim.). *Moscow Center for Gender Studies 1990–1995*. MCGS: Moskova.

- Kotškina 1995b Kotškina, Jelena. 1995. "Second Independent Women's Forum", teoksessa: Mezentseva, Jelena; Kosmarskaja, Natalija (toim.). *Moscow Center for Gender Studies 1990–1995*. MCGS: Moskova.
- Liljeström, Mäntysaari, Rosenholm 1993 Liljeström, Marianne; Mäntysaari, Eila; Rosenholm, Arja. 1993 (toim.). *Gender Restructuring in Russian Studies. Conference Papers, Helsinki, August 1992*. University of Tampere: Tampere.
- Lipovskaja 1991 Lipovskaja, Olga. 1991. "Ženštšina kak objekt potreblenija", *Isskustvo kino*, 6, 1991, s. 18–21. (Sama teksti julkaistu myös *Ženskoe Tštenie* 5, 1990.)
- Lipovskaja 1992 Lipovskaja, Olga. 1992. "New Women's Organizations", teoksessa: Buckley, Mary (toim.). *Perestroika and Soviet Women*. Cambridge University Press: Cambridge, New York.
- Lipovskaja 1994 Lipovskaja, Olga. 1994. "Petersburg Center for Gender Issues", *Women East West*, tammikuu 1994, s. 9.
- Lipovskaja 1997 Lipovskaja, Olga. 1997. "Women's Groups in Russia", teoksessa: Buckley, Mary (toim.). *Post-Soviet Women: from Baltic to Central Asia*. Cambridge University Press: Cambridge, New York.
- Lipovskaja 2001 Lipovskaja, Olga. 2001. "Institutionalization of Gender/Women's Studies in Russia/St. Petersburg", teoksessa: Jähnert, Gabriele, Gohrisch, Jana; Hahn, Daphne; Hildegard, Maria Nickel; Peinl, Iris; Schäffgen, Katrin (toim.). *Gender in Transition in Eastern and Central Europe: Proceedings. Humboldt-Universität zu Berlin*. Zentrum für Interdisziplinäre Frauenforschung. Trafo: Berliini.
- Maluževa 1996 Maluževa, M (toim.). 1996. *Gendernye aspekti sotsialnoj transformatsii*. Rossijski akademi nauk: Moskova.
- Molyneux (Posadskaja) 1991 Molyneux, Maxine. 1991. "Interview with Anastasya Posadskaya (25 September 1990)", *Feminist Review*, 39, talvi 1991, s. 133–140.
- Moskovski Komsomolets 57, 1991 "Individ imeet pravo na svobodnuju ljubov'", *Moskovski Komsomolets*, 57, 26.3.1991, s. 1.
- Moskovski Komsomolets 59, 1991 "Zapretit' konferentsiju?", *Moskovski Komsomolets*, 59, 28.3.1991, s. 3.
- MSTK 1995 Mezentseva, Jelena; Kosmarskaja, Natalija (toim.). 1995. *Moscow Center for Gender Studies 1990–1995*. MCGS: Moskova.
- NežDI-manifesti "Feminist Manifesto: Democracy without women is no democracy!", *Feminist Review*, 39, talvi 1991, s. 127–132. (NežDI-assosiaation perustamiskokouksen manifesti, tehnyt Anastasia Posadskaja, kääntänyt Linda Edmondson.)
- Occassional Newsletter 1991 *Occassional Newsletter*, 2, kesäkuu 1991. Moscow Center for Gender Studies.
- Occassional Newsletter 1994 *Occassional Newsletter*, 7, kevät 1994. Moscow Center for Gender Studies.
- Popova 1993 Popova, Natalia. 1993. "Seminar, organizovannyj tsentrom gendernyh problem 25-28 ijunija 1993 g.", *Vse ljudi sestry. Bjulletin. PTSGP*, 1-2, 1993, s. 7–8.

- Popova 1994 Popova, Natalia. 1994. "Seminar v Strelne" *Vse ljudi sestry. Bjulletin. PTSGP*, 3, 1994, s. 14–19.
- Posadskaja 1993a Posadskaja, Anastasia. 1993. "Current Problems in Russian Gender Studies", teoksessa Liljeström, Marianne; Mäntysaari, Eila; Rosenholm, Arja (toim.). *Gender Restructuring in Russian Studies. Conference Papers, Helsinki, August 1992*. University of Tampere: Tampere.
- Posadskaja 1993b Posadskaja, Anastasia. 1993. "The Role and Task of National Machinery for the Advancement of Women in the Period of Social and Economic Reform: the Countries of Eastern Europe and the USSR", teoksessa: Rantalaiho, Liisa (toim.). *Social Changes in Status of Women: the Experience of Finland and the USSR. Report of the Soviet-Finnish Seminar of Feminist Research in Moscow Center for Gender Studies*. (Tekstit seminaarista kesäkuulta 1991.) University of Tampere: Tampere.
- Posadskaja 1994a Posadskaja, Anastasia. 1994. "Appendix: Self-portrait of a Russian Feminist", teoksessa: Posadskaja, Anastasia (toim.). *Women in Russia*. Verso: Lontoo.
- Posadskaja 1994b Posadskaja, Anastasia. 1994. "Introduction", teoksessa: Posadskaja, Anastasia (toim.). *Women in Russia*. Verso. Lontoo.
- Posadskaja 1994c Posadskaja, Anastasia. 1994. "Women as Objects and Motive Force of Change in Our Time", teoksessa: Posadskaja, Anastasia (toim.). *Women in Russia*. Verso. Lontoo.
- Posadskaja 1994d Posadskaja, Anastasia (toim.). 1994. *Women in Russia*. Verso: Lontoo.
- Posadskaja 1994e Posadskaja, Anastasia. 1994. "Women's Studies in Russia: Prospects for a Feminist Agenda", *Women's Studies. A World View*, syksy-talvi, 1994, s. 157–170.
- Posadskaja 1995 Posadskaja, Anastasia. 1995. "Anastasia Posadskaya", teoksessa: Mezentsseva, Jelena; Kosmarskaja, Natalija (toim.). *Moscow Center for Gender Studies 1990–1995*. MCGS: Moskova.
- Posadskaja 1996 Posadskaja, Anastasia. 1996. "The feminine dimension of social reform: from one Forum to the next (speech at the Second Independent Women's Forum, Dubna, November 1992)", teoksessa: Marsh, Rosalind (toim.). *Women in Russia and Ukraine*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Posadskaja-Vanderbeck 1997 Posadskaja-Vanderbeck, Anastasia. 1997. "On the Threshold of the Classroom: Dilemmas for Post-Soviet Russian Feminism", teoksessa: Scott, Joan. W.; Kaplan, Cora; Keates, Debra (toim.). *Transitions, Environments, Translations: Feminism in International Politics*. Routledge: New York.
- Rantalaiho 1993 Rantalaiho, Liisa (toim.). 1993. *Social Changes in Status of Women: the Experience of Finland and the USSR. Report of the Soviet-Finnish Seminar of Feminist Research in Moscow Center for Gender Studies*. (Tekstit seminaarista kesäkuulta 1991.) University of Tampere: Tampere.
- Rimaševskaja 1991 Rimaševskaja, Natalija (toim.). 1991. *Ženshini v obščestve: realii, problemy, prognozy*. Nauka: Moskova.
- Rimaševskaja 1992a Rimaševskaja, N. M. (toim.). 1992. *Kontseptsija gosudarstvennoi programmy ulutšeniya položeniya ženštin, semji, ohrany materinstva i detstva*. Institut sotsialno-ekonomičeskikh problem narodonaselenija. Rossijski akademii nauk: Moskova.

- Rimaševskaja 1992b Rimaševskaja, Natalija. 1992. "New Women's Studies", teoksessa: Buckley, Mary (toim.). *Perestroika and Soviet Women*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Rimaševskaja 1992c Rimaševskaja, Natalija (toim.). 1992. *Ženštšina v menjajuštšemsja mire*. Nauka. Moskova.
- Rimaševskaja 1993 Rimaševskaja, Natalija. 1993. "Socio-economic Changes and Position of Women in the Union of Soviet Socialist Republics", teoksessa: Rantalaiho, Liisa (toim.). *Social Changes in Status of Women: the Experience of Finland and the USSR. Report of the Soviet-Finnish Seminar of Feminist Research in Moscow Center for Gender Studies*. (Tekstit seminaarista kesäkuulta 1991.) University of Tampere: Tampere.
- Voronina 1989 Voronina, Olga. 1989. "Stereotypy i realnaja deistvitelnost", *Moskovskie Novosti*, 11.6. 1989, s. 13.
- Voronina 1994 Voronina, Olga. 1994. "The Mythology of Women's Emancipation in the USSR as the Foundation for a Policy of Discrimination", teoksessa: Posadskaja, Anastasia (toim.). *Women in Russia*. Verso: Lontoo.
- Voronina 1995a Voronina, Olga. 1995. "Olga Voronina – about herself", teoksessa: Mezentseva, Jelena; Kosmarskaja, Natalija (toim.). *Moscow Center for Gender Studies 1990–1995*. MCGS: Moskova.
- Voronina 1995b Voronina, Olga. 1995. "Olga Voronina remembers" teoksessa: Mezentseva, Jelena; Kosmarskaja, Natalija (toim.). *Moscow Center for Gender Studies 1990–1995*. MCGS: Moskova.
- Voronina & Kotškina 1996 Voronina, O. A.; Kotškina, J. V. 1996. "IV Konferentsija OON po položeniju ženštšin i interesy ženštšin Rossii", teoksessa: Maluževa, M. (toim.). *Gendernye aspekti sotsialnoj transformatsii*. Rossijski akademii nauk: Moskova.
- VLS 1993 *Vse ljudi sestry. Bjulletin. PTSGP*, 1–2, 1993.
- VLS 1994 *Vse ljudi sestry. Bjulletin. PTSGP*, 3, 1994.
- Waters (Posadskaja & Konstantinova) 1993 Waters, Elizabeth. 1993. "Finding a voice: the emergence of a women's movement" (haastattelu Anastasia Posadskajalle ja Valentina Konstantinovalle helmikuussa 1991), teoksessa: Funk, Nanette; Mueller, Magda (toim.). *Gender Politics and Post-Communism*. Routledge: New York.
- Zabadykina 1993 Zabadykina, Jelena. 1993. "Aksija solidarnosti", *Vse ljudi sestry. Bjulletin. PTSGP*, 1–2, 1993, s. 130–1.
- Zabadykina 1996b Zabadykina, Jelena. 1996. "The Range of Women's Organizations in St. Petersburg", teoksessa: Rotkirch, Anna ja Haavio-Mannila Elina (toim.). *Women's Voices in Russia Today*. Dartmouth: Vermont.
- ŽTŠ 1989 "Soderžanie", *Ženskoe Tštenie*, 4, huhtikuu 1989.
- ŽTŠ 1990 "Soderžanie", *Ženskoe Tštenie*, 5, syksy 1990.
- Žukova, Lipovskaja, Popova, Jukina 1996 Žukova, Julia; Lipovskaja, Olga; Popova, Natalija; Jukina, Irina (toim.). 1996. *Feministskaja teorija i praktika: vostok – zapad*. PTSGP: Pietari.

Internet-lähteet

1. forum- Itogovyi ottšet o rabote I Nezavisimogo ženskogo foruma, Dubna – Moskva
tapahtuman 1991. Otettu sivulta http://www.owl.ru/win/books/1st_forum/ 3.12.2015.
materiaalit
2. forum- Ot problem k strategii. Materialy vtorogo nezavisimogo ženskogo foruma.
tapahtuman g.Dubna, 27-29 Nojabrja 1992 goda. Otettu sivulta
materiaalit http://www.owl.ru/win/books/2nd_forum/ 15.12.2015.
- Abubikirova & Abubikirova, N. I. ja Regentova M. A. 1995. "Gruppy podderžki ženštšin",
Regentova 1995 teoksessa: Israeljan, E. V.; Zabelina T. J. (toim.). *Kak sozdat' krizisnyi tsentr dlja ženštšin*. Press-Solo: Moskova. Otettu sivulta <http://www.a-z.ru/women/texts/gruppyr.htm> 13.11.2017.
- ANŽO Assotsiatsija nezavisimyh ženskih objedinenii. Sami o Sebe (svedenija ob organizatsijah). ITSŽF: Moskova, 1998. Otettu sivulta <http://www.owl.ru/win/women/aiwo/index.htm> 15.6.2017.
- Beijing digest Beijing digest. 1995. (Pekingin konferenssiin liittyvä sähköpostiviestiketju.)
1995 Otettu sivulta <http://www.un.org/esa/gopher-data/conf/fwcw/fwcw/v02.n033> 1.2.2017.
- Božkova Božkova, Jelizaveta. Tuntematon vuosi. *Spravka o dejatelnosti ITSŽF v period s 1995-1997 gg*. Otettu sivulta <http://www.a-z.ru/women/texts/spravr.htm#>)
(tuntematon 15.5.2017.
vuosi)
- Božkova 1998 Božkova, Jelizaveta. 1998. "Informatsionnyi tsentr nezavisimogo ženskogo foruma", teoksessa: *Assotsiatsija nezavisimyh ženskih objedinenij. Sami o Sebe (svedenija ob organizatsijah)*. ITSŽF: Moskova. Otettu sivulta <http://www.owl.ru/win/women/aiwo/iciwf.htm> 15.6.2017.
- Fedorova 1996 Fedorova, L. N. 1996. "Problemy žesnkih nepravitelstvennyh organizatsij Rossii v transformirujuštšemsja obštšestve", *Preobraženie*, 4, 1996, s. 35–45. Otettu sivulta <http://www.a-z.ru/women/texts/fedorr.htm> 29.11.2017.
- FEMINF-lehdet FEMINF lehden numerot 1-4. Otettu sivulta <http://www.owl.ru/win/books/feminf/index.htm> 19.8.2016.
- FEMINF1-1 "Ot redaktsii", FEMINF, 1, marraskuu 1992. Otettu sivulta <http://www.owl.ru/win/books/feminf/01/01.htm> 19.8.2016.
- FEMINF2-1 "Ot redaktsii" FEMINF, 2, huhtikuu 1993. Otettu sivulta <http://www.owl.ru/win/books/feminf/02/01.htm> 19.8.2016.
- FEMINF3-1 "Litšnoe – eto polititšeskoe" (sisältää Tatjana Klimenkovan esitelmän seminaarissa "Nezavisimyj Ženskij Forum: izbiratel'naja kampanija, oktjabr – dekabr 1993 goda" ja INF:n lehdistötilaisuudessa esittämän tekstin), FEMINF, 3, joulukuu 1993. Otettu sivulta <http://www.owl.ru/win/books/feminf/03/01.htm> 19.8.2016.

- FEMINF3-2 "Sobstvennoe mnenie" (Sisältää kolmen naisen vaaleihin liittyvät henkilökohtaiset kertomukset, esim. Tatjana Klimenkovan), *FEMINF*, 3, joulukuu 1993. Otettu sivulta <http://www.owl.ru/win/books/feminf/03/03.htm> 20.8.2016.
- FEMINF3-3 "O sobytijah minuvših i grjaduščih", *FEMINF*, 3, joulukuu 1993. Otettu sivulta <http://www.owl.ru/win/books/feminf/03/05.htm> 20.8.2016.
- Hotkina 1998 Hotkina, Zoja. 1998. "Ženski arhiv", teoksessa: *Assotsiatsija nezavisimyh ženskih objedinenij. Sami o Sebe (svedenija ob organizatsijah)*. ITSNŽF: Moskova. Otettu sivulta <http://www.owl.ru/win/women/aiwo/arhive.htm> 15.6.2017.
-
- INFIK "Nemnogo istorii". (INFIK-järjestön omalta sivulta.) Otettu sivulta <http://www.owl.ru/win/women/org001/history.htm> 11.10.2017.
- Klimenkova & Lunjakova 1998 Klimenkova, Tatjana; Lunjakova, Larisa. 1998. "Moskovskii tsentr gendernyh issledovanii", teoksessa: *Assotsiatsija nezavisimyh ženskih objedinenij. Sami o Sebe (svedenija ob organizatsijah)*. ITSNŽF: Moskova. Otettu sivulta <http://www.owl.ru/win/women/aiwo/mcgi.htm> 15.6.2017.
- Liborakina 1998 Liborakina, Marina. 1998. "Feministski orientatsionnyj tsentr (FOTS)", teoksessa: *Assotsiatsija nezavisimyh ženskih objedinenij. Sami o Sebe (svedenija ob organizatsijah)*. ITSNŽF: Moskova. Otettu sivulta <http://www.owl.ru/win/women/aiwo/foc.htm> 1.12.2017.
- Lipovskaja 1999 Lipovskaja, Olga. 1999. "Istorija, problemy i zadatši sovremennogo ženskogo dviženija", teoksessa: *Ženskogo dviženie v kontekste rossijskoj istorii, 9-10 dekabnja 1998 goda, Moskva*. ITSNŽF: Moskova. Otettu sivulta <http://www.owl.ru/win/books/women1998/28.htm> 11.7.2017.
- Medman & Guseva 1998 Medman, Diana & Guseva, Natalija. 1998. "Ženski klub 'Preobraženie'", teoksessa: *Assotsiatsija nezavisimyh ženskih objedinenij. Sami o Sebe (svedenija ob organizatsijah)*. ITSNŽF: Moskova. Otettu sivulta <http://www.owl.ru/win/women/aiwo/preobr.htm> 1.12.2017.
- MSTK *Moskovski tsentr gendernyh issledovani (MTSGI)*. (Otettu MSTK:n omalta sivulta.) Otettu sivulta <http://gender.ru/organization/moskovskij-czentr-gendernyx-issledovani-mczgi>. 1.11.2017.
- MSTK2 *Arhiv važnejših meroprijati MTSGI ili s utšastiem MTSGI*. (Otettu MSTK:n omalta sivulta.) Otettu sivulta <http://gender.ru/Content/files/uploads/3cde60fabd4c4e579f3ed526e2be0fed.pdf> 2.11.2017.
- Posadskaja, Rimaševskaja & Zaharova 1989 Posadskaja, A. I., Rimaševskaja, N. M., Zaharova, N. K. 1989. "Kak my rešaem ženski vopros", *Kommunist*, 4, 1989, s. 56–65. Otettu sivulta <http://www.a-z.ru/women/texts/kommynr.htm> 2.10.2015.
- Troinova 1998 Troinova, Tatjana. 1998. "Ženskaja informatsionnaja set'", teoksessa: *Assotsiatsija nezavisimyh ženskih objedinenij. Sami o Sebe (svedenija ob*

organizatsijah). ITSNŽF: Moskova. Otettu sivulta <http://owl.ru/win/women/aiwo/zhenset.htm> 15.6.2017-

- VESTNIK 1997 "Ob ITSNŽF", VESTNIK "Novye vozmožnosti dlja ženštšin", 10, 1997. Otettu sivulta <http://www.owl.ru/win/books/nasilie/1predis.htm> 30.6.2017.
- Zabadykina 1996a Zabadykina, J. 1996. "Ženskie organizatsii Sankt-Peterburga. Vstupit li v odnu iz nih moja vnutška", Vse ljudi sestry. Bjulletin. PTS GP, 5, 1996, s. 2–13. Otettu sivulta <http://www.a-z.ru/women/texts/zabadykrd.htm> 19.11.2017.
- ŽenSet1 Ženskaja Informatsionnaja Set g. Moskva. Kollektiv ŽenSet. (Otettu järjestön omalta sivulta.) Otettu sivulta http://womnet.ru/aboutus/3-4/o_jset.htm 11.10.2017.
- ŽenSet2 Ženskaja Informatsionnaja Set. (Otettu järjestön omalta sivulta.) Otettu sivulta <http://womnet.ru/db/> 11.10.2017.

Radiomateriaali

- Leppänen (Posadskaja) 1992 Leppänen, Airi; Istala, Päivi. 1992. *Naisten tunti. Venäläisen naisen tilanne tänään*. Radiokuuntelu. Yle 2.10.1992.
- Leppänen (Posadskaja & Konstantinova) 1992 Leppänen, Airi. 1995. *Patriarkatin renessanssi – eli naiset ja politiikka venäläisittäin*. Maailmanpyörä. Radiokuuntelu. Yle 19.6.1995.

Oma haastattelumateriaali ja yksityinen kirjeenvaihto (tekijän hallussa)

- Lipovskaja 1 Olga Lipovskajan haastattelu 5.9.2016.
- Lipovskaja 2 Olga Lipovskajan haastattelu 1.10.2016
- Lipovskaja 3 Olga Lipovskajan haastattelu 13.9.2017
- Lipovskaja 4 Keskustelua Olga Lipovskajan kanssa 21.11.2017
- Voronina 1 Olga Voroninan haastattelu 3.3.2016

Tutkimuskirjallisuus

Painetut lähteet

- Berthusen Gottlick 2001 Berthusen Gottlick, Jane F. 2001. "The St. Petersburg Center of Gender Issues (Peterburgskii Tsentr Genderskikh Problem, or PCGI) (1992–)", teoksessa: Noonan, Norma; Nechemias, Carol R. (toim.). *Encyclopedia of Russian Women's Movements*. Greenwood Press: Lontoo.

- Buckley 1997a Buckley, Mary. 1997. "Adaptation of the Soviet Women's Committee: Deputies' Voices from 'Women of Russia'", teoksessa: Buckley, Mary (toim.). *Post-Soviet Women: From the Baltic to Central Asia*. Cambridge University Press: Cambridge, New York.
- Buckley 1997b Buckley, Mary. 1997. "Victims and Agents: Gender in Post-Soviet States", teoksessa: Buckley, Mary (toim.). *Post-Soviet Women: From the Baltic to Central Asia*. Cambridge University Press: Cambridge, New York.
- Caiazza 2002 Caiazza, Amy. 2002. *Mothers and Soldiers: Gender, Citizenship and Civil Society in Contemporary Russia*. Routledge: New York.
- Gerber & Mayorova 2006 Gerber, Theodore, P.; Mayorova, Olga. 2006. "Dynamic Gender Differences in Post-Socialist Labor Market: Russia, 1991–1997", *Social Forces*, 84:4, 2006, s. 2047–2075.
- Hemment 2014 Hemment, Julie. 2014. "Gender mainstreaming and the NGO-ization of Russian women's activism", teoksessa: Saarinen, Aino; Ekonen, Kirsti; Uspenskaja, Valentina (toim.). *Women and Transformation in Russia*. Routledge: Lontoo.
- Henderson & Rotkirch 2001 Henderson, Sarah & Rotkirch, Anna. 2001. "Information Center of the Independent Women's Forum (ICIWF) (*Informatsionnyj tsentr nezavisimogo zhenskogo foruma*) (1994–)", teoksessa: Noonan, Norma; Nechemias, Carol R. (toim.). *Encyclopedia of Russian Women's Movements*. Greenwood Press: Lontoo.
- Henderson 2003 Henderson, Sarah. 2003. *Building Democracy in Contemporary Russia: Western Support for Grassroots Organizations*. Cornell University Press: New York.
- Hotkina 1994 Hotkina, Zoja. 1994. "Women in the Labour Market: Yesterday, Today and Tomorrow", teoksessa: Posadskaja, Anastasia (toim.). *Women in Russia*. Verso: Lontoo.
- Kay 2000 Kay, Rebecca. 2000. *Russian Women and their Organizations: Gender, Discrimination and Grassroots Women's Organizations, 1991–6*. Palgrave Macmillan UK: Lontoo.
- Kirkinen 1999 Kirkinen, Heikki (toim.). 1999 (uudistettu laitos vuoden 1986 teoksesta). *Venäjän historia*. Otava: Helsinki.
- Ljubownikow, Crotty, Rodgers 2013 Ljubownikow, Sergej; Crotty, Jo; Rodgers, Peter W. 2013. "The state and civil society in Post-Soviet Russia: The development of Russian-style civil society", *Progress in Development Studies* 13, 2, 2013, s. 153–166.
- Luukkanen 2009 Luukkanen, Arto. 2009. *Muutosten Venäjä: Venäjän historia 862–2009*. Kleio: Helsinki.
- Marsh 1996a Marsh, Rosalind. 1996. "Anastasiia Posadskaja, the Dubna Forum and the independent women's movement in Russia", teoksessa: Marsh, Rosalind (toim.). *Women in Russia and Ukraine*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Marsh 1996b Marsh, Rosalind. 1996. "Introduction: women's studies and women's issues in Russia, Ukraine and the post-Soviet states", teoksessa: Marsh, Rosalind (toim.). *Women in Russia and Ukraine*. Cambridge University Press: Cambridge.

- McIntosh Sundstrom 2006 McIntosh Sundstrom, Lisa. 2006. *Funding Civil Society – Foreign Assistance and NGO Development in Russia*. Stanford University Press: Stanford.
- Mendelson & Glenn 2002 Mendelson, Sarah E.; Glenn, John K. 2002. *The power and Limits of NGOs: a critical look at building democracy in Eastern Europe and Eurasia*. Columbia university press: New York.
- Noonan 2001 Noonan, Norma. 2001. "Lipovskaia, Ol'ga (1954–)", teoksessa: Noonan, Norma; Nechemias, Carol R. (toim.). *Encyclopedia of Russian Women's Movements*. Greenwood Press: Lontoo.
- Palonen 2008 Palonen, Emilia. 2008. "Ernesto Laclau & Chantal Mouffe. Diskurssiteoriaa ja radikaalia demokratiaa", teoksessa: Lindroos, Kia; Soininen, Suvi (toim.). *Politiikan nykyteoreetikoja*. Gaudeamus: Helsinki.
- Racioppi & O'Sullivan See 1997 Racioppi, Linda; O'Sullivan See, Katherine. 1997. *Women's Activism in Contemporary Russia*. Temple University Press: Philadelphia.
- Richter 2002 Richter, James. 2002. "Promoting civil society?: Democracy Assistance and Russian Women's Organizations", *Problems of Post-Communism*, 49:1, s. 30–41.
- Rotkirch 2001 Rotkirch, Anna. 2001. "Liborakina, Marina Ivanovna (1960–)", teoksessa: Noonan, Norma; Nechemias, Carol R. (toim.). *Encyclopedia of Russian Women's Movements*. Greenwood Press: Lontoo.
- Salmenniemi 2008 Salmenniemi, Suvi. 2008. *Democratization and Gender in Contemporary Russia*. Routledge: Lontoo.
- Salmenniemi 2014 Salmenniemi, Suvi. 2014. "Feminismi, naisliike ja tasa-arvon paradoksit", teoksessa: Rosenholm, Arja; Salmenniemi, Suvi; Sorvari, Marja (toim.). *Naisia Venäjän kulttuurihistoriassa*. Gaudeamus: Helsinki.
- Sargeant 1996 Sargeant, Elena. 1996. "The 'woman question' and problems of maternity in post-communist Russia", teoksessa: Marsh, Rosalind (toim.). *Women in Russia and Ukraine*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Savkina 2014 Savkina, Irina. 2014. "Neuvostonainen vallan huipulla", teoksessa: Rosenholm, Arja; Salmenniemi, Suvi; Sorvari, Marja (toim.). *Naisia Venäjän kulttuurihistoriassa*. Gaudeamus: Helsinki.
- Saxonberg 2000 Saxonberg, Steven. 2000. "Women in east-European Parliaments", *Journal of Democracy*, 2, vol. 11, huhtikuu 2000, s. 146–158.
- Sperling 1999 Sperling, Valerie. 1999. *Organizing Women in Contemporary Russia: Engendering Transition*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Steele 1991 Steele, Jonathan. 1991. "Sister Russia", *the Guardian*, 4.4.1991, s. 38.
- Temkina 1996 Temkina, Anna. 1996. "Entering Politics: Women's Ways, Gender Ideas and Contradictions of Reality", teoksessa: Rotkirch, Anna; Haavio-Mannila, Elina (toim.). *Women's Voices in Russia Today*. Dartmouth: Vermont.

- Voronina 1994b Voronina, Olga. 1994. "Virgin Mary or Mary Magdalene? The Construction and Reconstruction of Sex during the Perestroika Period", teoksessa: Posadskaja, Anastasia (toim.). *Women in Russia*. Verso: Lontoo.
- Weigle 2002 Weigle, Marcia A. 2002. "On the Road to the Civil Forum: State and Civil Society from Yeltsin to Putin", *Demokratizatsiya*, 10, 2, kevät 2002, s. 117–146.
- Zdravomyslova 2014 Zdravomyslova, Jelena. 2014. "Perestroika and feminist critique", teoksessa Saarinen, Aino; Ekonen, Kirsti; Uspenskaja, Valentina (toim.). *Women and Transformation in Russia*. Routledge: Lontoo.

Internet-lähteet

- Aivazova 1998 Aivazova, S.G. 1998. "Nezavisimoe ženskoe dvizhenie: popytka tipologitšeskoj harakteristiki", teoksessa: Aivazova, S. G. *Russkie ženštšiny v labirinte ravnopravija*. RIK Rusanova: Moskova. Otettu sivulta <http://www.a-z.ru/women/texts/aivazova2nr.htm> 3.12.2017.
- Lahova 1995 Lahova, Jekaterina. 1995. *Ženskoe dvizhenie v gody reform: problemy i perspektivy*. Moskova. Otettu sivulta <http://www.a-z.ru/women/texts/lahova3r.htm#>;) 3.2.2017.
- Samarina 1997 Samarina, Olga. 1997. *Informatsija o dejatelnosti ženskih obsštšestvennyh organizatsi*. Otettu sivulta <http://www.a-z.ru/women/texts/informrd.htm> 1.2.2017.